

2

Fransa:

Mutlakçılıktan Bonapartizm

Marx'ın Fransız devletine ilişkin bu satırlarda dile getirdiği tarif, ufuk açıcı ve zorlayıcıdır. Devlet aygıtının denetimini eline geçirmeye çalışan, birbiriyle yarışma halindeki çeşitli çıkarlar arasında vuku bulan, ölümüne bir mücadelenin parçalarına bölüğü bir çanşma alanı olarak Fransa'nın bu devlet tahayyülüne, mutlakçılığın ortaya çıkışından, İkinci İmparatorluk'un Bonapartist rejiminin tahkimatına uzanan kabaca üç asırlık bir sürenin hemen her döneminin doğru bir biçimde tanımlanabilmesi için sıklıkla başvurulmuştur. Denetleyenlerin ya da denetleme arzusu içindekilerin özel "ganimet"i olarak bu devlet fikri, yeni değildi; kökleri geçmişe uzanan bir kavramlaştırmaydı. Onyedinci ve onsekizinci yüzyılların mutlakçı devleti ile Louis Bonaparte rejimi arasındaki sürekliliği anımsırmakla Marx'ın maksadı, ondokuzuncu yüzyıl devletinin daha eski bir dönemin toplumsal ve siyasal yapılarıyla paylaştığı bu derin bağlara dikkat çekmekti.

Yazık ki Marx bu bir kaç şematik vurgu dışında Bonapartist devletin tarihsel köklerini izleyemedi. Kendisinin de daha sonra belirteceği gibi "Onsekizinci Brumaire", "olayların dolaysız başkısı altında" gazeteci gözüyle yazılmış bir dizi yazıydı "ve ... eldeki tarihsel malzemeler Şubat ayının ötesine (1852) geçmiyordu".² Marx'ın amacı sadece 1848 yenilgisinin ardından Fransa'da ortaya çıkan acil şartların nasıl "ortalama ve grotesk birine bir kahraman rolü oynama"³ fırsatı verdiğini göstermekti. Başka bir deyişle Marx, Bonapartizm yaklaşımının derin kuramsal kavrayışlara dayandığı savında olmadığı gibi, sözkonusu rejimin tarihsel kökleri hakkında dengeli bir değerlendirmeye sahip olduğunu bile iddia etmiyordu.

Çalışmasıyla ilgili mütevazı savlarına rağmen, kimi çağdaş Marksist kuramcılar Marx'ın Bonapartizm hakkındaki siyasal yazılarında, "kapitalist devlet kavramının kuramsal inşası"⁴ için bir temel buldular. Marx'ın Bonapartizmi ele alış tarzının, ekonomik kereden görece özerk oluşunu devletin en temel özelliği yapan, "siyasal olanın bölgesel bir kuramı" temelinde genel bir kapitalist devlet tanımına cevaz verdiği iddia edildi.⁵ Bu usullama, siyasal gelişmenin ekonomik gelişmeden kesin hatlarıyla ayırılması gerektiğini vurgulayan Theda Skocpol gibi "yeni Weberci" denebilecek kuramcılardan da büyük alkış aldı. Siyasal gelişmeyi sınıf

2. Age., s. 143.

3. Age., s. 144.

4. Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes* (Londra: Verso, 1978), s. 258. [*İktidar ve Sosyal Sınıflar*, Belge Yay. Çev. Ş. Süer]

5. Age., s. 29, 260-61.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yazan Marx, Fransa'nın İkinci İmparatorluğu'nu "Fransız toplumunun gövdesini bir zar gibi saran ve bütün gözeneklerini tükayan iğrenç bir asalak" olarak tarif etmişti. Şöyle devam ediyordu Marx: Mevcut devlet,

feodal sistemin çöküşüyle ve bunun yarattığı huzlandıncı etkiyle, mutlak monarşi zamanında ortaya çıkmıştır. Toprak sahiplerinin ve kentlerin senyörülük ayrıcalıkları devlet iktidarının vasıflarına dönüştürülmüş, feodal nişanlar maaşlı devlet görevleri haline almış ve birbiriyle çanşan mutlak otoritelerin oluşturduğu alacalı ortaçağ manzarası, işbölümü ve merkezleşmenin karakterize ettiği, bir fabrikayı andıran düzenli bir devlet otoritesi planı haline gelmişti ... Bütün siyasal başkaldırıları bu aygıtı parçalamak yerine, aksine mülkemelleşmesini sağlamışın. Üstünlük arayışı içindeki partiler, bu devasa devlet yapısına sahip olmayı zaferin başlıca ganimeti saydılar.¹

1. Karl Marx, "Louis Bonaparte'in 18. Brumaire"i, David Furbach'ın yayına hazırladığı, *Surveys From Exile* içinde (Harmondsworth: Penguin Kitapları, 1977), s.237-8. (Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18. Brumaire*'i, Sol Yayınları, çev. Sevim Belli.)

yapılarının ve sınıf ilişkilerinin evrimi bağlamında açıklamaya kalkmak, siyasal kurumların özelliklerine ve bürünselliklerine halel getirmek; sözkonusu kuramlara göre bir indirgemecilik biçimine saplanmak anlamına gelmekteydi.⁶

Aşağıdaki tartışmanın amacı, Fransa'da meydana gelen gelişmeler bağlamında, bu genel kuramsal savlardan bazılarını ele almaktır. Bu noktada yanıt aranması gereken asıl soru, yakın dönem kuramcılarının uyarılarda bulunduğu mekanik bir indirgemecilik türüne sapsanmadan, Fransa devletinin geçirdiği evrimi, üretim ilişkilerinin bir ifadesi olarak açıklamanın mümkün olup olmadığını sorusudur. Ne var ki bu soruyu salt kuramsal düzeyde doyurucu bir biçimde ele almak mümkün değildir. Böyle bir çaba her şeyden önce devletin Fransa'daki toplumsal ve sınıfsal üretim ilişkilerinin evriminde yerine getirdiği tarihsel rolün bir değerlendirmesinin yapılmasını gerektirmektedir. Başka bir deyişle, Louis Bonaparte'in darbelerini ele alırken Marx'ın tam da değinip geçtiği o tarihsel sürekliliklerin çözümlenmesine ihtivaç vardır.

I. Fransa'da Mutlakçı Devletin Ortaya Çıkışı

Onyedinci yüzyılda İngiltere, tarımsal kapitalizminin sağlanmasını yönünde deneme kabildinden ilk adımlarını atarken, Fransa kapitalizme geçişi son derece (kapitalizmin İngiltere'de sağlam bir biçimde yerleşmesinden çok sonrasına kadar) geciktirecek olan tamamen farklı bir tarihsel yola girmektedir. Batı Avrupa'nın büyük bölümünde olduğu gibi İngiltere'de de ondördüncü yüzyılın sonunda patlak veren feodalizmin bulunması, köylülüğün toprak üzerinde önemli haklar elde etmesine yol açmıştır. Belli bir süre köylüler fiyatların yükseldiği durumlarda, artık ürünlerinin bir kısmını pazarda satmak suretiyle zenginleşebilmişlerdi. Küçük meta üretiminin gelişmesi, köylü topluluğu içerisinde farklılaşmanın meydana gelmesine ve küçük ölçekli kapitalist çiftçilik yapmaya başlayan zengin bir orta köylülük tabakasının doğmasına neden olmuştu. Köy dayanışmasında, farklılaşmadan ileri gelen müteakip bozulma, köylülerin direnişine son noktayı koydu. Böylelikle köy toplulukları, ortak topraklarını yanısıra kendi malikânelerini de çitlemeye çalışın ve küçük ölçekli kapitalist çiftçilikler oluşturmaya başlayan girişimci lordların saldırılarına açık bir hale geldiler.

6. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1979), s. 3-43.

Kısa bir süre için, benzer bir evrim Fransa'da da mümkünmüş gibi göründü. Onbeşinci yüzyılda köylülerin kazançları önemli oranda yükselmmişti; Fransa'nın pek çok yerinde köy toplulukları ortak topraklar üzerindeki hak iddialarını yaşama geçirebilmelerini sağlayan korporatif bir hak ve statü elde ettiler. Buna ilâveten tek tek köylüler tasarruf ettikleri topraklar üzerinde miras haklarına kavuştular. Bu nispeten elverişli koşullar altında İngiltere'dekine benzer bir orta köylülük, mülklerini sağlamlaştırmak, hatta genişletmek suretiyle ve pazarlanan artık üründen elde ettikleri avantajlarla palazlanmaya başladılar.⁷ Kısacası bir bütün olarak köylülük açısından bu, önemli bir zenginleşme ve ekonomik ilerleme dönemi olmuştu.

Öte taraftan aynı dönemde, Marc Bloch'un da belirttiği gibi "durum, küçük mülk sahiplerinin üstündeki yegâne sınıf olan senyör sınıfı için son derece farklıydı; kargaşa içindeydiler, talihleri değişmişti ve daha önceleri görülmedik bir duruma uyum göstermek için zihnen hazır değişimler ... Lordlar yavaş yavaş yoksullaştılar".⁸ Çok sayıda toprak sahibi acilen gereksinme duydukları nakit ödemeler karşılığında, geleneksel ekonomik somürü yetkilerini elden çıkarmaya can atıyorlardı. Ancak aynı sıralarda senyör sınıfının yoksullaşması, malikâneleri satın alarak mülklerini köylü kiracılar aleyhine genişletmeye başlayan sonradan görme burjuva toprak sahiplerinin akınuna sebep oldu. Bu gelişme, köylü haklarına karşı toplu bir saldırının da önünü açtı. Yeni mülk sahipleri kıracı köylüleri ekseriyetle *metayers* ya da ortakçılar lehine sıkıştırmaktaydılar. *Metayers*'in ürününün üçte biri ile yanısıra bir miktarı doğrudan lorda vermesi gerekiyordu. Köşulların iyileşmesinden kazançlı çıkmış olan köylüler, şimdiki kendilerini pazarın olanaklarından yararlanamayacak bir durumda bulmuşlardı, zira rantlar yeniden aynı hale gelmeye başlamıştı. Fiyatların yükselmesi sayesinde elde edilen kazançlar, semt pazarları düzeyine inmişti. Bir yandan fahiş ölçülere varan yeni artık sızdırma biçimleri, öte yandan kentteki tefecilere olan borçlar ve gerek krallık gerekse kilise ondalıklarının artan yükü karşısında Fransız köylü yığınları yoksulluk batağına giderek daha fazla battılar.

Orta köylülük açısından sonuç tam bir felâketti. Bir yorumcunun da

7. J. H. M. Salmon, *Society in Crisis, France in the Sixteenth Century* (Londra: Methuen, 1975), s. 34.

8. Marc Bloch, *French Rural Society*, çeviren: Janet Sondheimer (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1966), s. 117-20.

belirttiği gibi güneyde "ortalama bir yeoman' çiftçi aşağıdan [toprakların] parçalanması, yukarıdan [toprakların] toplulaştırılması yüzünden mahv-olmak üzereydi".⁹ Köylü arazileri, varlıklarını korumak ve geliştirmek bir yana, parsellere ayrılarak iyice ufalma eğilimi göstermekteydi:

tohum ve emek maliyeti, rant, krallık vergileri, kilise ondalıkları ve senyörlük resimleri çıkarılıktan sonra [köylünün] elinde, iyi geçen yıllarda bile ailesini beslemeye yetecek kadar bir aruk kalmıyordu ... Ancak 120 hektar ve üzerinde bir çiftlik kiralayınlar hatırı sayılır bir kazanç sağlayabiliyordu. Pazara düzenli olarak hayli aruk ürün getiren ve aynı zamanda senyörlük vergilerini de top-layan bu *coqs de village*, borç batağındaki mülk sahiplerine kredi açıyor ve sonra da topraklarını kapatıyordu; ancak bunlar taş çatlasa köylülüğün yüzde birini oluşturmaktaydılar.¹⁰

Burada, Fransa'daki ve İngiltere'deki köylülüğün konumları arasında varolan önemli bir ayrıma dikkati çekmek gerekir: Fransız köylülüğünün içinde bulunduğu durumda lordlar rant-sıkırtmada [rent-squeezing] bulunabiliyorlardı. Bu, İngiltere'de mümkün olmayan bir stratejiydi. İngil-tere'de büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkması ve toprak sahibi köylü-lerin ortadan kalkması, Fransa'da aynı dönemde toprağa aç, bu yüzden de kiracı olarak baskı gören bir köylülüğün varlığıyla karşılık arz etmek-teydi. Bu koşullar altında, elde her zaman için toprağa açlık duyan kira-cıların oluşturduğu bir havuz bulunduğundan, lordların üretimde iyileş-tirmeler yapması için en ufak bir güdü söz konusu değildi. Öte yandan köylülük açısından bakıldığında, onların durumlarında da: İngiliz yeo-manlarına benzer küçük ölçekli bir kapitalist çiftçi sınıfına dönüşmelerini zorlayacak hiçbir neden yoktu. Daha çok, toprak özlemi içindeki devasa bir köylü kitlesinin varlığıyla birarada giden toprak üzerinde nispeten güçlü bir mülkiyet hakları geleneği, köylülüğün çoğunluğunun ancak geçimlerini sağlayabilecek bir yoksulluk düzeyine koşulduğu bir duruma yol açmaktaydı.

Yüzyıl ilerledikçe köylülüğün bu yaygın yoksullaşma sürecinin etkileri, 1590'ların kitlesel isyanlarında ifadesini buldu. Senyörlerin bu isyanlara tepkileri ile din savaşlarının yol açtığı yıkım, Fransa'nın pek çok yerinde, özellikle de güneybatıda geniş bir ayaklanmaya yol açtı. Bu ayaklanmanın doruk noktasını temsil eden Croquants isyanında 15 000 ile 40 000 ara-

9. Salmon, *Society in Crisis*, s. 215.

10. C. Lis ve H. Soly, *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe* (Atlantic Highlands: Humanities Yayınları, 1979), s.58-9.

sında insan seferber olmuştu. İsyanın önderlerinin ileri sürdüğü talepler doğası gereği büyük ölçüde senyörlük karşın idi. Asiler, yerel lordların dayattığı sert koşullara karşı kendilerini koruması için krala başvurduklar.¹¹

Görece tutucu niteliklerine rağmen, bu isyanlar senyörlük çıkarlarına karşı gerçek bir tehdit oluşturmaktaydılar. Ayaklanmanın çözümlene biçimiye, mutlaklığa yönelimde belirleyici bir dönüm noktasının sinyal-lerini vermekteydi. Salmon'un belirttiği gibi:

sradan insanların isyanıyla karşı karşıya gelen yerleşik sınıflar, sonunda krallık otoritesini toplumsal anarşiye yölediler ve aralarındaki hizip çekiş-meleri ile bencil çıkarlarını bir yana koyarak IV. Henry'i tanımak zorunda kaldılar. Bourbon mutlaklığının üzerine dayandığı temel buydu ve bu geliş-me toplumun yapısında da kalıcı birtakım değişiklikler yarattı.¹²

Demek ki Fransa'da mutlaklığın başlangıcını, doğrudan, aşağıdan isyanların feodal hakim sınıfın çıkarlarına karşı oluşturduğu tehditten -ya da algılanan tehditten- başlatmak mümkündür. Perry-Anderson da mutlaklığın genel doğasını benzer terimlerle tanımlamaktadır. Şöyle diyor:

köylü kitlelerini geniş gen geleneksel toplumsal konumlarına rapretmek üzere hazırlanmış; yeniden düzene sokulmuş ve enerjisi tazelennmiş feodal tahakküm aygıtları... yukarıdan siyasal-hukuki zorlamanın yerini mer-kezleşmiş askeri bir zirveye bırakması: [işte] Mutlakçı Devlet.¹³

Köylülük açısından bakıldığında mutlakçı devletin kurulmasının ikili bir sonucu olmuştur. Bir yandan köylülük, senyörün son derece sert sömü-rüsüne karşı Taç'ın sunduğu korumadan yararlanmaktaydı. Kendi mali-sihhati köylülüğü vergilendirebilmesine bağlı olduğundan Taç, köylü mül-kiyetini korumak için devreye girmişti. Bunun sonucunda köylüler ile lordlar arasındaki ihtilâflara kralın görevlileri bakmaya başladı; bu kimse-ler, mülkün tasarrufunun mirasla aktarılmasına onay vererek, kararların-da büyük ölçüde mülk sahibi köylülerden yana bir tavır almaktaydılar. Dolayısıyla aslında "köylü mülkiyeti ile mutlakçı devlet... karşılıklı bir bağımlılık içinde evrilmiştir".¹⁴

11. Salmon, *Society in Crisis*, s. 287-90

12. Age., s. 291-2.

13. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, (Londra: Verso, 1974), s. 18-19.

14. Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism*, s.55.

Mutlakçı devlet, köylü artığı üzerinde yerel soyluluk ile rekabete girmek zorunda kaldığında Taç'ın, lordların aşırı istismalarına karşı köylülüğü koruması doğası gereğiydi. Ancak bu sınıf-çi rekabetten kaynaklanan koruma, uzun vadede olsa olsa mülklerin ufanmasını ve köylülüğün genel yoksullaşmasını hızlandırmıştır. Senyörlik resimleri ile devlet vergileri bir araya geldiğinde ortaya çıkan meblağ öylesine yüksek olabiliyordu ki, köylülerin çoğu, birağın pazarda satmak için ürünün belli bir miktarını alkoymak, ailelerinin yaşamını bile güçlüklerle sağlayabilmekteydiler. 1610 ile 1644 arasında devletin *taille* den aldığı vergiler on yedi milyon *livre* den yaklaşık kırkdört milyon *livre* e yükselmişti.¹⁵ Devlet askeri maceralarını finanse etmek için giderek olağandışı vergilere bel bağladıkça, toplam vergi miktarı da yaklaşık altı kat arttı; 1654'de toplanan vergilerin yaklaşık %63'ünü olağandışı vergiler oluşturmaktaydı.¹⁶ Bu dönemde Taç'ın gaspettiği miktar, tarımda elde edilen toplam gelirin kabaca %13'ünü oluşturmaktaydı, ki bu yüzyılın başındaki miktarın iki katıydı.¹⁷ Demek ki Taç, köylü mülkiyetini (dolayısıyla da gelir kaynağını) korumaya yönelirken, aynı anda kırsal üretici kitlesini, onlara en ufak kaçış umudu vermeyen bir yoksulluk durumunda tımmaktaydı. Öte yandan köylülük saflarında anlamlı herhangi bir farklılaşmanın, dolayısıyla onaltıncı yüzyıl İngilteresinde yaşanan benzer bir pazar yönelimli küçük üreticiler sınıfının ortaya çıkmasını engellemekteydi. Bu arada köylü mülkiyetini muhafaza etmek suretiyle devlet, girişimci lordların yeni tarımsal teknikleri devreye sokmalarını, malikânelerini çiftlemelerini ve İngiltere'deki muadillerine benzer türde bir kapitalist çiftçilik yapmalarını fiilen olanaksız hale getirmişti. O nedenle kırsal gelişme açısından bakıldığında mutlakçılığın ortaya çıkması, feodal ilişkilerin geleneksel örüntüsünde hemen hiçbir değişikliğe yol açmadı. Daha ziyade sanki "eski üretim tarzının 'suyu çekilmiş'i; anlamlı hiçbir değişiklik olmamıştı"¹⁸

Fransa'da mutlak monarşinin müzmin sorunlarından biri, yerel soyluluğun özgül çıkarları ile ivmesi sürrekli artan "feodal merkezîyetçilik" yönündeki eğilim arasındaki çatışmaydı.¹⁹ Çünkü onaltıncı yüzyılda ve onyedinci yüzyıl başlarında monarşinin egemenliği artmış da olsa, hâlâ işlevi eski feodal soyluluğun geleneksel haklarını korumak olan güçlü korporatif

yapılar mevcuttu. Bütün bir ortaçağ boyunca yerel soylular, hakimi oldukları şatolarda ve taşradaki malikânelerde haklarını ve ayrıcalıklarını kullanmalarını sağlayacak yüksek düzeyde bir özerkliğe sahiptiler. Senyörlik hakları aşındıkça, soyluluğun çıkarlarını korumak için mutlakçı devletin zorlayıcı iktidarına daha fazla el atılmaktan başka pek bir seçeneği kalmamıştı. Bununla birlikte Fronde ayaklanmasının da göstereceği gibi, soylu haklarının yerel düzeyde kullanılması ile ekseriyetle soyluların çıkarlarına karşı hareket ettiği düşünülen merkezi yönetim arasındaki büyük gerilim de varlığını sürdürmekteydi.

Daha derin seviyede bu çatışma, sadece mutlakçılığın merkezi çatışmalarından birini yansıtmaktaydı; yani devlet üstün askeri gücü aracılığıyla, onların sınıfsal güçlerini muhafaza etmek suretiyle bir yandan soyluluğun genel çıkarları yönünde hareket ederken, aynı zamanda köylü artığının dan alınacak "pay" konusunda soylulukla çekişmekteydi. Dolayısıyla devlet ile soyluluk arasındaki çatışmanın kökleri, köylü artığının rant ile vergiler arasındaki dağılımı üzerinde süren bir mücadeleyle dek uzanmaktaydı.

Bu sorunun kısmi çözümlerinden biri, vergilendirme yoluyla devlete düşen artığın bir kısmına soyluluğun el koymasına göz yummaktı. Görevlerin/makamların satışında esas olarak yapılan buydu. I. Francis döneminde devlet maliyesi, resmi görevleri satın alan ve *taille* gibi devlet vergilerinin toplanmasının sorumluluğunu üstlenen mültezimlerle görülmekteydi. Bu uygulama sonraları, ekseriyetle askeri ve mali görevleri şahsında toplanan *intendant*ların ortaya çıkmasıyla bir sisteme kavuşturuldu.²⁰ Bu resmi mali görev satışlarının Taç'a iki biçimde faydası oldu: Taç, bu görev satışlarından ve bu makamları alanların topladıkları vergilerden bir gelir sağladı. Ama daha önemlisi bu uygulama, bu görevleri satın alan soyluların Taç'a karşı belli bir kişisel bağlılık duymalarını sağladı.

Ancak makam satışlarının önemi artıkça, kamusal görevlerin icrası ile makam sahiplerinin özel çıkarları arasındaki ayrım daha da büyüdü.

20. Parker, *Making of French Absolutism*, s. 63. Aruk çelme yetkisi ile askeri gücün bu birlikteliği rasilansal değildir. Vergi toplama kudreti, ekseriyetle köylülük ile onlara kralın vergi tahsilatlarına karşı direnişlerinde yardım edebilecek yerel soylulara uygulanabilecek zorun miktarına bağlıdır.

Perry Anderson, feodalizm döneminden savaşın genel rolünü şöyle yorumluyor: "... savaşın, feodalizmedeki herhangi bir hakim sınıfın elinin altındaki en ussal ve hızlı tek arnik büyüme tarzı olduğu ileri sürülebilir ... O yüzden feodal hakim sınıfın toplumsal tanınımın askeri olması son derece manniklidir. Böyle bir toplumsal oluşumda savaşın ekonomik ussalığı, özgül bir ussalıktır. Rolü, kendisinden sonra gelen ve temelde sermaye birikiminin ritmiyle ve her

15. Anderson, *Lineages*, s. 98.

16. David Parker, *The Making of French Absolutism* (Londra: Edward Arnold, 1983), s. 64.

17. Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism*, s. 99.

18. *Age*, s. 100.

19. Victor Kiernan, *State and Society in Europe 1550-1650* (New York: St Martin's Yayınları, 1980), s. 6.

Bu karışıklık, görevler kalıtsal hale geldiğinde daha da vahim boyutlar aldı. Makam sahipleri kendi konumlarını haklı miraslarının bir parçası olarak görmeye başladılar ve Taç'ın, gerek makamların satış değerini gerekse bunların devr-i mirasını tehlikeye atabilecek keyfi önlemler alması karşısında öfkeye kapıldılar.

Taç'ın -makam üzerindeki, devr-i mirası sağlayan bir vergi olan- *paulette*'i arttırma gayretlerinin de hızlandırıcı bir etki yarattığı Fronde isyanı, bu durumu son derece açık biçimde ortaya koymuştur. Paris parlamentosunun Taç'a karşı yürüttüğü muhalefetin merkezinde, mali gereksinimlerini karşılamak amacıyla Taç'ın görev satışlarına ve *rentes*'e* (fiilen borçlanma) giderek daha çok başvurması neticesinde sanlık makamların uğradığı değer kaybı bulunmaktadır. Pek çok yerde makamların değeri düşmüştü. Bu, bazı makamların, şimdiki sahiplerinin çocuklarına geçtiğinden neredeyse hiçbir değerlerinin kalmayacağı anlamına geliyordu. Söz konusu gelişmeler, makam sahibi seçkinlerin patrimoniyal çıkarlarını yüreğinden yaralamaktaydı.

Soyluluğun büyük bir kesiminin Taç'a yönelttiği şiddetli muhalefete rağmen, söz konusu isyan hiçbir zaman, hemen hemen aynı dönemde İngiltere'de patlak veren isyana benzer mutlakçılık karşıtı bir mücadele biçimini almadı. Muhafifler, daha ziyade "kralın gücünün mutlak olmakla birlikte sınırlandırılması" talebinde bulundular.²¹ Ne Paris *parlamentosu* ne de taşra ya da yerel *parlamentolardan* herhangi biri, Taç'ın egemenliğine meydan okumaya kalktı. İsyanın özünde tutucu olmasının nedeni, *parlamentoların* sahip oldukları konumların kendilerine büyük oranda Kral tarafından bahşedilmiş olmasından kaynaklanıyordu. Çok uzaklarda ki taşra *parlamentolarında* bile kralliyet memurlarının sayısı daha fazlaydı.

Ne soyluların ne de soylu olmayan makam sahiplerinin durumunda, mutlakçı devletin ya da muhafaza etmeye çalıştığı toplumsal yapının üstünlüğüne meydan okumaya hazır yeni doğmakta olan bir "burjuva" muhalefetinin izlerini bulmak mümkündür. Oysa İngiltere'de devlet, süratle Barrington Moore'un son derece yerinde bir biçimde, özgüvene sahip bir girişimci tarım kapitalistleri sınıfının çıkarlarına göre hareket eden

toplumsal oluşumun ekonomik temellerinin "durmadan ve evrensel değişim"nin (Marx) egemen olduğu üretim tarzının gelişkin biçimlerinde oynadığı rolle karşılaştırılmayacak olan, zenginliği en çoklaştırma rolüdür

* Rantların "faiz" karşılığı mültezime verilmesi.-çn.

21. Parker, *Making of French Absolutism*, s. 106.

bir "toprak sahipleri komitesi"²² adını verdiği bir şeye dönüşürken, Fransa'nın *parlamentolarını* sadece mutlakçı devlette son derece kısmi ve ilımlı reformlar yapılmasını talep etmekte iktifa ediyorlardı. Çıkarları, girift bir makam sahipliği ve patronaj ağı aracılığıyla devletin çıkarlarına ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğundan, Taç'a yönelik muhalefetin mutlakçılığa karşı tam teşekküllü bir saldırıya dönüşme ihtimali çok azdı; çünkü aksi halde tam da varlıklarının maddi temelini tehlikeye atmuş olacaktı.

Elbette devlete saldırmaktan uzak durmak için başka nedenler de vardı. Fronde, en bilinenleri Norman du Pieds ayaklanması ile Ormee isyanı olan büyük boyutlu köylü başkaldırıları ile noktalandı. 1590'lardaki Croquantlar ayaklanmasına gelince, bunlar özünde nitelik olarak senyörlük karşıtıydılar ve bu önceki isyanlarla aynı sınırlılıkları göstermişlerdi; siyasal bakımdan monarşik yönetim ilkelelerinden bir kopma söz konusu değildi. Dolaysız üreticiler safından, toplumun yeniden yapılanması için alternatif bir toplumsal ve ekonomik tasarı sunmaya muktedir hiçbir toplumsal güç ortaya çıkmadı. Mutlakçı devletin doğması ve bunun sınıf güçleri arasında sebep olduğu şekillenme/kümeleneş, İngiltere'nin pazara yönelmiş yeomanlığın eş bir devrimci gücün ortaya çıkmasını engellemiştir. David Parker'ın, Ormee isyanı konusunda dediği gibi:

Monarşiye karşı genel bir mücadelevi sürdürebilecek sınıfların süratle ortaya çıkmalarını önleyen düşük ekonomik gelişme düzeyi, siyasal birliğin yokluğunu pekiştirmekteydi... İngiliz Devrimi'nin ardındaki harekete geçirici gücün büyük bölümünü ve Yeni Model Ordu'nun omurgasını oluşturan bağımsız küçük üreticiler ve yeoman çiftçiler gibi bir "orta sınıf"ın bir eşini Fransa'da görmek mümkün değildi.²³

Soyluluk ile Taç arasında varılan ve Fronde isyanına son veren anlaş-

22. Barrington Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Yayınları, 1966), s. 19.

23. Parker, *Making of French Absolutism*, s. 110-12. Aynı zamanda bakınız: Boris Porchnev, *Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648*. Bu çalışmanın bazı bölümleri, Isser Woloch'un yazına hazırladığı *The Peasantry in the Old Regime* içinde yer almaktadır. (New York: Robert Krieger Yayıncılık: 1977); Roland Mousnier, "Halk Ayaklanmalarında Konjonktür ve Şartlar", Woloch içinde. Boris Porchnev ile Roland Mousnier arasında, onyedinci yüzyıldaki köylü isyanlarının doğası hakkındaki tartışmaya ilişkin bir izahat için bakınız: J.H.M. Salmon, "Onyedinci Yüzyıl Fransasında Nüfus Sancı ve Halk Tahriki", *Past and Present* no: 37 (Temmuz 1967); Robert Mandrou, "Porchnev, Mousnier ve Halk İsyalarının Anlamı", çeviren: Linda Kümmel ve Isser Woloch, *Isser Woloch'un derlediği The Peasantry* içinde. Parker gibi Mandrou da, Porchnev'in ileri sürdüğü, bu devrimlerin, mutlakçı devlete karşı tam teşekküllü bir devrime dönüşmüş olabileceği fikrini destekleyecek hemen hiç kanıt olmadığını belirtmektedir. Yine bakınız: Pierre Goubert, "Onyedinci Yüzyılda Fransız Köylülüğü: Bölgesel bir örnek", Woloch

manın, Fransa'nın uzun vadedeki ekonomik geleceğini değiştirmek gibi bir etkisi hemen hiç olmadı. Her ne kadar Taç, soyluluğun mali ve siyasal özerkliğinin temellerini oymuşsa da, yine de makam sahiplerinin patri-monyal haklarına ya da *paulette*'e dokunmamayı kabul etti. Buna ilâveten yine Taç, makam sahiplerinin borç faizlerinin ve *rentes*'in kısmen ödenmesine itiraz etmedi. XIV. Louis'nün bütün yapabildiği, savaş maliyesinin eski usullerine, olağandışı vergilendirmeye, satılmak üzere yeni makamların ihdasına ve yeni *rentes* satışlarına başvurarak bu vaatleri yerine getirmek oldu. Ancak bunu yapmakla Taç, sadece zaten sallanmış olan mali durumunu iyice sarstı ve Avrupa'nın büyük bankerlerine her zamankinden daha fazla bağlandı. ²⁴ 1654'e gelindiğinde olağandışı vergilendirmeden sağlanan gelirler, toplam gelirin %63'üne ulaştı. 1661'de *rentes* ve kredi olarak bankerlerden alınan toplam borç miktarının 451 milyon *livres* olduğu tahmin edilmekteydi.

Colbert'in ve bakanlarının, *intendants*ların ve *commissaires*lerin mali güçlerini büyük oranda arttırarak devletin mali aygıtlarını onarına çabalarına rağmen, onyedinci yüzyılın son on yıllarında yeniden nükseden savaş bir kere daha ekonomiyi kaosa sürükledi. 1679-81 yılları arasında ödenen savaş borcu, 130 milyon *livres*'e varmıştı. XIV. Louis'in son yıllarında, devlet gelirlerinin yaklaşık %70'i doğrudan savaş harcamalarına gidiyordu. Bu durum kaçınılmaz olarak olağandışı vergilendirme ve makam satışları döngüsünün hızlanarak tekrarlanmasına yol açtı. 1691'de Parisli loncalar, yeni ihdas edilmiş makamlar için Taça 634.000 *livres* ödediler; toptan ve perakende pazarlarında 2000 makam ihdas olunmuştu. 1695 ile 1715 arasında gelirleri daha da arttırabilmek için *capitation*, *ditaine* ve *vingtième* dahil, bir dizi vergi yeniden hayata geçirildi, ama bir yararı olmadı. 1715'de XIV. Louis'in saltanatı sırasında devletin bütçe açığı yaklaşık 45 milyon *livres*'e varmıştı ve ilenki yıllarda gelirlerin borç ödemelerine gideceği tahmin edilmekteydi.

Kırda ise senyörlük resimleri ile devlet vergilerinin oluşturduğu yük, köylülüğün kanını emiyordu. 1730'dan sonra tarımsal fiyatlarda yaşanan yükselme, kırsal üreticilerin çoğunluğu için bir kayıp oldu. Gerçekte lordlar rantları arttırmaya ve mülklerini yeniden düzenlemeye çalışınca, bu üreticilerin durumları daha da kötüleşmekteydi. ²⁵ 1720-29 ile 1780-89

içinde, Goubert, Fransız emekçilerinin durumunu, İngiliz yeomanların karşısına koymaktadır.

24. Parker, *Making of French Absolutism*, s. 64.

25. William Doyle, "Devrim Öncesi Fransızda Aristokratik bir Reaksiyon Yaşandı mı?" Douglas Johnson'un yayına hazırladığı *French Society and Revolution* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1976), s. 22.

arasındaki artış, %142'ye vardı, oysa tarımsal fiyatların ağırlıklı endeksi yalnızca %60 yükselmişti. Devrimin eşğine gelindiğinde toprak rantları yüzyılın ikinci çeyreğiyle karşılaştırıldığında %50 kadar daha yüksekti. ²⁶ Yaklaşık iki yüz yıl boyunca devlet vergilerinin artması ve senyörlük rantlarının yükselmesinin yarattığı etkinin anlamı şuydu: 18. yüzyıl sonlarında Fransız köylülüğünün yaklaşık dörtte üçü, geçimini beş hektardan büyük olmayan topraklardan sağlıyordu ve bu, tek bir ailenin ekonomik bağımsızlığı için gerekli en az miktarı oluşturmaktaydı. Çoğu eyalette köylü mülklerinin %5'inden fazlası bir hektardan daha küçüktü. Dolayısıyla köylülüğün ezici bir çoğunluğu için onaltıncı yüzyıl başında kaydedilen ilerleme, bulaşık bir andan öte bir şey değildi. Pierre Goubert'in işaret ettiği gibi: "Köylü mülkiyetinin bir toplumsal piramidini yapacak olsaydık, tabanın son derece geniş, tepenin saçmalık derekesinde ufak olması gerekirdi."²⁷ Köylülüğün farklılaşmasından ve İngiltere'de kapitalizmin başlangıcına eşlik eden yeomanlığın ortaya çıkışından dolayı, köylü topluluğunda yaşanan parçalanmaya Fransa'nın kırsal peyzajında rastlanılmıyordu. O yüzden, mutlakçı devletin mülkiyet haklarına sağladığı koruma karşısında Fransız köylülüğünün ödediği bedel, son derece yüksekti; sınıf dayanışması ve köy topluluğunun bütünlüğü, hem devasa sıkıntılar hem de üretici köylü kitlelerinin yoksulluğu pahasına muhafaza edilebilmiştir.

Tarımsal alanda ortaya çıkan gelirin çok az bir kısmı gerisin geri tarıma üretken yatırımlara dönmemekteydi. Yeni toprakların tarıma açılması, çitleme ve mülklerin sağlanmasında yeni tarımsal tekniklerin devreye sokulması yoluyla, İngiliz tarım sistemi ile rekabet edebilmek için kimi toprak sahiplerinin gösterdiği sınırlı çabalara rağmen, Fransa'da bir "tarım devrimi"ni andıracak hiçbir gelişme olmadı. ²⁸ Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında tarım fiyatlarının iyileşmesinden kaynaklanan muazzam kazançlar, rant ve resim tahsildatlarına gitti. O zamanlar bu servetin büyük bölümü soyluların yaşam tarzına uyan gösterişli tüketim biçimlerine ve makam alımlarına yatırılmıştı. Bu örünü --tarımsal gelirin makamlara ve *rentes* bu akışı-- hem soylular hem de soylu olmayan toprak sahipleri için geçertiydi.

Bir yoruncunun da belirttiği gibi, konu makam alımlarına ve muhtelif özel zenginlik biçimlerine aktırılan servet miktarına geldiğinde, "onseki-

26. Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism*, s. 136.

27. Pierre Goubert, "Onyedinci Yüzyıl Köylülüğü", *The Ancien Régime*, çeviren Steve Cox (Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1973), özellikle bölüm 5.

28. Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism*, s. 137.

zinci yüzyıl hiçbir değişikliğim olmamasıyla dikkat çekmekteydi".²⁹ Gerçekten de onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında kostüm soyluluğuna ve makam sahipliğine giden kanalların sonuna dek açıldığına tanık olunmuştur.³⁰ Toplumsal ilerleme ve ekonomik güvenlik satıcısı olarak mutlakçı devlet, gerek burjuvazi gerekse soyluluk ünvanlarına yatırım yapanlar için sınırsız fırsatlar sunar görünmekteydi. François Furet'in canlı bir biçimde tarif ettiği gibi:

Makam ve soyluluk ünvanları satışı ve merkezi idare eliyle devlet, bütün sivil toplumu yutmaktaydı ... burjuvazinin servetinin tümü, soyluluk ünvanı almak üzere çekmecelelere ve şandıklara konulmuştu ... *secrétaires de roi* makamlarının satılması, devletin mali gereksinimleri yüzünden onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında yeni bir yükseliş kazanmıştı ... Mali gereksinimlerinin giderek artan baskısı altındaki monarşi, daha çok *secrétaires de roi*'yi, yeni parlamento üyelerini ve soylu olmayan askeri ünvan satışıyla soylu yapmayı sürdürdü ... bu arada eski soylular da oğullarını bankerlerin kızlarıyla evlendirmektedirler.³¹

1778'de Necker, devletin mahkemelerinde, yerel meclislerinde ve mali aygıtlarında, değeri yaklaşık 600 milyon *livres* tutan satılık makamların sayısının 51.000'den az olmadığını tahmin etmektedir. Lonca-ustalarının ve çeşitli türde denemcilerin elinde bulunan daha az karlı makamlarla birlikte kraliyet çevresinde, askeri ve idari kuruluşlardaki makamlar bu rakamlara dahil olmadığı için, bu rakamların doğruluğu oldukça kuşku götürür niteliktedir.³²

Fransız toplumunun geniş kesimlerinin, satılık makam sahipliğinin o karmaşık ağna çekilmesiyle birlikte mutlakçı devletin devasa üst yapısı temellerinden iyice uzaklaşmaya başlamış olsa da, başlıca gelir kaynağının -köylülüğün- toplumsal artık üretme yeteneğinin sonlu olması ve hemen hiç esneklik taşımaması, kurtulmaması mümkün olmayan bir gerçek olarak kaldı. O nedenle burjuvazinin kendisini mutlakçı devletin vergi/makam yapısına bağlaması ölçüsünde bu yapı da mevcut üretim tarzının saf bir eklentisi haline geldi.

29. Doyle, "Aristokratik bir Reaksiyon Yaşandı mı?", s. 7.

30. Age., s. 14.

31. François Furet, *Interpreting the French Revolution* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1979), s. 103-6. [Fransız Devrimini Yorumlamak, Çev. A. Kayaş, Alan Yay., 1989.]

32. George V. Taylor, "Kapitalist Olmayan Zenginlik ve Fransız Devriminin Kaynakları", *American Historical Review* cilt 72, no. 2 (1967), s. 477.

Bu durumda mutlakçı toplumun toplumsal temelleri nasıl nitelenmelidir? Marx ve Engels'in, mutlakçılığın feodalizm ile kapitalizmin ortasında geçişsel bir devlet biçimini temsil ettiği görüşünü destekleyecek pek fazla bir kanıt yok gibi görünüyor.³³ François Furet gibi daha yakın dönemden yorumcular, "toplumsal" ya da sınıfsal içeriklerini boşaltarak, bir ölçüde benzer bir görüşü muhafaza etmeye çalışılar. Furet, "Ancien Régime devleti[nin] soyluluktan ve burjuvaziden görece bağımsız" olduğunu ileri sürmektedir.³⁴ Furet ve başkaları, mutlakçılığın siyasal özzerklığı üzerinde durmaktadırlar; onlara göre Fransız mutlakçılığının sahıplı olduğu özgül özzerklilik, feodalizmden kaynaklanan arkaik siyasal egemenlik ilkerlerinin muhafazası ile siyasal örgütlenme ve yönetimin daha modern veçheleri arasında yer almaktaydı.³⁵

Mutlakçı devletin özzerkliliğinin maddi kökleri neydi? Belirtilecek ilk nokta, bir üretim tarzı olarak feodalizmin tanımıyla ilgilidir. Mutlakçı devletin ortaya çıkmasından önce senyörlüğün artık çekme süreci, Brenner'in 'ekonomik olan' ile 'siyasal olan' arasındaki ... karşma" olarak tanımladığı şeye dayanmaktaydı.³⁶ Yani ekonomik artık sızdırabilmesi, hak iddiasını (eğer gerekirse) doğrudan ekonomi dışı ya da siyasal zor kullananarak yaşama geçirebilmesine bağlıydı. Öte yandan mutlakçılık öncesi devlet de, lord ile köylü arasındaki artık çekme/sızdırma ilişkisinin bu temel yapısına dayanmaktaydı; tek tek lordlar, köylü artığının bir bölümü üzerindeki hak iddialarını yaşama geçirme sorumluluğunu kendileri üstlendikleri sürece, feodal siyasal örgütlenme de merkeziz [ademi merkezî] yapısını sürdürdürebildi. Bu nedenle ilk dönem feodal devlet, siyasal otorite-

33. Bu, Engels'in yaptığı en tutarlı açıklamalardan biridir. Şöyle yazıyor: "Ancak, gerçi ayrıksıdır ama öyle dönemler olur ki savaşılan sınıflar, devlet iktidarının bir an bir arabulucu gibi her ikisinden de belli bir bağımsızlık derecesinde elde etmesini sağlayacak şekilde, birbirlerini dengelerler. Soyluluk ile kentli sınıf arasında bir dengeğin oluştuğu onyedinci ve onsekizinci yüzyılların mutlak monarşisi böyledir; yine Birinci, hatta daha da fazlasıyla İkinci İmparatorluk Bonapartizmi böyledir..." *The Origins of the Family, Private Property and the State* (Moskova: Progress Publishers, 1977), s. 168. Marx ve Engels'in mutlakçı devlet hakkındaki çeşitli yazıları, Hal Draper'in *Karl Marx's Theory of Revolution: State and Bureaucracy* cilt 1 içinde özetlenmiştir. Özellikle s. 475-96. Anderson, Marx ile Engels'in mutlakçılığın doğası hakkındaki çeşitli formülasyonlarında bulunan belirsizlikleri ve kavramsal "kaymaları" eleştirir; bakınız, *Anderson, Lineages*, s. 15-16.

34. Furet, *Interpreting the French Revolution*, s. 102.

35. Age., s. 109-10.

36. Robert Brenner, "Avrupa Kapitalizminin Tanımsal Kökenleri", T.H. Aston ile C.H.E. Philip'in yayına hazırladığı, *The Brenner Debate* içinde, (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1987), s. 227.

nin parçaları ya da dağılımı yapıyla ayırt edilmekteydi.³⁷

Daha önce gördüğümüz gibi, Fransa'da mutlakçı devletin kurulması, merkezden yoksun senyörlük iktidarına karşı, aşağıdan yükselen köylü isyanlarının zorunlu bir sonucuuydu. Bununla birlikte, mutlakçı devletin belli bir ölçüde köylü artırımını dağılımı üzerine yerel soylulukla giriştiği rekabet, feodal sınıfiktidarının bu yeniden inşasının bir sonucu olmuştu. Dolayısıyla Brenner'in de belirttiği gibi, toprağı keyfi bir biçimde vergilendirerek suretiyle Fransız devleti, bağımsız ya da "sınıf benzeri" bir görüngü olarak gelişmiştir.³⁸ Fransa'da mutlakçı devletin maddi ya da ekonomik özerkliğini oluşturan şey, arkaik feodalizm ile modern yönetim ilkeleri arasındaki belli ölçülerde belirsiz bir uzlaşma değil, buydu.

Öte yandan mutlakçı devletin, bağımsız bir artık-sızdırıcı olarak iktidarını sağlamlaştırması için soyluluğun bağlılığını temin etmesi gerekmektedir. Gördüğümüz gibi bunu makam sanatları, *renes* ve toprak bağışları gibi, devlette ilgili servet biçimleri eliyle mükâfatlandırarak gerçekleştirirdi. Aslında bunun anlamı şuydu: Servetlerinin ana kaynağını toprak mülkiyetinden sağlayan kişiler, köylü artırımını vergilendirme yüzünden devlete akmaya başlamış kısmını dolaylı yollardan geri almaktaydılar. Hakim sınıfların güçlerinin ve gelirlerinin ihdası, büyük ölçüde "özel mülkiyetin siyasal alanda yeniden yaratılması"yla başlandı.³⁹ Eski feodal soyluluğun bu dönüşümü öylesine tam oldu ki, onsekizinci yüzyılın sonunda köstüm soyluluğu ile kılıç soyluluğu arasındaki ayrım fiilen ortadan kalktı.⁴⁰

Sonunda bu uzatma süresi, devlet biçimiyle kaynaştırmak suretiyle hakim sınıfın iktidarının biçimini kökten değiştirecekti. Ama Fransa'da onaltıncı yüzyılın sonundaki köylü ayaklanmaları karşısında feodal toplumsal ilişkilerin temel yapısı dönüşmüş bile olsa, feodal artık çekme iliş-

37. Perry Anderson şöyle yazıyor: "Bir üretim tarzı olarak feodalizm ilk olarak, paradoksal bir biçimde toplumsal oluşumun hemen her yanına bir zincir halinde dağılmış, orçanık bir ekonomik ve siyasal birlik olarak tanımlanmıştır. Artık çekme aygıtı olarak serflik kurumu, ekonomik sömürü ile siyasal-yasal zorlamayı, köyün moleküler düzeyinde birbirine kaynaştırmıştır. Lordun kendisi de, toprağı kendi nihai mülkü olduğu iddiasında bulunan bir üst senyöre sadakat ve kılıç hizmeti borçludur". *Lineages*, s. 19. Yine bakın: Ellen Wood, "Kapitalizmde Ekonomik Olan ile Siyasal Olanın Ayrılması", *New Left Review* 127 (Mart-Temmuz, 1981), b. 86-89.

38. Brenner, "Tanımsal Sınıf Yapısı ve Ekonomik Gelişme", Brenner Debate, s. 55.

39. Brenner, "Tanımsal Kökler", Brenner Debate, s. 290.

40. Colin Lucas, "Soylular, Burjuvalar ve Fransız Devriminin Kökenleri", *Past and Present* 60 (Ağustos 1973), s. 98.

kisimin temel içeriği değişmeden kaldı. Tek tek lordların yaptığı olağandışı ekonomik zorlamalar, yerini bu kez mutlakçı devletin mali aygıtının ifa ettiği ve dolaylandırdığı feodal artık çekme biçimine bırakmaktaydı. Pek çok açıdan vergi/makam sanatı yoluyla [sağlanan] "siyasal birlikim",⁴¹ ekonomik dışı yolla feodal artık çekmenin mükemmel bir biçimini -en yüksek evresini- temsil etmekteydi.

Bu durumda Fransa'nın mutlakçı devletin özerkliği, paradoksal bir biçimde feodal birliktimin bir aracı olarak oynadığı doğrudan rolün yalnız bir ifadesiydi. Hiç bir anlamda temel üretim ilişkilerine ve artık temelli-küne dışsal, saf siyasal bir özerkliği yoktu. Çünkü artık temelli-kü ancak ekonomik ve siyasal olanın kaynaşması/karışması temelinde mümkündürdü.⁴²

Sonuç olarak, mutlakçı devletin özerkliğinin ikili bir niteliği vardı: Köylü artırımının rant ve vergiler arasında dağılımı üzerinde feodal hakim sınıfların öteki kesimleriyle rekabet ettiği ölçüde mutlakçı devlet, üretim ilişkilerinde sınıfa benzer bir rol üstlenmiştir. Ama onları kendi vergi/makam yapısı içine çekmek suretiyle rakiplerinin bağlılığını kazandığı ölçüde de toplumsal ilerleme ve servet birikimi için *mükemmél* [par excellence] bir araç olarak boy gösterdi. Hatta, makam sahipliğinin özel mülk olma niteliği devrimle birlikte resmen kaldırıldıktan sonra bile devlet, bu muazzam mali aygıtın denetimini ele geçirmek suretiyle zenginleşmeye çalışanların gözünde çekiciliğini sürdürdü. Başka bir deyişle Fransa devleti aynı anda nüfusun geniş katmanlarını yörengesine çekerken, toplumda sınıfa benzer bir rol oynamaya da devam etti: Dolayısıyla siyasal birlikim, *ancien régime* devletin tanımlayıcı bir özelliğini oluşturmaktaydı.

Marksistler ekseriyetle *ancien régime*'in son yıllarını, feodalizmin son izlerini de silkip atma telaşındaki yükselen kapitalist burjuvazi ile Fransa'nın ekonomik ve siyasal yaşamı üzerindeki pençesini gevşetmeye niyeti olmayan reaksiyoner bir feodal hakim sınıf arasında gerilimin yükseldiği

41. Brenner, "Tanımsal Kökler", Brenner Debate, s. 236-42. Bizim burada "siyasal birlikim" terimini kullanış tarzımız, Brenner'inkinden biraz farklıdır. Brenner bu terimi genellikle, ekonomi dışı artık çekmeyi ilk etapta mümkün kılan güçlerin birikimiyle sınırlamaktadır. Bu iki süreç arasında ayırım yapmak yararlı olsa bile bizim tanımımız sadece birinci değli ikinci sürece de, yani "ekonomik" artırım "siyasal" araçlarla biriktirilmesine atıfta bulunmaktadır.

42. Brenner'in ifade ettiği gibi, "feodal dinamiklerin 'siyasal' doğasını çok fazla öne çıkartan tarihçiler bazen feodal yönetim, feodal devlet yapısının büyük bölümüyle -köylülüğün ürettiği zenginliğin çekilmesi, devri, yeniden dağıtımı ve tüketimi gibi- 'ekonomik' olduğunu unuttuğu eğilimindedirler. Age., s. 240

yıllar olarak görmüşlerdir. Bu görüş belki de en açık anlatımını Albert Soboul'un çalışmalarında bulur. Soboul için Fransız Devrimi, burjuva-kapitalist bir devrimin prototipidir; *ancien régime*'in son on yılları rüşeym halinde kapitalist olarak tanımlanır ve feodal-mutlakçı toplumun arkaik "zincirler"ine karşı "filizlenen üretici güçler" biçiminde tasvir edilir. Devrimin kendisi, kapitalizme vesile olacak toplumsal ilişkilerin yolunu açacak olan üretici güçlerin gelişmesiyle, eski toplumsal ilişkileri "çatlatan" bir patlama olarak görülmektedir:

Devrim, son çözümlenmede ekonominin toplumsal temeli ile üretici güçlerin niteliği arasında bir çelişkiyle açıklanır... Onsekizinci yüzyılın sonunda mülk sahipliği sistemi ile tarımın ve manüfaktürün düzenlenişinin artık yeni filizlenmekte olan üretici güçlerin gereksinimleriyle alakası kalmamıştı ve üretim sürecine köstek olarak görülmeye başlanmışlardı. Manifesto'nun yazarlarının dediği gibi, "zincirlerin kırılması gerekti". Öyle de oldu.

Dahası, "burjuvazinin başıyla yerine getirdiği Devrim, eski üretim sistemini ve ondan kaynaklanan toplumsal ilişkileri yok etti ve bunu yaparken eski egemen sınıf, yani toprak aristokrasisini de ortadan kaldırdı".⁴³ Daha yakın döneme ait bir formülasyonda da Soboul, devrimi yapanın yüksek burjuvazi olmadığını; kapitalizmi gerçekten harekete geçiren gücün "yeoman tipi köylüler, küçük topraklı çiftçiler ya da kulaklar" olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁴

Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkilerin geleneksel Marksist yorumunun ortaya çıkardığı kuramsal sorunlar üzerinde daha önce uzun uzadıya durmuştu. Soboul'un çözümlenmesi bu genel çerçeveye tam olarak oturmadı. Öte yandan Fransız küçük topraklı çiftçisini İngiliz yeomanları ile eşitleme çabası hiç de ikna edici değildir. Biz çözümlenmezde, yaklaşık iki yüzyıl kadar öncesinde İngiltere'de ortaya çıkan küçük ölçekli kapitalist çiftçinin Fransız eşdeğerinin ortaya çıkabilmesi için, onsekizinci yüzyılın sonunda ne toplumsal ne de maddi bir temel bulunduğunu göstermeye çalıştık. Bu soruna aşağıda tekrar döneceğiz, ancak *ancien régime*'in sonunda geçerli olan servet biçimleri ve sınıf ilişkilerinin genel kümelenişini daha ayrıntılı bir biçimde incelemek zahmete değerdir. Yukarıda andığımız gibi onyedinci yüzyılın başlarından itibaren burju-

43. Albert Soboul, *The French Revolution 1787-1799*. Çeviren Alan Forrest ve Colin Jones (New York: Vintage Kitapları, 1974), s. 21-2, 553. [*Fransız Devriminin Kısa Tarihi*, İsmail Yarkan, İnter Yay, 1989.]

44. Albert Soboul, "Du féodalisme au capitalisme: la Révolution française et la problématique des voix de passage", *La Pensee* no. 196 (1977), s. 64.

vazinin elindeki zenginlik, giderek çoğalarak toprağa ve makam almalarına akınmaya başladı. Daha o zamanlar Boris Porchnev'in "burjuvazinin feodalleşmesi" olarak adlandırdığı sürecin başlangıcına tanık olmak mümkündür. Bu eğilim, ancak mutlakçı devlet cesameti ve kudret olarak geliştiği, daha bariz ve görünür bir hale geldi. Hepsini olmamakla birlikte, burjuvazinin zenginliğinin büyük kısmı, soyluların servetleriyle özünde aynı niteliği kazandı. Toprak rantlarının ve makamlardan sağlanan mali mükâfatların oluşturduğu özel mülkiyet, onsekizinci yüzyılın sonlarında bütün zenginliğin yaklaşık %80'ini oluştuyordu. George Taylor'ın yazdığı gibi:

soyluluğun çoğunluğu ile orta sınıfların mülk sahibi kesimi, onları ekonomik açıdan tek bir grup yapan sosyo-ekonomik değerler ve yatırım biçimleri bakımından bir süreklilik göstermekteydiler. Üretim ilişkilerinde aynı ortak rolü oynamaktaydılar. Aralarında hiçbir şekilde ekonomik bir farklılaşma sözkonusu değildi, farklılık sadece hukuksaldı.⁴⁵

Ticaret ve mali etkinlikler ile personellerini gözönüne alırsak, soyluların ve soylu olmayanların bu iki alana da sadece eşit temelde girmekle kalmadıkları, daha da önemlisi her iki grubun etkinliklerinin iliklerine dek eski rejimin yapıları içine gömülmüş olduğu da görülecektir; her ikisinin de feodal toplumun dokusunu çatlatacak yeni bir "üretici güç"ü şahıslarında topladıkları söylenemez.

Taylor'un hatalı bir biçimde "saray kapitalizmi"⁴⁶ adını verdiği maliyenin ve bankacılığın merkezi Paris'teydi ve değişim ile ticari faaliyetlerin oldukça uzagında bulunuyordu. Paris, esas olarak mutlakçı devletin idari merkezine ve kraliyet sarayının işlerine çok yakın olduğundan, büyük mali çevrelerin merkezini oluşturmaktaydı. Haznedarlar, mütezimler ve eyaletlerden-taşradan akan vergi gelirlerini toplayan mali tahsildarlar burada bulunmaktaydı. Fransa'nın, İsviçre'nin ve Hollanda'nın büyük bankaları, Fransız monarşisine verdikleri ticaret kredileri ve devlet borçlarını dermek üzere, yine Paris'te toplanmışlardı.

Gizli kapaklı ilişkilerden, kraliyetin idari yapısının "saraylaştırıcı" etkileri sayesinde tehlikeli ama kârlı işlerden yararlanması en olası kişiler tek tek bankerlerdi.⁴⁷ Spekülatörler, Indies Company, Discount Bank,

45. George V. Taylor, "Kapitalist Olmayan Zenginlik", s. 487-8.

46. George V. Taylor, "Onsekizinci Yüzyıl Fransasında Kapitalizm Türleri", *English Historical Review* cilt. 79, (Temmuz 1964), s. 479.

47. George V. Taylor.

Paris Water Company gibi ayrıcalıklı anonim şirketler ile 1780'lerde piyasa çıkmış çeşitli sigorta projeleri için sarayın verdiği kârlı imtiyazlardan vurgun sağlamak için kendilerini bu işlere verdiler.⁴⁸ Bu tür tekeliler ile yararlanırlarına sağladıkları spekülâtif servetler, mutlakçı devletin faaliyetlerinden anlaşılabilir biçimde uzaktı: "Kapitalizmi mümkün kılan endüstriyel girişimler ya da gemi taşımacılığı değil, kraliyet maliyesi ile siyasal güdülemelerin yolaçtığı eski rejimin en hayret-i şayan işleri olmuştur."⁴⁹

Mali dünya baştan ayağa burjuva değildi; Furet'in de belirttiği gibi, mali dünya, "soyluyu soylu olmayan durumlardan ayran mukadder hat üzerinde *mükemmel* [par excellence] bir keşişme noktası" idi.⁵⁰ Soyluluk ünvanları edinmek ve soyluluğa karışmak başarılı bankierlerin izlediği en genel davranış kalıbıydı.⁵¹ Bu sonradan soylu olanların [kan soylusu olmayan, soylu ünvanı satın alanların] çoğu, sarayın velîmetleri saf-larından gelmekteydiler; mali işlerle uğraşanlara ihсан edilen ünvan ve saygınlık ticareti öylesine yoğundu ki, sarayla iş yapmak isteyenler için gerçek bir zorunluluk haline gelmişti.⁵²

Fransız Devrimi'nin eşliğindeyken Prusya maliyesini saran spekülasyon parlaması –bilhassa İngiltere ile savaş gibi kendine has nedenleri olmakla birlikte–, *ancien régime*'nin toplumunun ve üzerinde yükseldiği toplumsal yapıların kökleri çok daha derine inen bunalımın bir başka düzeydeki tezahürüydü. Devletin müflislik batağına batmış olmasına rağmen *agioters*, yüksek faizlerle devasa karlar elde etme umuduyla hükümete büyük miktarlarda borç vermeyi sürdürdüler.⁵³ Bu işi sürdürmelerinde şaşırtıcı bir yan yoktu; spekülâtif ortamlarda tez-kazanç sağlamak başlıca amaçlarını oluşturmuyordu. Bu amaca ulaşmakta bankierlerin para bulmak için adeta çırpınan bir devletin sunduğu fırsatlardan başkasını aramaları gerekmiyordu. O zamanlar maliyeyle ilgilenen kimseler, mevcut toplumsal

ve siyasal yapıların çizdiği sınırların içinde kalan yatırım biçimleriyle karşılaşıldığında, neredeyse tanım gereği şimdiki dek kanıtlanmamış bir potansiyelle sahip olan sanayi ve ticarete uzun vadeli yatırımda bulunmakla daha az ilgilidiler. Bu anlamda onsekizinci yüzyılın "mali kapitalist-leri"nin Rönesans'daki muadillerinden bir farkları yoktu; Marx'ın da dediği gibi, "parasal servetin yalın varlığı ... sermayeye çözünmesinin gerçekleştirilmesi için asla yeterli değildir."⁵⁴

Gerek ulusal gerekse uluslararası maliye, yumurtalarını üzerine bıraktığı mutlakçı devlet ile "saray kapitalizmi"nin asalağıydı; nüfuz ve entrikalar yoluyla büyük mali dünya kendisini sadece mevcut toplumsal yapıya uydurmuştu. Devlet borçları, krediler ve devlet teşekkülleri üzerinde spekülasyonda bulunurken, aynı anda bankierler de makam ve soyluluk ünvanı alımı yoluyla devletin bir başka düzeyde hissedarı olmuşlardı;

İstisamar ettikleri ve sömürdükleri fırsatların, sanayi teknolojisinin sermaye gerekleriyle hiçbir ilgisi yoktu; daha çok Fransa devletinin mali gereksinimlerini, Paris'te bol miktarda bulunan spekülâtif sermayeyi ve sarayda elde edilebilecek ayrıcalıkları yansıtmaktaydılar. Kurdukları anonim şirketlerin üretime, ticari yaşama ya da sigorta işlerine katkısı hemen hiç yoktu; varsa yoksa borsacılık ve fiyat manipülasyonları ... Başka bir deyişle 1780'lerdeki patlama, ondokuzuncu yüzyılın henüz doğmamış endüstriyel ve mali sisteminden ziyade, eski düzenin aristokratik ve monarşik kurumları üzerinde gerçekleşmişti. Sanayi Devrimi adı verilen şeyin değil, erken dönem modern Avrupa'nın saray kapitalizmini örneklemektedir.⁵⁵

Ticaret sermayesi ve ticaret yaşamı, pek çok önemli bakımdan mali dünyadan farklılık göstermekteydi. Her şeyden önce Paris bankacılığı kadar dolaysız bir biçimde devletle ilgili yatırımlara dayanmıyordu. Deniz aşırı ticaretle, toptancı pazarlarıyla ve kırsal imalatla içiçe geçmişti. Öylesine ki, sermayesinin çok azı sabit değerlere yatırılmaktaydı; yatırımların da iyiden iyiyeye ilkel ve genellikle derme çatmaydı. Örneğin sanayi üretiminin değer olarak üçte ikisinin gerçekleştirildiği merkezi Lyon'da bulunan tekstil sanayinde geçelerin çoğu doğrudan el işçilerinin kendilerine aitti.⁵⁶ Kırsal sanayide de durum hemen hemen aynıydı; tacir imalatçılar sabit değil, esas olarak döner sermayeyi sağlamaktaydılar. Büyük ölçekli işliklere ve makinelere yatırım yapmaktansa, dışarı iş verme sistemi teme-

48. Taylor, "Kapitalizmin Türleri", s. 488.

49. Taylor, "Kapitalizmin Türleri", s. 491. Taylor'ın terimi bu tür etkinlikleri tanımlamak için kullanması son derece yanıltıcı olmaktadır. Daha sonra da açıklanacağı gibi, bu tür etkinliklerin, nihai olarak "ekonomi dış" zorlamaya dayanan bir üretim devriyle tam anlamıyla bitirilmiş olmaları, bunların kapitalizmden ziyade *feodal* üretim ilişkileriyle daha fazla ortak yanları bulunduğunu gösterir.

Bu usulamla geçişinin daha uzatılabilir bir çözümlemesi için bakınız: Tom Kemp, *Economic Forces in French History* (Londra: Dobson Kitapları, 1971), s. 54-5.

50. Furet, *Interpreting the French Revolution*, s. 101; Taylor, "Paris Borsası", s. 954.

51. Kemp, *Economic Forces*, s. 56.

52. Taylor, soylu olmayan böyle birini anar; oğluna, "aslında bir çiftçi ve bir soylu olmaya zorlandı"ğın yazıyor. Taylor, "Kapitalizmin Türleri", s. 490.

53. Taylor, "Paris Borsası", s. 963.

54. Karl Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth: Penguin, 1973), s. 506.

55. Taylor "Paris Borsası", s. 977.

56. Taylor, "Kapitalist Olmayan Zenginlik", s. 483.

linde sömürülebiyecek, bol miktarda ucuz kırsal emek arzıyla daha çok ilgiliydiler. Gereken tek şey, ham madde ve iş sürecinin düzenlenişi konularında denetimin tüccarların kendilerinde olmasıydı.⁵⁷ Böylelikle ticaret sermayesi büyük ölçüde kendisini hakim üretim yöntemlerine uydurdu. Öte yandan Fransa da ticaret sermayesinin kırsal sanayi üzerindeki egemenliğinin fabrika çıkışı üretime geçişi geciktirdiği görülmektedir:

Sipariş veren tüccarların egemen olduğu bölgelerde, ev sanayinden fabrika sistemine geçiş yaşanmadığı görülüyor. Bu tüccarlar, ancak kendi ticari ufukları dahilinde manifaktür üretimi yapıklarından, sabit maliyetlerinde yüksek bir artışa hazır değillerdi. Ayrıca geleneksel üretim koşullarının devamında çıkarları olduğu için, sipariş usulü çalışan kimseler, doğrudan üreticiler üzerinde egemenlik tesis etmek istemişlerdir.⁵⁸

Ticaret sermayesinin tutucu niteliğinin açıklanmasında yardımcı olacak başka nedenler de vardır. Ticaret tam da doğası gereği son derece istikrarsız bir yatırım biçimiydi. Deniz kazaları, lüks mallar ticaretinin kararsız ve gelgeç olması, sürekli savaş hali, tüccar-kapitalistin servetini bir gecede yok edebilmekteydi. Dolayısıyla Comte de Villele'nin şu satırları ortak bir görüşü ifade etmekteydi:

kazandığı serveti sadece elinde tutmak isteyen her insan, sınıfı ya da mesleği ne olursa olsun, servet kazanmaya çalışan insanlardan servetini uzak tutmalıdır ... enayi yerine konulmaması için bütün iş yaşamından, bununla ilgili bütün bağlantılardan uzak durmalıdır. Üstelik herkesin kulağına küpe olması gereken bir ata sözünde de dendiği gibi, herkes kendi işine [metier] baksın; mülk sahibi spekülasyon yapсын, tüccar tarımla uğraşсын, olacak iş mi? ... Ben şahsen en ufak bir spekülasyon işine girmemişimdir.⁵⁹

Bu sözlerin, "servet yapmış" insanları küçük gören soyluluğun malum önyargılarını dile getirdiğine kuşku yoktur. Bununla birlikte değişime ve ticarete duyulan bu soğukluğun toplumsal yapıda da derin kökleri vardır. Bütün bir toplum genelinde değiş tokuş ve ticaret yoluyla para yapma işi, serveti mülke dayalı yatırım biçimlerinden edinmek gibi aristokratik bir ideal karşısında kesinlikle ikincildi. O nedenle ticaret sayesinde birikti-

57. Kemp, *Economic Forces*, s. 35.

58. Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism*, s. 155.

59. Zikreden Robert Foster, *The Nobility of Toulouse* (Baltimore: Johns Hopkins Yayınları, 1960), s. 118.

rılmış zenginliğin ister yıllık sabit bir getiri sağlayan hükümet aylıkları [rentes], ister bir makam isterse toprak biçiminde olsun, mülke dayalı biçimlere dönüştürülmesi az rastlanır bir durum değildi. Bazı büyük kentlerde ve limanlarda ortaya çıkan yüksek burjuvazi, genellikle ancak saygınlık sembolü olarak bir soyluluk statüsü edindikten sonra toplumsal saygı uyandırabilmekteydi.

Tarihçiler, mülke dayanan yatırım biçimlerinin sağladığı istikrar ve saygınlığın ticarete yeğlenmesiyle birlikte, "tacir sınıfın boynunun vurulması"na⁶⁰ doğru giden genel bir eğilimden söz ederler. Colin Lucas'ın yazdığı gibi:

Tüccar ailelerinin sermayelerini, ticari yatırımlarda bulunarak daha yüksek bir getiri dönüş arayışı içine gürmekten, hepsi de %2-4 arası bir getiri sağlayan toprağa, hükümete, özel aylıklara [rentes] ve makam almalarına yatırımları, onyedinci yüzyılda olduğu gibi onsekizinci yüzyılda da tutarlılık gösteren bir örneği oluşturmuştu. Bu insanlar kapitalist değil, toplumsal bir saikle davranmaktaydılar. Ticaretin tanım gereği bayağı ve şerefsiz bir iş olduğunu kabul etmişlerdi ... O yüzden ekonomik açıdan soylular ile burjuvalar, her ikisinin de servetlerinin büyük bir kısmını kapitalist-olmayan yollardan sağlamaya çalışmaları ölçüsünde, birbirlerine benzemekteydiler...⁶¹

Özetle burjuvazinin bütün yatırımlarını gerçekleştirdiği ve iş etkinliklerinde bulunduğu -malıye, ticaret ve mülk sahipliği gibi- alanlarda, feodal toplumun "zincirleri"ni kırmak üzere olan "devrimci burjuvazi"nin varlığını düşündürtecek pek az kanıt vardır. Soyluluk gibi burjuvazinin de serveti, mevcut toplum yapılarıyla tam anlamıyla bütünleşmişti. Var olduğu kadarıyla "özel girişim" de kesinlikle kapitalist olmayan bir nitelik taşıyordu.⁶² Teknolojik yenilenme suretiyle sermayenin genişlemiş yeniden üretimine dayanmak yerine, sahibine, köylü nüfustan sızdırılmış zenginlikten pay alma hakkını veren esas olarak makam ve özel toprak sahipliğine dayanmaktaydı.

Bütün bunları söyledikten sonra, durumu abartmamak da gerekir. *Ancien régime*'ne asla ekonomik bakımdan durgun bir rejim değildi. 1720'lerle devrimin patlak verdiği tarih arasında dış ticaret %400, yünlü kumaş ve keten üretimi sırasıyla %61 ile %80, demir %300 ve kömür üretimi

60. Age, s. 102.

61. Lucas, "Soylular Burjuvalar", s. 92.

62. J.F. Bosher, *French Finances, 1770-1795: From Business to Bureaucracy* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1970), s. 286.

%700 artmış.⁶³ Ekonomi büyümekle birlikte, Britanya'nın hızla gelişen kapitalist ekonomisiyle ne nicelik ne de nitelik olarak kıyaslanabilecek durumdaydı.⁶⁴ Şu iki özellik; *ancien régime*'in yapıları arasında çaresizlik içinde ilerleme olanağı arayan sorağan görme burjuvaların sayılarının artması ve Britanya'nın Fransa üzerindeki ekonomik ve askeri üstünlüğünün artması, 1789 devriminin patlak vermesinde kilit önemi haiz etkenler olmuştur.

Eski rejimin sonlarına doğru mutlaklığın başlıca çelişkilerinden biri de, burjuvaların sınıflık makamlara olan talep artışına ayak uydurmakta yetersiz kalmasıydı. Soylular ile burjuvalar arasında yarım ve servet biçimleri bakımından bir süreklilik bulursa da, bundan bu iki grup arasında bir toplumsal çanşmanın ortaya çıkması için hiç bir temel olmadığı sonucuna varılmaz. Aslına bakılırsa eski rejimin sonlarına doğru toplumsal ilerlemenin yerleşik kanallarında ortaya çıkan bir çelişkinin, iki grup arasındaki çanşmanın başlıca kaynağını oluşturduğu görülmektedir.⁶⁵ Ordunun üst rütbeli ile devletin yüksek makamları, geleneksel olarak büyük servet sahibi kimselere ve eski soylu ailelere ayrılmıştı. Monarşi, mevcut sınıflık makamların ve soyluluk ünvanlarının sayısını arttırmayı başaramayınca, bu dışlayıcılık daha da beter bir hal almıştı. Buna bir de, -sadece daha zengin maliyecilere ve banketere ayrılmış olan- *secrétaires du roi* gibi makamlar değerlerini muhafaza ederken, enflasyondan dolayı aşağı makamların değerlerinin düşmesi gibi bir gelişme eklenmişti.⁶⁶ Bu yüzden *ancien régime*'in son yıllarında toplumsal terfinin geleneksel yolları, soyluluğun daha düşük kesimlerinin, meslek sahibi burjuvaların ve aşağı makamların değerlerinin gözüne adamaklı büzüşmüş ve tıkanmış gibi görünmüş olmalıydı.

Soru şudur: Bu neden oldu? Neden mutlakçı devlet, burjuvazinin daha büyük soyluluğun ise daha küçük kesimlerini, devlet içindeki makamların sayısını arttırmak atayamadı? Bunun temel nedeni, gerek ekonomik gerekse askeri alanda Fransa devletinin İngiliz kapitalizminin rekabetiyle karşılaşmasıyla ilgiliydi.

63. Paul McGarr, "Büyük Fransız Devrimi", *International Socialism*, no. 43. (Haziran, 1989), s.23.

64. "1789'da İngiltere'de 20.000'in üzerinde pamuk eğirme makinası, 9000 yeni çınkır makinası ve 200 Arkwright değirmeni vardı. Fransa'da ise rakamlar sırasıyla şöyleydi: binden biraz az, hiç ve sekiz!", "Büyük Fransız Devrimi", s.27.

65. Lucas, "Soylular, Burjuvalar", s. 103.

66. Makamları giderek değer yitiren alt makamların sahiplerinin, *secrétaires du roi* gibi üst makamların sahiplerine karşı duydukları kızgınlık, devrimci meclislerin ayrılmaz bir parçası olan banketlerin bağış, çağrışlarla suçlanmalarını da açıklar.

berçi saldırılarını karşılamada giderek artan yeteneksizliğinin bir sonucu olarak devletin içine düştüğü genel bunalıma kadar uzanmaktadır. 1789 Mayıs'ında devrimi hızlandıran bir etken olarak daha çok Üçüncü Tabaka'dan, daha az olarak da soylulardan gelen temsil edilme talebinin asıl nedeni, Yedi Yıl Savaşları ile Amerikan Bağımsızlık Savaşlarının ardından devletin ve ekonominin mali açıdan uğradığı yıkımdır.

Fransız Monarşisi, onsekizinci yüzyılda katıldığı bütün Avrupa-ıçi savaşları kaybetmiş, sadece uzaktaki, Amerika'nın bağımsızlığını ilgilendiren savaşta bir tür zafer kazanmıştı; ama bu zaferin maliyeti, devletin iflâs etmesi oldu. Savaş-bozgunlarının yarattığı aşagılanma, savaşlar yüzünden gelirleri arttırmanın sınırlılığıyla da birleşince, ülkenin kurumlarının temelden bir onarım gereksinimi olduğunu söyleyen eleştirmenlerin savları itibar kazanırdı.⁶⁷

Bu açıklamanın devrimin dışsal nedenlerini çok fazla öne çıkardığı düşünülebilir. Bununla birlikte, onsekizinci yüzyılın sonlarında üretim güçleri ve ilişkileri hakkında hâlâ saf yerel ve ulusal koşullar içinde kalarak konuşabilmek mümkün olsaydı eğer, "dışsal" ve "içsel" nedenler arasında yapılacak bir ayrımın anlamı olabildi ancak. Marx, onsekizinci yüzyıl, İngiliz kapitalizminin egemenliğinde bir dünya pazarının ve ticaretinin geliştiği, "birbirlerinden ayrı ulusların eski doğal dışlayıcılıklarının ortadan kalktığı",⁶⁸ gerçek anlamda bir dünya tarihi olarak tarif edilebilecek şeyin başlangıç noktası olarak görmüştür. Dünya tarihi denen şeyin doğuşunun, aynı zamanda çoğu gelişmiş ülkenin üretim güçleri ve ilişkilerinin, daha az gelişmiş olanlar üzerinde derin etkiler yaratması gibi bir anlamı da olmuştur:

Tarihteki bütün bu çanşmaların kökenleri, bizim görüşümüze üretici güçler ile etkileşim biçimleri arasındaki çelişkide yatar. Çeçerken belirtilim, bir ülkede çanşmalara yol açmak için bu gelişkinin ille de o ülkede uç sınırlara varması gerekmez. Uluslararası etkileşimin yarattığı endüstriyel bakımdan gelişmiş ülkelerle rekabet olgusu, daha geri kalmış endüstrilere sahip ülkelerde de benzer bir çelişki yaratmaya yeter...⁶⁹

67. Theda Skocpol, "Fransız Devriminin Dünya Tarihsel Bir Bakış Açısından Yeniden Değerlendirilmesi", *Social Research*, cilt 56, no.1 (Bahar, 1989), s. 60.

68. Karl Marx, C.j. Arthur'un yayına hazırladığı *German Ideology* içinde (New York: International Publishers, 1974), s. 78.

69. Age, s. 89.

Bu açıdan bakıldığında Fransa devletinin mali bunalımı, belli bir aruk çekme/sızdırma biçimini gerektiren, kökleri çok daha derinlere uzanan bir bunalımın ifadesi olarak da görülebilir. Mutlaklığın can evini oluşturan siyasi birlik dinamiğinin ana vechesi, devletin savaşabilme gücünün elinde bulundurulabilmesiydi. Şayet buna halel gelirse, devletin dayandığı bütün bir üretim ilişkileri yapısı da ciddi bunalımlara sürüklenmekten kendini kurtaramazdı.

Üstelik uluslararası rekabetin etkisi, sadece mevcut üretim ilişkilerini parçalamakla kalmadı, aynı zamanda bunların kapitalizm yönünde dönüşmelerine de yardım etti; toplumsal güçlerin, bu "dışsal" dinamiklerin etkisi altındaki Fransa toplumunun içinde bulunması gerekiyordu. Devrim sırasında vuku bulan olayların ve özeldir burjuvazi ile kapitalizm arasındaki ilişkinin nasıl yorumlanacağı konusuna gelindiğinde, bu gerçek devasa açılımlar sunar. Daha önce belirttiğimiz gibi, burjuvazinin zenginliğinin oylumunun *ancien régime*'e sıkı sıkıya bağlı olduğu ve burjuvazinin hakim sınıfın bir parçasını oluşturduğu doğrudur. Ama aynı zamanda Fransa'nın sanayi ve ticari zenginliğinin onsekizinci yüzyılda hatırı sayılır bir büyüme ve dönüşüme uğradığı da doğrudur. Bugün pek az kimse devrimden önce tam gelişmiş bir kapitalist sınıfın varlığından söz edebilmektedir. Oysa Fransız burjuvazisinin uluslararası rekabetin yarattığı etki altında böyle bir sınıfa dönüşme sürecinde olduğu tartışmasız gibi görünmektedir. Üstelik, gördüğümüz gibi, sanayi ve ticaretin gelişmesi ile burjuvazinin mabkamlara olan ve devrimin hızlanmasında da katkısı bulunan artan talebi arasında bir bağlantı bulunmaktaydı. Bununla, devrim öncesinde ve sırasında burjuvazinin siyasal talepleri ile kapitalizmin ekonomik gereksinimleri arasında doğrudan ve bilinçli bir ilişki olduğunu söylemeye çalıştığımız akla gelmesin. Ama bu ikisi arasında belli bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

Burada vurgulanması gereken konu, devrimin dışsal ve içsel nedenlerini karşı karşıya getirmenin pek bir anlamının olmadığını. Örneğin rekabetin etkisi böyle bir ikileme göre nasıl sınıflandırılır? Rekabet, Fransa'nın üretim ilişkilerine dışsal mıdır, yoksa içsel mi? Devrimi hızlandıran temel çarşmayı, iki üretim ilişkisi dizisi arasında bir çatışma olarak görmek çok daha aydınlatıcı olacaktır. O nedenle mutlakçı devletin bunalımını, yeni bir kapitalist güçler ile üretim ilişkileri dizisinin, yeni uluslararası düzenin rekabetçi baskıları karşısında giderek daha yetersiz hale gelen eski üretim ilişkileri dizisiyle giderek şertleşen bir çatışmaya girmiş olduğu uzun ve oldukça değişen bir sürecin parçası olarak görmek mümkündür.

II. Devrimin Yol Ayrımında

Devrimin eşğine gelindiğinde, elbette kimse ne Fransa devletinin yüz yüze olduğu bunalımın ne de bunalımın hızlandığı olayların tarihsel anlamının farkındaydı. Fransız Devrimi'nin doğası üzerine yapılan son dönem tartışmaları ele alırken Eric Hobsbawm şunları yazıyor:

Ortodoks yorumun "revizyonist" eleştirilerinin çoğunun gerek olgusal gerekse kavramsal açıdan meşru olduklarının kabul edilmesi gerekir. Çoktış halindeki feodal aristokrasiyi saf dışı bırakarak devletin kaderini eline almaya hazır ekonomik iktidarı yeni gerçekliklerini temsil eden sınıf bilincine sahip bir burjuvazi 1789'da yoktu; ve 1780'lerde var olduğu kadarıyla da bu sınıfın hedefi toplumsal bir devrim değil, daha ziyade krallık kurumunda reform yapmasydı. Endüstriyel bir kapitalist ekonominin inşası ise hiç bir suretle bilinçli amaçlarını oluşturuyordu. Ne de gerek yıllar boyu süren ciddi karışıklıklara sebep olduğundan, gerekse ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta çıkarı bulunan oldukça geniş bir siyaseten mühim yurttaşlar bloğu --köylüler ile küçük burjuvalar-- yaratıldığından, Fransız ekonomisi üzerinde olumsuz etkisi neredeyse kesin olan devrimin amacı buydu.⁷⁰

Şayet Fransız Devrimi, Fransa'da kapitalist bir toplumsal düzen kurma niyeti olan "sınıf bilincine sahip bir burjuvazi" tarafından gerçekleştirilmiş bir devrim değilse, o zaman devrimin olaylarını ve sonuçlarını, kapitalizmin Fransa'daki uzun vadeli gelişimi açısından nasıl yorumlayacağız?⁷¹ Taylor'un ileri sürdüğü gibi, "siyasal sonuçları olan toplumsal bir devrim değil, [yalnızca] toplumsal sonuçları olan siyasal bir devrim" miydi?⁷² Yoksa Furet ve diğer "revizyonist" kuramcılarının ısrarla vurguladıkları gibi, çok daha dar bir biçimde tanımlanmış, aslında herhangi bir toplumsal ya da ekonomik içerikten yoksun, özerk siyasal ve ideolojik bir mücadele miydi?⁷³

70. Eric Hobsbawm, "Bir 'Burjuva Devrimi'nin Yapılması", *Social Research*, cilt 56, sayı 1 (Bahar, 1989), s. 18.

71. Immanuel Wallerstein için ortodoks devrim yorumuna yapılan "revizyonist" saldırılarda tartışmaya değer bir yan yoktur, zira tanım gereği Fransa 1789'da zaten kapitalisttir. "Fransız Devrimi bir 'burjuva devrimi' olamazdı, çünkü Fransa'nın da içinde yer aldığı kapitalist dünya ekonomisi çoktanrı emgen sınıf tabakalarının ekonomik davranışları bakımından 'kapitalist bir ekonomi'ydü". Immanuel Wallerstein, "Dünya Çapında Bir Tarihsel Olay Olarak Fransız Devrimi", *Social Research*, cilt 56, sayı 1 (Bahar 1989), s. 36.

72. Taylor, "Kapitalist Olmayan Zenginlik", s. 491.

73. Furet, *Interpreting the French Revolution*, s. 104. Bu devrim üzerine yazılmış "revizyonist" yazıların yarattığı bir derlemesi için bakınız William Doyle, *Origins of the French Revolution* (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1980), özellikle bölüm I.

Bu revizyonist meydan okumayı karşılamayı amaçlayan ciddi bir Marksist girişimin üstesinden gelmesi gereken pek çok sorun bulunmaktadır. Revizyonist dava, büyük ölçüde devrim sırasında sınıf bilincine sahip kapitalist bir burjuvazinin olmadığı [savına] dayanıyor görünmektedir. O nedenle burjuva devrim fikrinin, kapitalistlerin öz bilinçli müdahalesini gerektirip gerektirmediğini sormamız gerekiyor. Alex Callinicos, revizyonist davayı sarsmanın, ancak burjuva devriminin bu türden öz bilinçli aktörlerin varlığını gerektirdiğini kabul etmekle mümkün olabileceğini ileri sürmüştür:

Revizyonist saldırılara karşılık verirken odanın değiştirilmesi gerekir. Burjuva devrimlerinin, kapitalistlerin bilinçli bir biçimde yaptıkları devrimler olarak değil, kapitalizme ön ayak olan devrimler olarak anlaşılmalı gerektir. Vurgu, burjuva devrimini yapan sınıftan, böyle bir devrimin etkilerine —ondan yarar sağlayan sınıfa— kaydırılmalıdır. Daha özel olarak ifade edersek, bir burjuva devrimi, siyasal bir dönüşümdür; geniş ölçekli sermaye birikiminin ve burjuvazinin başat sınıf olarak yerleşmesinin ön koşulu olarak, devlet iktidarında ortaya çıkan bir değişimdir. O halde bu tanım belli etkileri haiz siyasal bir değişiklik gerektirir. Dönüşümü koteran toplumsal güçler hakkında hiçbir şey söylemez.⁷⁴ Callinicos.

Bilinçli failer ile belli eylemlerin amaçlanmış sonuçları ve bu eylemlerin, gerek kısa gerekse uzun vadede söz konusu toplumsal aktörlerin başlangıçtaki niyetlerinden dramatik ölçülerde farklılık göstermesi muhtemel sonuçları arasındaki ayrım, bu formülasyonun merkezini oluşturmaktadır. Peki bu formülasyonun devrim olaylarının aydınlatılmasında bize nasıl bir yardımı olacaktır?

Önce bilinçli failer meselesini ele alalım. Yukarıdaki değerlendirmenin de ortaya çıkardığı gibi, şayet mutlaklığın ve soyluların ayrıcalıklarının yaratıldığı zincirlerden kurtulmak ve Fransa'da kapitalist gelişmeyi başlatmak yönünde tam gelişmiş bir programa sahip, sınıf bilincini haiz bir burjuvazinin kanıtlarını arama işine 1789'dan başlarsak, böyle bir şey bulunamaz mümkün olmayacaktır. Revizyonistler en azından, onsekizinci yüzyıl burjuvazisi ile soyluluğunun tamamen olmasa bile büyük bölümüyle servetlerinin biçimi bakımından birbirlerinden farksız oldukları savında haklıdır. Gerçekten de, Elizabeth ve Eugene Genovese'nin belirttiği

74. Alex Callinicos, "Burjuva Devrimleri ve Tarihsel Materyalizm", *International Socialism*, no 43 (Haziran 1989), s. 143. Bu, Geoff Eley'in daha önce sözü edilen yerde geliştirdiği argümana benzerdir. Eley ve Blackburn, *Peculiarities*, s. 82-3.

gibi, "bütün bir *ancien régime* tarihi ... burjuva denilebilecek bir ulusal sınıfın oluşumunun önüne dikilmiştir".⁷⁵ Belirgin bir burjuva kültürünün gelişmesinin önüne gerçek sınırlar koyan olgu buydu. En iyi halde böyle bir kültürün gelişmesi, son derece inişli-çıkışlı bir meseleydi:

Geniye bakıldığında kimi soyluların burjuva denilebilecek birtakım inançlar geliştirdikleri ve birtakım burjuva değerlerini aziz tuttukları görülmektedir. Aydınlanma düşüncesi üzerinde *ancien régime* burjuvazisinin hiçbir tekelini olmamıştır. İkinci ve üçüncü tabakadan farklı gruplar burjuva ideolojisine benzer görüşler savunmuşlardır, ama bu görüşler ekseriyetle çatışmalı bir biçimde algılanmıştır ... Burjuvazi, Fransız Devrimi'nin ortaya çıkışına ancak bölük pörçük katkılarda bulundu ve bunu bilinçli yaptı.⁷⁶

Şu halde kimsenin, hatta burjuvazinin devrimde önderlik rolü oynamış olması mümkün kesimlerinin bile burjuva-kapitalist bir devrim gerekleştirme yönünde açık bir maksat gütmediklerini ya da programa sahip olmadıklarını söylemek doğru olacaktır. *Cahier* [meclis tutanakları] konusunda yapılan çalışmalar, bir programı andıran ya da dahası sınıf bilincine benzer bir şeyler ortaya çıkarmayı başaramamıştır.⁷⁷

Böyle olmasında şaşılacak bir yan yoktur. Devrimin başlangıcında Üçüncü Tabaka'yı birleştiren şey, "fazilet", "eşitlik" ve "bireycilik" gibi, hepsi de bütün özgül anlamlarını bu tarihsel bağlamdan alan kavramlar etrafında dönen bir dizi gevşek yapılı idealdi. "Eşitlik"ten asla bütün toplumsal sınıfların eşitliğine ya da demokrasiye bağlılık kastedilmiyordu. Bu, değerli "meslek sahipleri"nin eşitliğiydi.⁷⁸ "Fazilet" ile "bireysellik" in, ticari ya da endüstriyel faaliyetle hemen hiç bir ilgisi yoktu; bunlar aristokratik dışlayıcılığa karşı, daha çok olumsuz terimlerle tanımlanmaktaydılar. Hobsbawm'ın yazdığı gibi:

Kendilerini, herkese eşit hak ve şansın tanıdığı bir sivil toplum idealine adanmış da olsalar, orta tabaka mensuplarının kendilerini bir hakim sınıf ya da eski rejimin siyasal yapısına başkaldıran kimseler olarak gördüklerine dair en ufak bir işaret yoktur. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, ideolojik bakımdan bu tarz bir tabaka olan Alman *Bürgertum*'u da, büyük ölçüde

75. Elizabeth Fox-Genovese ve Eugene D. Genovese, *The Fruits of Merchant Capital* (New York: Monthly Review Yayınları, 1983), s. 225.

76. *Age*, s. 226.

77. Fox-Genovese ve Genovese, *Merchant Capital*, s. 221.

78. Bu nokta, Abbe Sieyès'in Üçüncü Tabaka ile ilgili ünlü risalesinde geniş olarak açıklanmıştır. Hobsbawm, "Bir Burjuva Devrimi", s. 22.

"bütün liberalliklerine karşın hükümetlerinin en sadık görevlilerini oluşturan, monarşik-bürokratik anayasacı ve aydınlanmış mutlakçı devletlere yığılma bağı" bir topluluk oluşturmaktaydı.⁷⁹

Bu grup, eski rejimin makam sahibi seçkinlerinin dar dışlayıcılığına son verecek, "yeteneye açık bir ilerleme/kariyer sistemi"ne dayanan bir devlet talep ediyordu. Bu türden taleplerde, devrimci meclisleri dolduran kimselerin ya toprak sahipliğini ya da makam sahipliği ilkesini bir seçkinlik statüsü ölçütü olarak reddetdiklerini gösterir hiçbir ima bulunmamaktadır.⁸⁰ Başka bir deyişle, burjuvazinin işe kendi maddi çıkarlarına karşılık gelen bir dizi talepten başlaması son derece akla uygundu. Ve burjuvazinin dolaysız maddi çıkarları, eski düzenin çıkarlarıyla, özellikle de mutlakçı devletin artık-çekme yetkilerine yakından bağlıydı.

Devlet görevlerine girme olanaklarının artırılması yönündeki taleplerin biçimlenmesinde bu maddi çıkarların yaşamsal önemi olduğuna kuşku yoktur. Ancak George Comminel'in yaptığı gibi bu olguya bakarak, bu taleplerin kazanılmasının, devrimin asıl siyasal mücadelesinin özünü oluşturduğu sonucunu mu çıkartmalıyız? Şöyle yazıyor Comminel:

Fransız Devrimi, özünde aynı anda doğrudan artık çekme ilişkilerine de temas eden, temel siyasal ilişkiler üzerine *smf*-içi bir çatışmaydı. İktidar ve artık çekme gibi temel meseleler üzerinde, hakim sınıflar arasındaki bir iç savaştı. Mücadelenin odağını devletin doğası oluşturmuyordu ve çatışmaya özgül siyasal biçimini veren buydu. Çünkü söz konusu olan temel toplumsal çıkarlar, doğrudan devlet ilişkilerine bağlıydı.⁸¹

Comminel, devrimden asıl kazançlı çıkanın burjuvazi olduğunu inkâr etmiyor. Burjuvazinin bilinçli amaçlarının halk devriminin etkisi altında dönüşüme uğradığına da itirazı yok. Comminel'in savına göre dalgalar halinde gelen halk isyanının, siyasal çıkarlarını "iyi tanımlanmış liberal ideolojik konum ve görüşler yelpazesi içinden" tanımlayan radikal grupları devrimin ön saflarına çıkarmak gibi bir etkisi olmuştur.⁸² Comminel'in yadsıdığı şey, burjuvazinin kapitalist bir burjuvazi ve devrimden sonra nezaret ettiği devlet ile toplumun da kapitalist olmasıdır. "Devrim müca-

delesini kapitalistler vermedi ve devrim kapitalist bir toplum yaratmadı".⁸³ Comminel'in vardığı sonuç şu: Bir bütün olarak bakıldığında, "belli anlamalarda Devrimin önderliğinin burjuvaziye kalması ve burjuvazinin muarızlarını aristokratlar olarak tanımlaması haricinde, burjuva devrim "kuralı"nın herhangi bir yanını destekleyecek hiçbir kanıt yoktur".⁸⁴

İmdi, eğer burada kastedilen şey, devrimin burjuva önderlerinin kapitalist olmadıklarından ve Fransa'da kapitalizmin gelişmesi ile siyasal başarıların arasındaki ilişkiyi tam manasıyla takdir edemediklerinden ibaretse, ortada itiraz edilecek pek bir şey yok demektir. Devrimin önderlerinin esas olarak, hukukçular, makam sahipleri ve meslek erbabının oluşturduğu "orta tabaka"dan gelmiş olmalarında şaşılacak bir yan yoktur. Bunlar burjuvazinin, *ancien régime*'de hareketlilikleri ve yetenekleri üzerinde var olan kısıtlamaların etkisini en vahim boyutlarda hissederek kesimlerini oluşturmaktaydılar. "Kendileri gibi 'yetenekli' kişiler üzerindeki kısıtlamaların şiddetle farkında olan meslekten avukatlar, burjuvazinin çıkarlarının doğal sözcüleriydiler (hâlâ da öyledirler)".⁸⁵ Öte yandan eğer bu, devrimin ertesi günü Fransa'da henüz tam gelişmiş kapitalist bir devletin bulunmadığı anlamına geliyorsa, yine burada da en ufak bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Fakat Comminel'in maruzatının bu olmadığı anlaşılıyor. Çözümlemelerinin kalkış noktasını oluşturan şu savdır: Burjuvazinin benimsediği "liberal ideolojik görüşler", devrimden sonra Fransa toplumuna nezaret eden anayasal ama kapitalist olmayan devletle uyumaktaydı. Dolayısıyla halk devrimi burjuvazinin başlangıçtaki amaçlarını dönüştürmüş olsa bile, devrimden önce, devrim sırasında ve görüldüğü kadarıyla sonrasında da burjuvazinin siyasal programında özellikle kapitalist olan hiçbir şey bulunmuyordu. Kapitalizmin gelişmesi ile devrim arasında herhangi bir ilişki olduğunu düşündürecek hemen hiçbir şey yoktu. Amaçlanmamış sonuçların etkilerinin teslim edildiği yerde, bu etkilerin, kapitalizmin ortaya çıkışıyla ilgili siyasal ya da ekonomik biçimlerin doğuşuyla doğrudan hiçbir alakası yoktur.

Bütün bunlar, bizim geliştirdiğimiz usulamamaya ters düşmektedir. Devrimin birbirini takip eden radikalleşme evreleri, Fransa'da kapitalizmin uzun vadedeki gelişmesi açısından yaşamsal öneme sahip önlemlerin alınmasını gerektiren ulusal bir program hazırlamayı amaçlamayan bir karşı-devrim ile aşağıdan devrimin çifte tehditi altında, "amaçlanmamış

83. Age., s. 202.

84. Age., s. 182.

85. McGarr, "Büyük Fransız Devrimi", s. 83, s. 103.

79. Hobsbawm, "Bir Burjuva Devrimi", s. 24.

80. Lucas, "Soylular, Burjuvalar", s. 126.

81. George C. Comminel, *Rebirth of The French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge* (London: Verso, 1987), s. 200.

82. Age., s. 114.

bir sonuç" olarak, burjuvazinin dara düştüğü durumlar olarak görülebilir:

Köylüler arasında ilk büyük kırsal devrim dalgasının uyanması ile kentlerde yaşanan huzursuzluk ve kargaşa karşısında, Kurucu Meclis 4 Ağustos 1789 tarihli ünlü kararname ile "feodalizmi lağvetmek" zorunda kalmıştı. Elbette bu ilk kararnamelerden pek çoğu takip eden günlerde sulandırıldı. Toprak sahiplerinin büyük bölümü burjuva olduğundan, "feodal" haklar ile "mükvvet hakları" olarak görülen hakları ayırt etmek için bir girişimde bulunuldu. Köylülerin özgür ama tasarruflarındaki toprakların özgür olmadığı ilân edildi. Ancak, bedellerinin kat kat üzerinde tutan resimleri ödemeleri halinde bütün haklara sahip olabileceklerdi. Bu kayıtlara rağmen, feodal ayrıcalıkların pek çok veçhesi törpülendi:

Ayrımlar, ayrıcalıklar ve özel yerel imtiyazlar kaldırıldı. Gelecekte bütün Fransızlar aynı haklara sahip ve aynı yükümlülüklerle bağlı olacaklar, yeteneklerine göre mesleklerle alınacak ve aynı vergileri ödeyeceklerdi. Yeni bir teritoryal birlik sağlandı ve *ancien régime*'ne Fransa'da varolan yığınla coğrafi ayrıma son verildi; eyaletlerin ve kenderlin sahip oldukları ayrıcalıklar ve yerel vergiler ortadan kaldırıldı.⁸⁶

Senyörlük resimlerinin çoğunu olduğu gibi bırakan 4 Ağustos 1789 tarihli kararnamelerde var olan kayıtlamalar, sonraki üç yıla damgasını vuracak olan bir dizi köylü isyanını ateşledi.

1792 Temmuzundaki savaş ilânı, halkın devrime katılma düzeyini daha da arttırdı. Devrimin savunulması uğruna halk desteğinin seferber edilmesi, kitle hareketinin çok büyük kesimlerini, aksi halde sınırlı kalacak olan devrim önderlerinin amaçlarına bağladı. Devrim ilerledikçe şöyle bir diyalektik belirmeye başladı: Karşı devrim dalgasını durdurmak için halk güçleri yardıma çağrıldı ve bu güçler her seferinde devrimci önderliği daha radikal önlemler almaya zorladılar. Theda Skocpol'un da belirttiği gibi, "Demokrasi" ... içteki ve dıştaki hainlerle fesat tertipçilerine karşı devrimin erdemle savunulmasını sağlamak üzere *siyasal halk seferberliği*... anlamına gelir oldu".⁸⁷

Temmuz 1792'de Ulusal Meclis'in çağrısı üzerine bu kesimlere ve Ulusal Muhafız safılarına adeta akin eden "edilgen yurtraş" kitleleri, daha fazla değişiklik yapılması için baskıda bulunanlara muazzam bir ivme kazandırdılar. Son olarak 10 Ağustos 1792 tarihi ayaklanma, monarşiyi

86. Soboul, *French Revolution*, s. 150.

87. Age., s. 61.

alaşağı ederek, Konvansiyon seçimlerine giden yolu açtı:

Genel oyun kabulü ve edilgen yurtraşların silâhlandırılması suretiyle bu ikinci devrim, sıradan insanları siyasal bir ulus haline getirdi. Devrimci politickada, demokrasinin doğuşuna damgasını vurdu. Bu arada, bu Devrimin toplumsal içeriği de son derece baskın bir duruma geldi. Değişim dalgasını önlemeye yönelik boşa çıkan çeşitli girişimlerden sonra, eski aristokrasıyla uzlaşma politikası yanlıları kendi istekleriyle siyaset sahnesinden çekildiler.⁸⁸

Devrimin bundan sonraki evreleri de benzer bir örüntü gösterdi. Gerek kendi gerekse kırsal kitleler arasında yokluk ve ekonomik yoksunluk ile devrimin iç ve dış düşmanlarının bir karşı-devrime girişecekleri korkusu, Jakobenleri daha fazla değişiklik yapmaya itti. 2 Haziran 1793 tarihindeki başarılı bir kitle ayaklanmasından sonra Jakobenler, sürgünlerin/göçmenlerin [devrimden sonra Fransa'yı terkeden soylular] mülklerini satmaya koyuldular. 17 Temmuz'da bir kararname çıkarılarak, hiçbir tazminat ödenmeksizin geri kalan bütün feodal resimler kaldırıldı. 1793 Anayasası çalışma hakkını, devlet yardımını ve kamu eğitimini kabil etti ve Yasama Meclisi'nin seçiminde erkeklere genel oy hakkı verildi.⁸⁹

Halk hareketini hedef alan son Jakoben saldırının hemen öncesinde bir dizi önlem daha alınmıştı. 1794 başlarında Danton'un *müsamahakar*lığının galebe çalacağından korkuya kapılan Jakobenler, bir kere daha kitlelerin desteğini kazanmaya çalıştılar. Yiyecek fiyatlarında yeni bir *General Maximum* yayınlandı; yoksullara dağıtılmak üzere sanıkların mülklerinin müsaderesine karar verildi; kırsal bölgelerde yoksullara yardım adı altında bir kampanya ile birlikte annelere ve dullara aylık bağlandı. Ama bütün bunlar arasında en göze batanı, 4 Şubat 1794 tarihinde Fransız sömürgelerinde köleliğin düpedüz kaldırılması oldu.⁹⁰

Sonunda Jakobenler sol kanadın önde gelen simalarını tutuklayıp, idam ederek ve halk kesimlerini basturarak, halk hareketiyle olan bütün hesaplarını gördüklerinde, aynı zamanda devrimin en radikal evresinin akabetini de tayin etmiş oldular. Fakat devrimi, ileride siyasal reaksiyon biçiminde kendini gösterecek bir takım evreler bekliyor olsa da ve devrimin yarattığı sonuçlar kapitalizmin gelecekteki gelişmesi açısından çelişkili bir karakter taşısa da, bir şey kesindi: Bilinçli amaçlarına ya da tasarımlarına

88. Age., s. 251.

89. Age., s. 315-316.

90. McGarr, "Büyük Fransız Devrimi", s. 71.

rağmen Fransız burjuvazisi, olayların başkısı altında, Fransa'yı diğer burjuva toplumlarının imgesine göre dönüştürmek üzere ulusal bir programa sahip bilinçli bir sınıfa dönüşmüştü. Devrim öncesinin "orta sınıflar"ı hiç kuşkusuz böyle bir sonucu önceden bildiklerini yalanlarlardı. Ama asıl mesele bu değildir. Hobsbawm'ın özetlediği gibi:

Fransız Devrimi'nin yapıcı şey, bu insan topluluklarını, "hakim sınıflar" olarak, toplumu yeniden biçimleme arzusu duyan özbenli "sınıflar" a dönüştürmek oldu. Fransa'da bu, bulgular olayların seyri sırasında bulgularla ilgili, böyle oldu. Birincisi, aydınlanmış bir reform ve ilerleme programının eski monarşi eliyle değil, ancak yeni bir rejim sayesinde -yani iyi niyetli kimselerin umduğu gibi, yukarıdan reformla değil, bir devrimle- yapılabileceği ortaya çıkmıştı. İkincisi, bu programın aristokrasiye karşı "halk"ın ya da Üçüncü Tabaka'nın birlikte, toplu mücadelesini gerektirdiği ve pratik amaçlar bakımından Üçüncü Tabaka'yı temsil eden ve onun adına konuşanların, bu tabakanın *classes responsables* lar, yani toplumun orta tabakalarına ait insanlar oldukları ortaya çıktı. Son olarak devrim sırasında eski Üçüncü Tabaka içinde "halk" ile orta katmanların çıkarlarının ciddi bir biçimde birbirleriyle çeliştiği görüldü. Yeni rejimi kuranın eski ve yeni tehlikelere -soylulara ve kitlelere- karşı korunmaya ihtiyaçları vardı. Geriye bakınlarında kendilerini bir orta sınıf olarak, 1789-99 arasındaki olayları da bir sınıf mücadelesi olarak görmeyi öğreneceklerdi, bunda şaşılacak bir yan yoktur. Fransa dışında ise sadece Fransa'dan dersler çıkarıp, bunları bir burjuva devrimi yapacak şekilde, gerekli yerel ufak tefek değişikliklerle birlikte uygulamak kalıyordu.⁹²

Devrimin kapitalizm için temel bir takım kazanımlar sağladığına kuşku yoktur. Soyluların ayrıcalıkları ve senyörlük lağvedilmişti. Ülke içinde alınan ve ulusal bir pazarın oluşmasını engelleyen geçiş vergilerine son verilmişti. *Ancien régime* in dolaylı devletin yerini, doğrudan egemenliğe dayalı birleşik bir ulus devlet almıştı. Mutlakçı devletin işlerinin, kilitli ile soyluluk sınıflarından devşirilen yerel görevliler tarafından halledildiği dolaylı egemenlik ve yönetim sistemi son bulmuştu. Birleşik bir ulusal devletin kurulmasının, hepsi de devrimi takip eden on yıllarda Fransa'da kapitalist gelişiminin karakterlerini derinden biçimlendirecek olan, vergilendirme, kamu işleri, adalet vs. üzerinde muazzam bir etkisi olmuştur.

Bununla birlikte dolaylı ekonomik sonuçları açısından bakıldığında devrim mirasının son derece gelişmiş bir doğası vardı. Aslında Fransa, kapitalizmin gelişmesine köstek olan eski "feodal süprüntü" yü temize ha-

vale etmiş olan siyasal bir devrimden geçmişti. Öte yandan devrim aynı zamanda köylünün toprak üzerindeki tasarrufunu da güçlendirmişti; ki bu olgu Fransız tarımına İngiltere'dekine benzer tarımsal kapitalist ilişkiler aşılamaya girişimlerini başsansız kılmaktan öte bir işe yaramamıştı. İkinci olarak, burjuvazinin, şimdi "yeteneğe açık" hale gelmiş bir devlet içinde toplumsal ilerleme olanağı bulan kesimleri için güçlü bir çekim kutbu oluşturmaya devam eden kitlevi bir devlet aygıtı yaratmıştı. Bu, devletin işleyişinde hiçbir değişikliğin olmadığı anlamına gelmez. Devlet, devletin faaliyetleriyle bir biçimde bağlantısı olan ekonomik faaliyetleri ve devlette görev almayı burjuvazinin servet ve enerjisi için hala çekici bir kutup haline getiren bir halattan başka bir şey değildi. Bunun, sanayi kapitalizminin uzunca bir süre gecikmesi gibi bir anlamı oldu. O yüzden Fransa toplumunun yukarıdakiyle aşağısındaki, devrimin ardından Fransa'da kapitalizmin tam anlamıyla ve bütün boyutlarıyla gelişmesine direnç göstermeleri için güçlü maddi nedenler vardı.

Köylülük açısından bakıldığında, köylülerin mülkiyet haklarını güçlendirmek suretiyle devrim belli avantajlar sağlamıştı. Bu durumdan en fazla yararlananlar hiç kuşkusuz hali vakti yerinde olan *laboureur* lar ile *fermier* lar idi, çünkü devrimden sonra kilisenin ve sürgüne giden soyluların müsadere edilen *les biens nationaux* larının satışından kazanç sağlıyorlar, küçük dükkân sahipleri değil, onlar olmuştu.⁹² Bunun yanında, biraz paradoksal olmakla birlikte ortak toprakların parçalanmasına ya da hisselerle ayrılmasına (*partage*) karşı koyan da yine bu gruptu. Böylelikle zengin köylüler, yoksul olanları, Fransa'nın pek çok bölgesinde köylülerin topluluk haklarına geleneksel bağluluklarının devamına katkısı olan bir süreçteki ve devrimci toprak düzenlemelerindeki hisselerinden yoksun bırakılmış oldular.⁹³ Bu durum, daha yoksul köylü komşularının mülklerini işgal edip, daha sonra da bunları tahkim ederek ilk çitleme hareketini başlatan, onaltıncı yüzyılda İngiltere'deki yeoman çiftçilerin hareketleriyle belirgin bir karşılık arzı etmektedir. Üstelik son dönemlerde bilim adamları, Fransa'da Sarthe ve Vendee gibi *chouan* bölgelerde patlak veren direnişin ardında geleneksel topluluk haklarına duyulan bu bağlılığın yattığını ortaya koydular. Orta köylüler, burjuva toprak alıcılarının tecavüzlerine karşı *chouan* * bölgelerde yaşayan köylü topluluklarının güçlerini

92. Kemp, *Economic Forces*, s. 86.

93. David Hunt, "Fransız Devriminde Köylü Politikaları", *Social History* cilt: 9, sayı: 3 (Ekim, 1984), s. 297.

* Chouan: Esas ismi Jean Cottereau olan Jean Chouan, 1784 Fransız devrimcilerinden

pekışirmiş görünmektedirler.⁹⁴

Bütün bunlar, köylülük içindeki özel mülkiyet düşüncesinin, özünde kapitalist özel mülkiyet anlayışından farklı olduğunu akla getirmektedir. Köylüler bireysel mülk sahipliğini muhafaza etmekte birlikte, *göreneksel* mülkiyet haklarının korunmasıyla daha fazla ilgilidiler.⁹⁵ O yüzden So-boul'un, kapitalizmi harekete geçiren itkinin daha iyi durumdaki köylülerden geldiği savı, devrimden sonraki gelişmeler ışığında bakıldığında, çok daha kuşkululu görünmektedir. Fransız küçük topraklı çiftçisi [*labou-reur*], İngiliz yeoman çiftçisine benzer bir toplumsal güç değildi; *labou-reur* görece güvenli kira sözleşmelerine sahip olmakla birlikte, yine de rant sıkışmasına maruz kalıyordu ve bu nedenle de tarımda yenilik yapma-ya mecali yoktu. Mülklerin toplulaşımından ziyade parçalanmasına doğru bir eğilim söz konusuydu. P. M. Jones'un da belirttiği gibi, "devrim, kırsal ekonominin geçimlik üretim yapan sektörünü güçlendirmişti. Fransız tarımını kapitalist yöne çekmekten çok uzak olan küçük üreticiler, mümkün olduğunca kendi tüketimlerini sağlama yönünde davrandılar." % Orta köylülük, Fransız köylülüğünün, onsekizinci yüzyılın sonlarında orta-lama eli dönüm toprağa sahip küçük bir azınlığını oluşturmaktaydı. Oysa ortaklar olarak rekabetçi bir rant sistemi aracılığıyla birbiriyle yarışmak zorunda kalan İngiliz yeomanların elinde geniş araziler -ikiyüz dönüm- bulunmaktaydı ve sayıları da oldukça fazlaydı. Fransa'daki devrim sırasında zengin köylü çiftçiler, resmi düzenlemeler ve fiyat denetimleri yüzün-den sert darbelere maruz kaldılar.⁹⁷ 1826'da bu orta köylülük kesimi, toprak sahiplerinin yalnızca %10'unu temsil etmekteydi ve tek tek mülk-lerinin ebadı, hemen devrim öncesiyle karşılaştırıldığında anlamlı hiçbir artış göstermemişti.⁹⁸ Özete, Fransız köylülüğünün bu kesimi, devrimin

biridir: ismine izafeten Devrim sırasında ve Devrimden sonra batı Fransa'da kral tarafından ayıklanmacılara verilen ad; Chouanner taraftan-çın.

94. Hunt, "Köylü Politikaları"; Paul Bois, *Peysans de l'Ouest* (Paris, Mouton, 1960); T. J. A. Le Goff, *Vannes and its Region: A Study of Town and Country in Eighteenth Century France* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1981); Donald Sutherland, *The Chouans: The Social Ori-gins of Popular Counter-Revolution in Upper Brittany* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1982).

95. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*, s. 126.

96. P. M. Jones, *The Peasantry in the French Revolution* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1988), s. 254.

97. Moore, *Social Origins*, s. 88.

98. Roger Price, *The Economic Modernization of France 1730-1880* (London: Croom Helm, 1975), s. 54. Zengin bir köylünün ortalama mülki altmış dönüm civarındaydı ve bu onsekizinci yüzyıl normlarına göre marjinal bir arıştı.

arından kapitalizmin müceahitliği rolü için oldukça şüpheli bir adaydı.

1820'de topraktan ayrılmayan Fransız halkının kabaca %80'inden %89.3'ü beş ve daha az dönüm topraktan geçimini sağlıyordu.⁹⁹ Demek ki Fransa'da devrim sonrasında tarımda gözlenen *genel eğilim*, kabaca devrim öncesinde varolan örtüntüyü andırarak biçimde, mülklerin bölün-mesi ve parçalanması yönündeydi. Dolayısıyla, gerçi devrim toprak mülki-yeti konusunda geniş fırsatlar getirmişti ama ne orta köylülükte ne de büyük toprak sahiplerinde çitleme ve iyileştirme yönünde genel bir eğilim gözleniyordu. Birinci İmparatorluğun miras yasaları durumu daha da kö-tüleştirdi; Napolyon Yasaları ile birlikte *quotite disponible*, iki çocuklu bir ailenin servetinin üçte birine, mirastan pay alacak çocuk sayısı üç oldu-ğunda dörtte bire ulaştı. Geri kalanın, varisler arasında eşit biçimde dağı-tılması gerekiyordu.¹⁰⁰ Genelde bu önlemlerle, 1826-1858 arasında küçük mülk sahiplerinin sayısının %27 oranında arttığı tahmin edilmektedir.¹⁰¹ Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında hakim olan eğilim, kent merkezlerin-de "proletersizleşme" ile kendi topraklarının sahibi olan küçük üreticilerin sayısında artışı. Geçim amaçlı çiftçiliğin genel düzeyi, yüzyılın tümünde %50 arttı.¹⁰² Emekten tasarruf sağlayan teknolojinin devreye sokulmasıyla tarımda iyileştirmeler yapmaktan ziyade, küçük köylü mülk sahipleri mah-sulü arttırmak için ekim yapılacak toprak miktarını arttırmak ve tarıma elverişli hale getirmek gibi geleneksel "ekstansif" tarım yöntemlerine bel bağlamayı yeglediler.¹⁰³

1826'da toprağın kabaca %20'sini oluşturan büyük malikâneler, dev-rimden sonra da ekonomide büyük bir rol oynamayı sürdürdüler. Onseki-zinci yüzyılda, kuzebatıda; Normandiya, Picardy ve Ile de France'da; ortada Nivernais'de; güneyde Languedoc'da büyük mülklerin varlığı ola-ğan bir görüngüydü. Ancak aynı dönemde görünüşte İngiltere'nin kapi-talist çiftçilerini andırmakla beraber, Fransa'nın büyük malikâneleri top-lumsal yapıları bakımından belirgin bir farklılık göstermekteydiler. Herşey-den önce, büyük toprak sahiplerinden arazi kiralamaya çalışan yarı-

99. Age, s. 55. İngiltere'de aynı dönemde halkın sadece %35'i hala topraklarından ayrılmamıştı. Bakınız: Lis ve Soly, *Poverty and Capitalism*, s. 140.

100. Kemp, *Economic Forces*, s. 88; Robert Forster, "Fransız Devrimi Sırasında Soyluluğun Bekası", Johnson in French Society and the Revolution içinde, s. 144.

101. Georges Dupeux, *French Society 1789-1970*, çeviren Peter Wait (London: Methuen 1976), s. 109.

102. Age, s. 112.

103. Dupeux, *French Society*, s. 113; Hugh D. Clout, *The Land of France 1815-1914* (London: George Allen ve Unwin, 1983), s. 18.

topraksız köylülerce kuşanılmış durumdaydılar. Böyle bir durumda lordların, tarımda iyileştirmeye ve sabit sermayeye yatırımda bulunmaktansa, -yeni kiracı bulmak her an mümkün olduğu için- rantları yükseltmek ve boğazına kadar borca batmış kişilerin mülklerini satın alarak topraklarını genişletmek suretiyle gelirlerini artırma yoluna gitmeleri çok daha anlamlıydı. Dışsal biçimleriyle İngiltere'nin kapitalist çiftliklerine benzemelerine rağmen, bu büyük malikâneler "gerçekten İngiltere'den son derece farklı toplumsal-üretimsel ilişkilerin varolduğunun ifadeleriydiler".¹⁰⁴

1826'da ortalama 273 dönüm toprağa sahip olan büyük toprak sahipleri, -gerçi sayıları sanıldığından daha azdır ama- çoğu toprak sahibi soylunun yerini burjuvalar almış olmasına rağmen, hâlâ bir *rentiyer* zihniyetine sahiptiler. Mülklerde yoğunlaşmanın bir ürünü halinde göze çarptığı bölgelerde toprağa aç köylülerin ve *van pasture*'nin varlığı, büyük mülk sahiplerinin çitleme ve iyileştirme etkinliklerine girişmekten sekinmiş uygulamalara dayanmaya devam etmelerini daha verimli kılıyordu. Bu bölgelerde köylü mülkleri son derece küçüktü; üç dönüm civarındaydılar ve bu rakam beş dönümlük ulusal ortalamanın hayli altındaydı.¹⁰⁵ Bu durum, yerine sermaye-yoğun tarımı geçirmekten sekinmiş emek-yoğun uygulamalara, kırsal üretimi arttırıcı yenilikler yapmaktansa mülkleri genişletmeye duyulan güveni pekiştirmişti.

Fransa'nın ticari tarımın mevcut olmadığı diğer bölgelerinde eski *ortakçılık* ve kiracı çiftçilik uygulamaları da varlıklarını devam ettirdiler. Ondokuzuncu yüzyılın ortaları gibi geç bir tarihte bile Pireneler'de ortakçılar, ürünün üçte ikisini rantiyer toprak sahiplerine verdikleri tahmin edilmektedir. Devrim tarafından resmen kaldırılmış olan senyörlük resimleri, kira sözleşmelerine dahil edilmişti.¹⁰⁶ Kasacası devrim sırasında ve sonrasında *biens nationaux* ile sürgünlerin mülklerinin satışı yoluyla toprakların büyük bölümü el değiştirmiş olsa da, Fransız tarımının yapısı pek çok açıdan daha önceki yapıdan farklı bir görünüm içindeydi.¹⁰⁷

104. Brenner, "Tarımın Kökleri", *Brenner Debate*, s. 312.

105. Clout, *The Land of France*, s. 33.

106. Price, *Economic Modernization*, s. 55.

107. Jones, "devrimin toprak konusundaki düzenlemelerinin tutucu niteliği"nin için bir durum olduğunu belirtmektedir. Jones, *Peasantry*, s. 254-5.

III. Devrim Sonrası Devleti

"Siyasal birikim" in kaldıraçlarından yararlanma *ayrıcalığı*, Devrimin temel "siyasal" sorunlarından birini oluşturmaktaydı. Devrim sırasında burjuvazi, şayet toplumsal terfi ve devlet görevlerine alınma, dolayısıyla devletin el koyduğu zenginlikten yararlanma kanalları "yeteneğe açık" olacaksa, nüfuz ve yetki satışı ilkesinin kaldırılması gerektiğini kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak bu, devlet içinde ilerlemenin [kariyer yapmanın, insanlara] eskisinden fazla bir şey sunamayacağı anlamına gelmiyordu. Zaten uygulamada da görüldü ki devrim sonrasında devleti bundan daha fazlasını sundu. Devrim, makam ve nüfuz satışına, soyulduğundan mali dokunulmazlıklarına ve özel yasal ayrıcalıklarına yol vermişti, ama makam satışı hâlâ vergilendirmenin yeniden dağıtılma biçimi olarak kazanç sağlayıcı bir iş olma vaadini koruyordu.

Devrimin ilk yıllarında devlet bürokrasisi, kısmen bizzat devrim sıradaki gelişmelere kısmen de savaşın getirdiği zaruretlere bir karşılık olarak olağanüstü bir hızla genişlemişti. Ama aynı zamanda servet sahibi bankerler ile zengin soylulara tanınan terfi olanaklarından yoksun bırakılmış Üçüncü Tabakanın aşağı makam sahiplerine devlet aygıtını açmak, devrimin başlıca amaçlarından birini oluşturmaktaydı. 1792 ile 1795 arasında bürokrasi beş kat büyüdü; 1788'de merkezi idare yapısı %850 arttı.¹⁰⁸ Direktuar döneminde bir bütün olarak bürokraside 130.000 ile 250.000 arasında insan görev yapıyordu.¹⁰⁹

Devlet görevlerine alınanların çoğu bu görevde ilk kez bulunuyordu, ama mutlakçı devletle makam sahibi olmuş memurlar safından gelen kişi sayısı da az değildi. Bu, bizzat devrimin yerleştiği örüntüye uymaktaydı; 1788'den sonra devrimci meclislere egemen olmuş Üçüncü Tabakadan gelen soylu olmayan kimseler ile soyluların oluşturduğu koalisyon büyük ölçüde -yaklaşık %40- eski makam sahiplerinden oluşmaktaydı.¹¹⁰ Bir bütün olarak alındığında Direktuar döneminde idari görevlerde bulunanların yarısından fazlası, 1789 öncesinden beri çalışıyorlardı.¹¹¹ Öyle de olsa hâlâ çok sayıda insan ilk kez memur olmak üzere

108. Clive Church, *Revolution and Red Tape. The French Ministerial Bureaucracy 1770-1850* (Oxford: Clarendon Yayınları, 1981), s. 72.

109. Age, s. 150.

110. D.M.G. Sutherland, *France 1789-1815. Revolution and Counter-revolution* (Londra: Fontana, 1985), s. 40.

111. Church, *Revolution and Red Tape*, s. 82.

devlete akın ediyordu. Church'un de belirttiği gibi: "İdari görevler insanlara belli bir maaşla birlikte piyasadakinden çok daha iyi koşullar vaadediyordu. Bunun yanında yeni düzene katkıda bulunma duygusu da vardı."¹¹²

Şu halde devrim sonrası devlet Fransa toplumunun geniş kesimleri için güçlü bir çekim merkezi haline gelmişti. Ancak aşağı idari görevler için, devlet hizmetleri içinde hareketlilik olanağı son derece sınırlıydı.¹¹³ Öte yandan, konumları artık yasanın güvencesi altında olmamasına rağmen bürokrasinin üst kademeleri eski rejim döneminde olduğu gibi çalışırlar. Devlet bürokrasisi içindeki memur [functionary] ile çalışan [employe] statülerinin sahip oldukları ayrıcalıkları ve mali ödülleri birbirinden ayıran ayırım, bir bütün olarak toplum içindeki sınıf ayırımını yansılamaktaydı. Bu ikisi arasındaki gerilim, zaman ilerledikçe çok daha önemli bir hale gelecekti.¹¹⁴

Konsüllük ile Birinci İmparatorluk sırasında ortaya çıkan yeni devlet seçkinleri, ezici çoğunlukla eski Üçüncü Tabaka'dan gelen kodamanlardan oluşmaktaydı. Napolyon'un amacı, devlet bürokrasisinin idari çatısı altında birleşmiş kalıtsal bir yeni bağımlı devlet-kodamanları sınıfı yaratmaktı.¹¹⁵ 1808 ile 1814 arasında Napolyon'un yarattığı soylu ünvanlarının sayısı 3000'i geçiyordu ve bunların çoğunluğu -%60'dan fazlası- askeri nitelikteydi.

Yeni idari aygıtın merkezinde valilikler bulunmaktaydı. Valiler, merkezi yönetimin temsilcilerine vergi, polis, topluluk hakları, maliye vs. konularında büyük oranda genişletilmiş yetkiler tanımakla yerel yönetimin temellerinin yürütülmesine hizmet eden, yeni kurulmuş *arrondissements*'in çekip çevrilmesinden sorumluydular. Valilere, 8000 ile 24.000 Frank arasında değişen, büyük miktarda maaş bağlanmıştı. O yüzden valilikler, zengin burjuvaların ve soyluların çocukları için çekici birer toplumsal ilerleme aracı oluşturmaya başladı.¹¹⁶

Napolyon döneminde yıldızları parlayan devlet seçkinlerinin, mutlakçılık döneminde makam sahiplerinin yapuğı gibi, konumlarını yasal ya da kalıtsal güvencelerle sağlama alma yoluna gitmedikleri doğrudur.

Onun yerine "kodamanlık, yetenekle birleşmişti."¹¹⁷ Buna karşın toprak sahipliği ile makam sahipliği arasında hâlâ güçlü bir bağ mevcuttu. Bergeron'un dediği gibi, "fonctionnaire [memur] aynı zamanda bir *proprietaire* [mülk sahibi] idi... [yani] arazi ya da hem arazi hem bina sahibi. O nedenle nüfuzu, gerek sahip olduğu otoriteden gerekse hem kira hem de maaş almanın sağladığı çifte güvenceden geliyordu."¹¹⁸

Makam sahipliği ile toprağa dayalı zenginlik arasında var olan bu bağın belki de en önemli örneği, askeri haraç ile soyluluk statüsü arasında varolan ilişkiye yarılmaktadır. Kişisel serveti küçük olanlara, gerek imparatorluk mülkünden gerekse neredeyse kesintisiz süregelen ve rejime damgasını vurmuş savaşlarda ele geçirilen, fethedilmiş topraklardan mülk bağışlanması, sıkça karşılaşılan bir uygulamaydı. Bu sayede Napolyon:

şahsi haraç uygulamasını müffis bir ihvan sistemine dönüştürdü. Mareşallere karşı bu eli açıklık ile bunların yabancı gelir kaynaklarına bağımlılıkları, imparatorluk sınırlarının olabildiğince genişletilmesi hususunda doğrudan maddi bir ilgi geliştirmelerine yol açtı.¹¹⁹

Ülke içindeyse Napolyoncu devlet, faaliyetlerinin mali giderlerini gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak topladığı vergilerle karşılıyordu. *Ancien régime*'in, bütün, oyun kağıtları ve içki gibi ürünlere uyguladığı dolaylı vergilerin bir çoğunu yeniden gündeme getirmişti. 1806'da Tuz Vergisi, devrim öncesinin *gabelle*'ini hatırlatacak şekilde, yeniden konuldu. *Droits révisés* olarak bilinen ve %50 arttırılan, hükümet girdelerinin yaklaşık dörtte birini oluşturan bu dolaylı vergiler sayesinde, toplam olarak alındığında gelirler yükselmişti.¹²⁰ Bu verginin yükünü küçük köylü üreticiler çekmekteydi. Emlak vergilendiriliyor ve doğrudan vergiler şeklinde hükümet girdilerinin önemli bir kısmını oluşturunca olsa da, bunun 1813'de getirdiği miktar, yürürlüğe konduğu 1791'dekiyle aynıydı. İmparatorluğun denetimindeki toprakların genişletilmesi ve toprağın değerinin sürekli artması karşısında, bunun son derece orantısız bir durum oluşturduğu aşıkardı. Ne var ki "mülklerini özgürce tasarruf etmelerini kayıtlamaya kalkacak her şeye karşı çıkan kodamanların arzularına hitap

112. Age., s. 100.

113. Age., s.186

114. Age., s.311.

115. Age., s. 258.

116. Sutherland, *France 1789-1815*, s. 344-5; Louis Bergeron, *France Under Napoleon*, çeviren; R.R. Palmer (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları), s. 27-31.

117. Sutherland, *France 1789-1815*, s. 258.

118. Bergeron, *France Under Napoleon*, s. 138; Napoleon, bu konuda son derece açıkta: "Ancak topraktan yolda elli bin livres kazanan kimseleri çalıştırırım". Bergeron, s.152.

119. Sutherland, *France 1789-1815*, s. 367-8.

120. Age., s. 380; *France Under Napoleon*, s. 38-9.

ediyor" olması bakımından, rejimin politikalarıyla tutarlılık taşımak-
taydı.¹²¹

Napolyoncu devletin oluşturduğu mali sistem, mutlakçılık döneminde sadece kusurlu bir işleviş yapısı olan sistemin pek çok bakımından mükem-
melleştirilmiş şekliydi. Vergi toplama sistemi, bağımsız vergi tahsil-
darlarınca yürütüldüğü mutlakçılık döneminde olduğu gibi az çok "özel"
yapısını hâlâ muhafaza etmekte birlikte, Napolyon, her ayın başında,
vergi olarak alacakları tutara eşit bir miktarı içeren bir senet imzalatmak
suretiyle tahsildarları daha sorumlu bir hale getirdi. Hazine, söz konusu
senetleri özel bankelere kurdurarak süreci hızlandırdı. Bununla birlikte
devlet yavaş yavaş, doğrudan artık kurdurılmayacak peşin vergilere oranlı
bonolar çıkartarak büyük bankerleri atlatmayı başardı.¹²² Bu sayede
devletin zenginliğin kendi kasasına akışını sağlama amacı ve vergi gelirleri
üzerinde daha doğrudan bir denetim kurması mümkün oldu.

Fakat devletin mali işlemlerde gerçekleştirdiği bu iyileştirmelerin bile
bir süre sonra yetersiz olduğu ortaya çıktı. Savaşın dur durak bilmeyen
talepleri, Hazine'nin solugunu kesiyordu. 1812'de toplam devlet har-
camaları 1.000 milyon Franka ulaşmıştı. Bu harcamaların %60 ile %80
arasında kalan miktarı, askeri ihtiyaçlara ayrılmıştı; 1813'de askeri hare-
katların maliyetinin 817 milyon Frank tutacağı tahmin ediliyordu.¹²³ Baş-
ka bir deyişle maliyesini merkezileştirmek ve verimliliğini arttırmak yö-
nündeki girişimlerine rağmen, Napolyoncu devlet, mutlakçılık döne-
minde sürekli olarak tekrarlanan bir olay örtütüsünün kurbanı olmuştu:
Savaşın ve teritoryal genişlemenin talepleri, köylülerden sızdırılan dolaylı
ve olağandışı vergilere giderek daha fazla bel bağlanması ve borçlanma
döngüsünün hızlanması anlamına gelmekteydi.

Napolyoncu devlet *ancien régime* den temelden bir kopuşu temsil et-
mekte birlikte, üzerine dayandığı payandaaların gelişikli yapısını da gözden
kaydırmamamız gerekir. Kapitalizmin yavaş gelişme gösterdiği bir durumda,
devletin kapitalizmi gözetken resmi veçhelerinin henüz hiç bir etkisi olma-
mıştı. Rejimin, "müteşebbislerin teşebbüslerini, XV. Louis'nin sözde "feo-
dal" monarşisinden bile daha az ödüllendirerek, "burjuva" adetlerini değil,
orduyu kutsadığını¹²⁴ ileri sürmek belki tek yanlı bir sav olacaktır ama

varolduğu kadarıyla ekonomik büyümenin büyük bölümü savaşın, ekono-
mik muhasaradan ve saray toplumunun tekrar canlanmasından kay-
naklanıyordu.¹²⁵ Napolyon, feodal kabuğundan soyduğu, ama yine de
makam gelirlerine dayanmayı sürdüren yeni bir devlet aristokrasisi yarat-
mıştı. Devrim sonrası devletine gelişikli bir dinamik hakimdi. Gerçi Na-
polyon döneminde yapılan askeri ve hukuki reformları kapitalist geliş-
meden ayırmak olanaksızdı, ama Napolyoncu devletin icraatlarını sadece
bu açıdan görmek de yanıltıcı olur. Devletin özel birikimin bir aracı gibi
iş görmeyi sürdürmesi, eşit derecede önemli ve bir anlamda gelişmeleri
tam tersi yöne çeken bir olguydu.

Restorasyon döneminde "patronajın, siyasetin ve patrimonyalizm" in
yeniden öne çıktığı görüldü.¹²⁶ Bürokrasinin büyük bir bölümü -dörtte
birle üçte bir arasında- tasfiye edildi ve yerlerine "krala bağlı olanlar"
çetirildi. Bunların çoğunu, İmparatorluk döneminde, önceki konumlarına
ekrardan kavuşan eski soyluluk ve toprak sahipleri oluşturuyordu.¹²⁷
[emuriyet [*fonctionnaire*] ile valiliklerin büyük bölümü sadece el değış-
mişti. Ancak eski soyluların devlet kademelerine geri dönmesiyle bir-
likte, bürokrasinin alt kesimleri ile memurların ellerinde bulunduranlar
arasındaki ekonomik uçurum biraz daha büyüdü. Devlet çalışanlarının
üçte ikisi yılda 2000 Franktan daha az kazanırken, restorasyonun memur-
larının yarısının 100.000 frankın üzerinde özel servetleri bulunmaktay-
dı.¹²⁸ Devletin en yüksek kademelerini denetleyen makam sahibi seçkinler
ile tabandaki çalışanlar arasındaki ekonomik uçurumun büyümesi, bizzat
devlet yapısı içindeki sınıf gerilimlerini olsa olsa biraz daha kızıştırmıştı.
Ancak genel olarak alındığında, memurlar ile çalışanlar arasında ekono-
mik farklılıklara ve personel yapısındaki değişikliklere rağmen, Konsüllük
ile İmparatorluk arasında toplumsal bakımdan bir sürekliliğin varlığı,
Bourbon rejimine damgasını vurmaktaydı. Toprak sahipliği ile soyluluk
statüsünün içiçe geçmiş olması, rant ile ücret, resmi görevlerin ayırt edici
özelliği olmayı sürdürdü.

1830 Devrimi bir yandan restorasyonun yarattığı aristokratik can-
lanmaya kesin bir darbe indirirken, öte yandan devlet bürokrasisinin toprak
sahipleri ile olan bağı, endüstriyel servet karşısında pekişti. İkinci olarak
bu devrim, geçimleri sadece devlete bağlı meslekten makam sahiplerinin

121. Age., s. 382.

122. Church, *Revolution and Red Tape*, s. 296.123. Sutherland, *France 1789-1815*, s. 387.

124. Age., s. 293.

121. Bergeron, *France Under Napoleon*, s. 38.

122. Age., s. 41-51.

123. Age., s. 39-40.

124. Sutherland, *France 1789-1815*, s. 438.

çokrandır muazzam boyutlara ulaşmış "asalak yapısı"nu daha da artırdı.

Magraw, 1830 Devrimini "hayal kırıklığına uğramış kariyeristler" in devrimi olarak tanımlamaktadır.¹²⁹ 1815'deki Bourbon restorasyonundan sonra bürokratik görevleri ellerine geçirmiş olan aristokratlar, Napolyon döneminin kodamanları ve burjuvalardan oluşma devasa bir işsizler ordusu yaratmıştı. O yüzden Orleancı rejimin başlıca görevlerinden biri, bir yandan Temmuz Günleri'nin geminden çözdüğü halk ayaklanması dalgasını ezirken, öte yandan hakim sınıfın bu kesiminin kariyerle ilgili sıkıntılarını gidermek oldu. Monarşi bu iki cephede de süratle harekete geçti. Restorasyon döneminde atanmış valilerin %95'i idari yapıdan tasfiye edildi.¹³⁰ İşçilerin ve köylülerin şarap vergisi, topluluk hakları, tahlil fiyatları ve işsizlik konusundaki derdeleri, vahşice uygulanan bastırma yöntemleri ile hal yoluna konuldu.¹³¹

1830'dan sonra devleti gerçekte kimin denetlediği sorusu hakkında David Pinkney şunları söylüyor:

Devrim, *büyük burjuvazinin* devlet kademeleri üzerindeki nüfuzunda önemli bir artışa yol açmadı. ... Parlametodaki ve devletin kilit görevlerinde bulunan banker, imalatçı ve *negociant* sayısı az, Devrim öncesinden ancak biraz fazlaydı.¹³²

Tasfiye edilenlerin yerini alan valiler ve yeni makam sahipleri, esas olarak Napolyon döneminde memuriyetlere egemen olan kodaman/soylu saflarından gelmekteydiler.

Orleancı rejime de, Konsüllük ile Birinci İmparatorluk döneminde devleti denetimleri altında tutan Fransız hakim sınıfının aynı kesimi egemen oldu; yani toprak sahipleri, makam-sahipleri ve esas olarak eski Üçüncü Tabaka'dan gelen meslek sahipleri. Aslında gerek Temsilciler Meclisi'nde gerekse idari yapıda en büyük grubu meslekten makam-sahipleri oluşturmaktaydı.¹³³ Bürokrasi içindeki pek çok görev, Temsilciler Meclisi'nde sahip olunacak sandalye ile bağlanılıyordu. Genel olarak alındığında bu, siyaset temsilcileri, toprak sahiplerinin çıkarları ve meslek-

129. Roger Magraw, *France 1815-1914: Bourgeois Century* (London: Fontana Books, 1983), s. 42.

130. Church, *Revolution and Red Tape*, s. 296.

131. Magraw, *France 1815-1914*, s. 296.

132. David Pinkney, "1830 Devrimi Miti", *A Festschrift for Frederick B. Artz* (Durham: Duke Üniversitesi Yayınları, 1964), s. 54; *The French Revolution of 1830* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1972), bölüm 2.

133. Age., s. 58.

ten makam sahipleri arasında giderek artan bir bütünleşmenin rejime damgasını vurduğu anlamına gelmekteydi.

Kapitalizmin Fransa'daki gelişmesinin çelişkili doğasını belki de en açık biçimde aydınlatan vaka, 1830 olayları olmuştur. 1789 Devrimi engelsiz bir kapitalist gelişme için gereken biçimsel ilkelerin tümünü bağrında toplayan yeni tür bir devlet yaratmıştı. Ancak devrimin büyük kazanımlarının çoğunu güvence altına almakta kitle seferberliğine bel bağladığı için, burjuvazi en önemlisi köylü mülkiyeti alanında olmak üzere, halk hareketine önemli tavizler vermek zorunda kaldı. Devrimci çözümün doğasından ötürü, devletin vergi gelirlerinin büyük kısmını köylü artıklarından sağlamak dışında başka bir seçeneği yoktu. Dolayısıyla devrim sonrası devletin, toprağa dayalı servet ile köylü mülkiyeti gibi çifte bir payanda üzerine dayanmayı sürdürmesinde sağlanacak bir yan yoktur. Bu arada *rant*'ye kaynaklı büyük toprak mülkiyeti ile hâlâ mevcudiyetini sürdürmekte olan küçük köylü mülklerinin ortak varlığı, tam gelişmiş bir sanayi kapitalizminin önüne dikilen başlıca engeli oluşturmaktaydı. Devletin biçimsel olarak kapitalist niteliği ile, kapitalizmin ilerlemesine köstek olan devletin günlük işlevleri arasındaki uçurum, toprağa dayalı zenginlik, köylü mülkiyeti ve devlet arasındaki bu "ortak-yaşam" in devamından kaynaklanmaktaydı.

Ama Fransa'da, İngiltere'dekine benzer yollardan bir tarım proleteriyasının yaratılmasının ve tarımdaki ilişkilerin dönüştürülmesinin önünde önemli engeller bulunması, diğer sermaye birikim biçimlerinin de devre dışı kalmış olması anlamına gelmez. Bu basitçe şu demektir: en azından 1840'lara kadar kapitalizmin, en büyük ilerlemeyi ekonominin toprak mülkiyeti ve devlet ile en az ilgili sektörlerinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Fransa'da küçük ölçekli ev üretimi, el işçiliği ve çeşitli zanaat üretim türleri gibi eski üretim biçimlerinin bu süreçte yaşamsal bir rolü olduğu bilinmektedir.

Nüfusun yavaş artması, tarımsal nüfusun büyük kısmının nakit para ilişkilerine çok az itibar etmesi ve ulusal toprağın -gerek mal gerekse emek olarak- ancak kısmen bütünleşmiş bölgesel pazarlara ayrılmış olması nedeniyle, fabrika üretimine geçme olanaklarının önünde içkin bir takım sınırlamalar söz konusuydu. Bu şartlarda ekonomik açıdan en akılcı olan, ulusal sermayenin büyük bölümünü küçük ölçekli zanaat üretimine yatırmaktı.¹³⁴

134. William H. Sewel, *Work and Revolution in France 1789-1848* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1980), s. 153.

Fransa'da fabrika çıkışı üretimin gelişmesinin, ekseriyetle el işçilerinin yok olması anlamına geldiği varsayılır. Ne var ki Fransız sanayileşmesine ilişkin yapılmış en ayrıntılı ve nitelikli çalışmaların da gösterdiği gibi, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında sanayi ürünlerinin çoğunu (yaklaşık %60'ını) sağlayan ve sanayi işçilerinin çoğunu istihdam eden bu küçük ölçekli ev üretimi ile el işçiliği idi.¹³⁵ 1876 gibi geç bir tarihte bile zanaat endüstrilerinde çalışan endüstriyel nüfus, büyük ölçekli sanayide çalışanların iki katını oluşturmaktaydı.¹³⁶ Vasıflı ve yarı vasıflı fabrika işçilerinin sayısındaki artış, bizzat fabrikaların inşaatından, işçiler için yiyecek ve diğer temel malların tedarikine kadar her şeyin zanaat üretimine bağlı olması gibi basit bir nedenden ötürü, vasıflı zanaatkarların sayısında da bir artışla el ele gitmiştir. O nedenle en azından ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı, "kendi zanaatkarlar için çöküşten ziyade bir yükseliş çağı olmuştur."¹³⁷

Esas olarak dolaysız üreticiler mülksüzleştirilmeden ya da Marx'ın deyişle sermayenin emeğe "gerçek boyunduruğu" gerçekleşmeden, daha çok zanaat üretimi ve el işçiliği gibi önceden var olan biçimlerin tedrici olarak dönüştürülmesi, bu dönemde Fransa'da kapitalist gelişmenin seyri- ni belirleyen temel özellik olmuştur. Şöyle yazıyor Marx:

Sermayenin emeği, bulunduğu şekliyle boyunduruğuna aldığı geçektir... [sermaye] farklı ve daha eski üretim tarzlarının geliştirdiği mevcut emek sürecini devir alır. Ve bu durumdan ötürü sermayenin elde bulunan, yerleşmiş emek sürecini teslim aldığı açıktır. Örneğin el işçiliği, küçük, bağımsız köylü ekonomisine karşılık gelen tarım (sal bir üretim) tarzıdır. Sermayenin devir almasından sonra şayet bu geleneksel olarak yerleşmiş emek süreçlerinde değişiklikler olursa, bu değişiklikler bu boyunduruğun [yaratıldığı] tedrici sonuçlardan başka bir şey değildir... Bu durum, tamamen kapitalist olan bir üretim tarzının (örneğin büyük ölçekli sanayinin) gelişmesiyle tam bir karşılık oluşturur; bu ikincisi sadece üretimin çeşitli temsilcilerinin durumlarını dönüştürmekle kalmaz, aynı zamanda bir bütün olarak emeklerinin gerçek tarzını ve emek sürecinin gerçek doğasını devirincilerdir. Sonunda bu farklılık emeğin sermayeye biçimsel boyunduruğu olarak taraf ettiğimiz duruma varır... kapitalist ilişkilerin ortaya çıkmasından önce gelişmiş olan bir emek tarzı sermaye tarafından devir alınır.¹³⁸

135. Rakamlar Ronald Aminzade'nin şu yazısından alınmıştır: "Kapitalist Sanayileşmenin Yeniden Yorumlanması: Onsekizinci Yüzyıl Fransa'sına İlişkin Bir Çalışma", *Social History*, cilt 9, sayı 3 (Ekim 1984), s.330.

136. Sewell, *Work and Revolution*, s. 154.

137. Age., s. 157.

138. Karl Marx, *Capital*, cilt: 1 (New York: Vintage Books, 1977), s. 1021.

İpeklî dokuma endüstrisi bu sürecin tipik bir örneğini oluşturmaktaydı. Lyon yakınlarındaki St. Etienne civarındaki bölgede ipek işçileri, 1872'de çalışan sınıfın en büyük kesimini oluşturmaktaydılar. Ağır metalürjideki 12.000 işçi ve 16.700 kömür madencisiyle karşılaşıldığında, sayıları 40.000'e ulaşmaktaydı.¹³⁹ Burada üretimin ekserisi kentteki evlerde yapıyordu. Usta dokumacıların dokuma tezgahlarına sahip olmaları, kira, aydınlatma ve ısınma için ödemedi bulunmaları, ama tacir kapitalistin sağladığı hammaddelerle çalışmalarını normal bir durumdu. Tacir kapitalist, ücretli emek kiralamıyordu ve üretimin düzenlenişi, dokumacı ustasının elindeydi. İpeklî ürün pazarındaki belirsizlikler yüzünden tacir kapitalistler, sabit sermayenin büyük bölümünü ev üreticisine bırakmaktan memnundular.¹⁴⁰ Fabrika çıkışı üretime geçiş, çok sayıda etkenin sonucu olarak ortaya çıktı, ama bunlar arasında başta geleni, İngiltere ve İsviçre'deki makinelaşmış üretimin yarattığı uluslararası rekabetin baskısıydı.¹⁴¹ Bunun sonucu olarak,

Ev üretimi ... ondokuzuncu yüzyılda, tacir kapitalistler ile dokumacı ustaları arasındaki sımsal güç dengelerini değiştiren değişikliklere uğradı. Özellikle, dokuma ustalarının giderek daha çok borçlanmaları, ipeklî dokuma üretiminin hazırlık ve bitiş evrelerinde tacirin denetiminin artması ve mekanik olmayan yeni el tezgahı teknolojilerinin devreye girmesi yüzünden, güç kapitalistlere doğru kayma eğilimi göstermekteydi.¹⁴²

Bu değişiklikler, 1830'larda ve 1840'larda ticaret sermayesinin egemen olduğu el sanayilerinin ortak özelliği idi. Bu değişiklikler beraberinde, üretimin ölçeğinde de birtakım değişikliklere yol açmış, iş bölümünü arttırmış, vasıflı işlerle vasıfsız olanları arasındaki ayrımı flulaştırmış ve sömürüyü yoğunlaştırmıştı.¹⁴³ Bu gelişmenin yarattığı umutsuzluk ve güvensizlik, kapitalizme karşı işçi sınıfının ilk kitlesel mücadelelerine yol açtı ve kentli zanaatkarlar arasında sınıf bilincinin gelişmesinde önemli bir evre oldu. Devrimin yasal reformları ile eski korporatif yapılarından yoksun kalan işçiler, devrimin retoriğini kendi yararlarına kullanmaya başladılar. *L'Artisan* ve *Le Peuple* gibi yayınlarda "eşitlik" ve "kardeşlik" gibi tabirler, işçiler ile kapitalistler arasında eşitlik yokluğunu dile getirmek

139. Aminzade, "Kapitalist Sanayileşme", s. 335.

140. Age., s. 336-8.

141. Age., s. 341.

142. Age., s. 339.

143. Sewell, *Work and Revolution*, s. 158.

amacıyla kullanıldılar. 1830 Devriminin uyanış günlerinde *L'Avenir*'de çıkan bir yazıda dendiği gibi,

Toplumun sayıca en kalabalık ve en yararlı sınıfı, hilafız çalışanlar sınıfıdır. O olmadan sermayenin de, sanayinin de, ticaretin de hiçbir değeri yoktur ... Kendi aristokratik küçük burjuva dünyalarına kapanmış kimi gazeteciler, zanaatkar safından sınıf bilincini sahip bir çalışanların gerekse kentli zanaatkarların tam anlamıyla mülksüzleşmelerini en azından kısa vadede önleyen koşullar altında sermayeyi alternatif bir takım stratejileri izlemek zorunda bırakan daha geniş çaplı bir kapitalist dönüştürme sürecinin ayırt edici özelliklerini oluşturur. *Capital*'in üçüncü cildinde Marx, kapitalizme geçişin ortaya çıkabileceği iki farklı yolu şöyle ayırt etmiştir:

Üretici, doğal tarım ekonomisinin ve ortaçağ kent endüstrilerinin lonca bünyesinde yer alan el işçilerinin aksine, tüccar ve kapitalist haline gelir. Gerçekten devrimci olan yol budur. Ya da bunun dışında tüccar üretim üzerinde doğrudan egemenlik kurar.¹⁴⁷

Fransız Devrimi'nin dilini namına savaştığı sınıfa karşı çevirmek suretiyle çalışanlar, eski korporatif ideolojilerini ve geleneklerini, Fransa toplumunun yeni gerçekliğine göre yeniden tanımlayan yeni bir söylem oluşturmayı başardılar. İşçi birlikleri, bütün mesleklerden ve işlerden işçileri, "proleteryanın kardeşliği" ve "kardeşlik cemiyetleri" gibi yeni tabirler taşıyan tek bir gönüllü "birlik" altında toplandılar. Kardeşlik dayanışmasına dayalı birleşik bir üreticiler toplumu idealini diktikleri devlete, bireyciliğe ve özel mülkiyete karşı yükseltilikleri muhalefetleri, Fransa'da sınıf bilincine sahip bir işçi sınıfı hareketinin yaratılmasının ilk evresini temsil etmektedir.¹⁴⁵ Sewell'in yazdığı gibi:

1830'ların başlarında daha önce görülmemiş bir işçi ajitasyonu, özellikle 1831 ve 1834'de Lyon işçilerinin dramatik ayaklanması, yeni bir sınıf mücadelesi diyalektiği başlatmıştır. Sonraları 1830'lar, 1840'lar ve özellikle de 1848'de [patlak veren] bütün direnişler ... işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki kuşatıcı, kapsayıcı bir karşıtlık; müreffeh mülk sahibi bir sınıf ile özdeş bireyci, mülkiyetçi, liberal toplumsal düzen görüşü ile mülksüz bir proleterler sınıfı ile özdeş dayanışmacı, kolektivist, sosyalist görüş arasındaki karşıtlık etrafında toplama eğilimi göstermekteydi.¹⁴⁶

144. Alınır Sewell'den, *Work and Revolution*, s. 198.

145. Age., s. 282

146. Age., s. 282

Fabrika üretiminin yarıbaşında zanaat üretiminin ve el işçiliğinin gelişmesi, ticaret sermayesinin üretim evresine sızması, yeni üretim, çalışma yöntemi ve tekniklerinin ortaya çıkması ile 1830'lu ve 40'lu yıllarda zanaatkar safından sınıf bilincini sahip bir çalışanların gerekse kentli zanaatkarların tam anlamıyla mülksüzleşmelerini en azından kısa vadede önleyen koşullar altında sermayeyi alternatif bir takım stratejileri izlemek zorunda bırakan daha geniş çaplı bir kapitalist dönüştürme sürecinin ayırt edici özelliklerini oluşturur. *Capital*'in üçüncü cildinde Marx, kapitalizme geçişin ortaya çıkabileceği iki farklı yolu şöyle ayırt etmiştir:

Üretici, doğal tarım ekonomisinin ve ortaçağ kent endüstrilerinin lonca bünyesinde yer alan el işçilerinin aksine, tüccar ve kapitalist haline gelir. Gerçekten devrimci olan yol budur. Ya da bunun dışında tüccar üretim üzerinde doğrudan egemenlik kurar.¹⁴⁷

İngiltere, bu "gerçekten devrimci olan yolu" izlemişti. Burada kapitalizm, bizzat küçük üreticiler arasından doğdu. Daha sonra aynı üreticiler, lordlar büyük kapitalist çiftlikler kurmaya başlayınca, öncüsü oldukları çitleme ve mülksüzleştirme tekniklerinin kurbanı oldular. Marx'ın kanaatine göre, lord, kiracı çiftçi ve kutsal ücretli emek "üçlüsü"nü doğması ile birlikte ilkel sermaye birikimi sadece İngiltere'de "klasik" biçimini aldı. Gerek İngiltere gerekse Fransız devrimleri, her iki ülkede de kapitalizmin daha da ilerlemesi için yaşamsal olan siyasal devrimleri gerçekleştirmek üzere, burjuva güçleri ile halk hareketi, krallık yanlısı güçlerin ye-dayandılar. Ancak İngiltere'de halk hareketi, krallık yanlısı güçlerin yenilmesinde büyük katkısı bulunan kendi isyanların büyük dalgası geçtikten sonra, bozguna uğramıştır. İlerde de göreceğimiz gibi bu bozgunun, onsekizinci yüzyılda İngiliz köylülüğünün tam anlamıyla mülksüzleştirilmesinde yaşamsal bir rolü olmuştur. Fransa'da ise, gördüğümüz gibi, burjuva devrimi ile ittifak yapan küçük üreticiler ancak kısmen yenilgiye uğramışlardır. Devrimci toprak düzenlemeleri Fransız burjuvazisinin İngiltere'dekine benzer "gerçek devrimci yol" izlemesini başka her şeyden daha fazla engellemiştir. O yüzden Fransa'daki gelişmeler, "tüccar üretim üzerinde doğrudan egemenlik kurar" diyen Marx'ın ikinci yoluna daha yakın düşmektedir.

Marx, ticaret sermayesinin "kendi başına eski üretim tarzının yıkılmasına

147. Marx, *Capital*, cilt 3, s. 334.

katkıda" bulunamayacağını, daha ziyade kendi ön koşullarını muhafaza edip, alkoymak gibi bir eğilim sergileyeceğinin tamamen farkındaydı.¹⁴⁸ Ama bu demek değildir ki kapitalizme geçiş sırasında ticaret sermayesinin hiçbir rolü yoktur: "Ticaret sermayesinin, eski üretim tarzının çözülmesine yol açma derecesi, o üretim tarzının katılığına, içsel yapısına... eski üretim tarzının niteliğine bağlıdır."¹⁴⁹ Gördüğümüz gibi Fransa'da *ancien régime*'in "katılığı ve içsel yapısı", onsekizinci yüzyılın sonlarında ciddi bir bunalım içindedir. Ticaret sermayesinin gelişmesi bu bunalıma, mutlakçı devletin memuriyet ve makam sistemi ile bütünleşme yolu arayan zengin burjuvaların sayısını arttırmak suretiyle katkıda bulunmuştur. Eğer değişimde ve onu önceleyen ticarete kitlevi bir artış yaşanmasaydı, devrim de olma-yabilirdi. Ama ticaret sermayesinin devrimin başlıca nedeni olmadığını da unutmamak gerekir. Esas olarak İngiltere'den kaynaklanan uluslararası rekabetçi baskı sözkonusu olmasaydı, Fransa mutlakçılığı pekâlâ burjuvazinin daha fazla [siyasal] temsil isteyen talepleriyle uzlaşabilirdi. Siyasal temsil yönündeki talepleri, devletin mali bunalımıyla çakıştırmada ve onları devrim yoluna girmeye zorladığında, tacir kapitalistler kapitalizm yönünde siyasal bir güç durumuna geldiler. Uluslararası rekabetçi baskının baskıları tacir kapitalistleri giderek daha fazla üretim alanına girmeye zorladığında ise, kapitalizm yönünde ekonomik bir güç haline geldiler.

Ticaret sermayesinde üretim ilişkilerini devrimcileştirecek için bir eğilimin varlığından ötürü değil, ama bu konuda başka bir seçimleri olmadığı için, emek ile sermaye arasındaki snifsal güç dengeleri 1830'lu ve 40'li yıllarda köklü bir değişikliğe uğradı: "Emeğin biçimsel boyunduruğu", eski üretim tarzına İngiliz kapitalizminin rekabetçi dürtüleri üstün geldiğinden, "sermayenin emeğe gerçek boyunduruğu"na dönüştü. 1850 yılında yazdığı bir yazıda Marx, "Fransa'daki üretim ilişkilerinin, Fransız dış ticareti, dünya pazarındaki konumu tarafından belirlendiğini belirirken, uluslararası rekabetçi baskının Fransız ekonomisi üzerindeki hassas etkisinden dem vurmaktaydı."¹⁵⁰ Peki dünya pazarını yöneten kimdi? Marx, bu soruyu bir yıl önce yazdığı bir yazıda yanıtlıyordu:

"Dünya pazarının hakimi İngiltere'dir. ... Her ülkedeki endüstriyel ve ticari ilişkiler, başka ülkelerle olan etkileşimlerinin egemenliği altındadır ve dünya

148. Age., s. 334.

149. Age., s. 332.

150. Marx, "Fransa'da Snif Mücadeleleri", David Fernbach'ın yayına hazırladığı *Surveys from Exile* içinde (Harmondsworth: Penguin Books, 1977), s. 45.

pazarındaki ilişkileri tarafından koşullandırılır. Ama dünya pazarının hakimi İngiltere'dir ve İngiltere'ye de burjuvazi hakimdir.¹⁵¹

1830'larda ve 40'larda Fransa giderek daha kapitalist bir duruma geldi. Ama hâlâ kapitalist ekonomiyle bütünleşmeye karşı koyan büyük sektörler de bulunmaktaydı. 1840'ların sonlarında, hatta demiryolu yapımındaki patlamaya rağmen, Fransızların üçte ikisi topraklarında kalarak, geçimlik düzeyde çiftçilik yapmayı sürdürdüler.¹⁵² Fabrika işçilerinin sayısı çok azdı; fabrika başına ortalama on işçinin çalıştığı işliklerde, toplam olarak ancak bir milyon fabrika işçisi bulunmaktaydı. Ekonominin büyük bölümü, sanayinin değil tarımın denetiminde bir üretim çevrimine bağlı kalmaya devam etti; tarımda eksik üretimin sebep olduğu bunalımlar, demografik felâket ve kıtlık, 1850'ye kadar varlığını sürdürdü.¹⁵³ Bu arada devlet bürokrasisi de gerek hacim gerekse tükettiği kaynaklar itibarıyla büyümeye devam etti. 1845'de bürokraside 670.000 kişinin çalıştığı ve krallık bücesinin yaklaşık %20'sini aldığı tahmin edilmektedir.¹⁵⁴

Hem küçük hem de büyük toprak mülkiyeti ile devlet arasındaki "ortak-yaşam" ilişkisi, kapitalist gelişmenin önündeki başlıca güçlüklerden biri olarak kaldı. Bu "ortak-yaşam" ancak İkinci İmparatorluk döneminde son bulmuştur. Dolayısıyla devrim sonrası Fransa sınıf ana gelişmelerinden biri, en nihayetinde 1860'larda halomuştu. Bundan sonra Fransa devleti, burjuva egemenliğinin sadece resmi deposu değil, aynı zamanda Fransız kapitalizminin de gerçek motoru haline gelmişti.

IV. İkinci İmparatorluk ve Bonapartist Devlet

Fransa'da İç Savaş'da Marx, Bonapartist rejimden, "toplumdan ayrı ve bağımsız bir Devlet'in son zafere" diye bahseder.¹⁵⁵ Marx'ın Bonapartizm çözümlenmesinde sürekliliği yer alan tutarlı bir izleğin, devletin bu "asalak" karakteri ile ilgisi vardır. Louis Bonaparte'in iktidara gelmesinin hemen ardından, Marx şunları yazar:

151. Karl Marx, alıntı Hal Draper'den, *Karl Marx's Theory of Revolution*, cilt 2: *The Politics of Social Classes* (New York: Monthly Review Yayınları, 1978), s. 243-4.

152. Price, *Economic Modernization*, s. 167.

153. Age., s. 61-71, 136-40; Church, *Europe In 1830*, s. 179-80; Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 189, 200-01, 207-8; Guy Palmade, *French Capitalism in the Nineteenth Century* (Newton Abbott: David ve Charles, 1972), bölüm 2; Kemp, *Economic Forces*, bölüm 6.

154. Church, *Revolution and Red Tape*, s. 298.

155. Karl Marx, alıntı Hal Draper'den, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 463.

Fransa'da yürütmenin elinde yarım milyondan fazla memur bulunmaktadır, o nedenle bünyesinde muazzam bir çıkar ve nakit kitlesini kayıtsız şartsız bir bağımlılık içinde tutabilmektedir; devlet, yaşamın en kapsayıcı ifadelerinden en anlamsız hareketlerine kadar, varoluşunun en genel tarzlarından bireylerin özel yaşamına kadar sivil toplumu ağ gibi sarmakta, denetlemekte, gözetmekte ve tasnif etmektedir. Bu asalak yapı, umarsızca kararsız ve tutarlı bir oluşumdan yoksun gerçek toplumsal gövdede bulunduğu olabilecek en uygun ortam sayesinde, her yerde hazır ve nazır, esnek ve süratle hareket eden bir merkezîyete ulaşmıştır.¹⁵⁶

Marx, devletin tam özerkliği yönündeki bu eğilimi 1859'a kadar vurgulamıştır. Üstelik devletin bu "asalak" özelliğini, kapitalist gelişmenin önüne dikilen bir engel olarak da görmüştür. Ama Marx, kapitalist sınıftan bağımsız böyle bir devlet iktidarının uzun zaman devam edemeyeceğine, çünkü kapitalizmin giderek daha zayıfladığına, aksine güçlendiğine inanmaktaydı. Bu nedenle Marx, Bonapartist rejimin son derece istikrarlı ve geçici bir karakteri olduğunda ısrarlıydı. Bu görüşünü ancak, rejimin İngiltere ile *Cobden-Chevalier* serbest ticaret anlaşmasını yaptığı 1860 tarihinden sonra değiştirmiştir. Marx'ın inancına göre, bu olay devletin tam özerklikten ayrılmağa olduğuna ve burjuvaziyle bir uzlaşmaya yönelmesine işaret etmekteydi.¹⁵⁷ O nedenle ancak 1860'dan sonra Bonapartist devlet, Marx'ın yazılarında kapitalizmin Fransa'da gelişmesini teşvik etmesine şüphe duyulmayan bir biçimde boy göstermiştir.

Marx'ın Bonapartist devlet kavramlaşmasında, Fransa devletinde ortaya çıkan söz konusu değişikliklerin aydınlatılması açısından açıklanmaya değer iki yan bulunmaktadır. Birincisi, Marx'ın 1848 Devriminden sonra burjuvazi ile çalışan sınıf arasındaki sınıfsal güç dengesine ilişkin çözümlerinden kaynaklanmaktadır. Bonapartist devletin özerkliği, yani toplumdaki bütün sınıflar karşısındaki bağımsızlığı, sınıf güçleri arasında bir denge durumuyla varlığına dayanmaktaydı: "Modern Bonapartistimin temel koşulu", diye yazıyor Engels, "burjuvazi ile proleterya arasındaki dengedir".¹⁵⁸

Marx ile Engels'in çözümlerinin bu veçhesinde asıl ilgi konusu şudur: Sınıf mücadelesinin dolaysız sonucu, sivil toplumu oluşturan sınıf güçleri karşısında son derece yüksek bir bağımsızlık derecesine sahip özgül bir devlet biçimi yaratmıştır. Devletin özerkliği, sınıf mücadelesindeki

156. Marx, "Onsekiz Brumaire", s. 186.

157. Draper, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 460-61.

158. Engels, aynı Draper'den, *Marx's Theory of Revolution*, cilt 1, s. 482.

konjonktürel bir "pat" durumundan kaynaklanan normal dışı bir görüngü olarak görülür; biçimi, bir bütün olarak alındığında sınıflı toplumun sonucudur ama devlet hakim sınıfın elinde bir "aygıt" değildir.

Marx'ın çözümlerinin ikinci yanı, Bonapartist devletin özerkliği meselesini farklı bir açıdan ele alır. Şimdi odak dolaysız olaylardan, devletin daha geniş tarihsel temellerine kaymıştır. Daha önce de andığımız satırların bir yerinde Marx, bize Fransa devletinin asalaklığının kökenlerinin:

mutlak monarşi döneminde [bulunduğunu söylemişti]... Toprak sahiplerinin ve kentlerin senyörlik ayrıcalıkları, devlet iktidarının vasıflarına dönüşürmüş, feodal nişanlar maâşlı devlet görevleri haline almış ve birbiriyle çarışan mutlak otoritelerin oluşturduğu alacalı ortaçağ manzarası, işbölümü ve merkezileşmenin karakterize ettiği, bir fabrikayı andran düzenli bir devlet otoritesi planı haline gelmişti... Bütün siyasal başkaldırıları bu aygıt parçalamak yerine, aksine mükemmelleşmesini sağlamıştı. Üstünlük arayışı içindeki partiler, bu devasa devlet yapısına sahip olmayı zaferin başlıca ganimeti saymaktaydılar.¹⁵⁹

Burada Marx, dikkati devletin daha derindeki maddi köklerine çekmektedir. Marx'ın 1859'a kadar Fransa üzerine olan yazılarından ortaya çıkan manzara, artık mevcut sınıf güçleri tarafından denetlenemez ya da köklerini bu sınıflardan almamış gibi görüldüğü noktaya dek özerkliğinin en uç durumuna kaçınılmaz bir biçimde itilen bir devlet manzarası sunmaktadır; devlet sivil toplum içindeki bağlarını yitirmiş gibidir. "Sadece ikinci Bonaparte döneminde" diye yazıyor Marx, "devlet tam bir özerklik elde etmiş görünmektedir. Devlet aygıtı kendini sivil toplum karşısında öylesine sağlam bir biçimde kurmuştu ki, ihtiyacı olan tek önder, 10 Aralık Toplumunun başı oldu ..."¹⁶⁰

Elbette Marx, "devlet iktidarının havada asılı durduğunu" söylemiyor. "Bonaparte, bir sınıf, aslında Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, küçük köylü mülk sahiplerini temsil etmektedir."¹⁶¹ Ama Bonapartist devletin "köylülüğü temsil ettiğini" söylerken, devlet iktidarını kullanmak suretiyle köylülüğün devletin hakim sınıfı haline geldiğini kastetmiyor. Tersine, yalıtık yapıları, yoksullukları ve siyasi tutum noksanlıklarını yüzünden köylülüğün "kendini temsil etmesi mümkün değildir; temsil edilmeleri

159. Marx, "Onsekiz Brumaire", s. 237-8.

160. Ağa, s. 238.

161. Ağa, s. 238.

gerekir. Onların temsilcilerinin, aynı anda ... onları diğer sınıflardan koruyacak, yağmur yağdığını güneş açuracak ... bir efendileri, üstlerinde bir otorite olması da gerekir".¹⁶²

Köylülük için Bonapartist devlet, geçmişin tutucu geleneklerinin, mülkiyet haklarının korunmasının ve vergiden bağışlıklarının singe-siydi. Marx bu gerçeği görerek,¹⁶³ rejimin ardındaki köylü desteğinin hazin bir yanlığı olduğunu anlatacağı sonucuna varmıştı; Bonapartist devlet -mutlakçı öncelleri gibi-, kendisi de kapitalist çıkarlar tarafından tamam-men mülksüzleştirilme sürecini hızlandıracak olan vergi artırımını yoluyla, olsa olsa köylülerin yoksulluğunu katlayabilirdi:

Yüzyılın başında devleti yeni doğan küçük mülkiyetin başına nöbetçi olarak diken ve onu defne yapırlarla bezenen burjuva düzeni, [şimdi, giderek] kanunî ve beynîni emen, ve sermayenin simya kazanına atan bir vampir haline gelmişti.¹⁶⁴

O nedenle devletin varlığı ve gelişmesi, temsilcisi olduğunu iddia ettiği sınıfın vergilendirilmesi suretiyle sömürülmesine dayandığından, Bonapartist devletin olağan anlamıyla köylülüğün sınıfsal özlemlerini "temsil ettiğini" söylemek mümkün değildir. "Vergilendirme", diyor Marx;

bürokrasinin, ordunun, ruhbanın ve sarayın yaşam kaynağıdır, kısacası bütün yürütme aygıtının yaşam kaynağıdır. Güçlü hükümetler ile ağır vergiler aynı şeylerdir. Tam da doğası gereği küçük köylü mülkiyeti, uçsuz bucaksız ve her şeye gücü yeten bürokrasiye temel oluşturmak için [son derece] uygundur.¹⁶⁵

Marx'ın sık sık dem vurduğu "asalaklık"ın maddî temelini oluşturan bu ilişkiydi. "Bonaparte'nin stokçu-karaborsacı rejiminin gerçek maddî temeli", Marx'a göre, "yağma ve çapul"du; özgü ekonomik salkı, devlet bürokrasisine, "şu ya da bu yolla İdare'ye, Fransa'nın hayat damarlarından beslenen bu benzersiz asalağa ait olan" kimselere bağlıydı.¹⁶⁶

Burjuvazi kendini bu "sahte kast"ın¹⁶⁷ idamesine bağladığı ölçüde, kendi bağımsız çıkarlarının temelini oydu. Muazzam miktarlarda potansi-

162. Age., s. 239.

163. Karl Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri", s. 72, 76-7.

164. Marx, "Onsekiz Brumaire", s. 242.

165. Age., s. 243.

166. Karl Marx, alıntı Draper'den, Marx's Theory of Revolution, cilt 1, s. 455.

167. Age., s. 243.

yel üretken sermaye, en manidarı Haussmann'ın Paris'in kentsel yenilenme programı olan, "üretken olmayan" kamu işlerine, projelerine ve spekülatif yatırımlara aktı.¹⁶⁸ Bu projelerin başlıca yaratıcıları Paris Borsasının mali spekülâtörleri oldu, zira devlet tahvillerinin ve bonoların çıkartılması, fonların yükselmesini sağlamıştı. Marx'ın da belirttiği gibi:

Fransa gibi bir ülkede ... devlet tahvillerinin, spekülasyonun en önemli hedefini oluşturduğu ve Borsanın üretken olması gereken sermayenin başlıca yatırım pazarı haline geldiği böyle bir ülkede, bütün burjuva ve yarı burjuva sınıflardan sayısız insanın, devlet borçlanmasında, kara borsa oyunlarında ve mali katakullilerde kaçınılmaz olarak çıkan vardır...¹⁶⁹

Bu insanlar için devletle bağlantılı yatırım biçimleri, "üretken" yatırım biçimleriyle karşılaştırıldığında, çok daha güçlü bir çekim merkezi olmayı sürdürdü. Bizzat Marx, burjuvazinin ekonomik artuk çekme erki ile Bonapartist devletin siyasal iktidarının nasıl içiçe geçmiş olduğunu şöyle belirtiyor:

Fransız burjuvazisinin maddî çıkarları, bu son derece kapsayıcı ve çatalırların devlet aygıtının idamesiyle mükemmelen çakışır. Devlet, burjuvazinin fazla nüfusuna iş sağlar: Kâr, faiz, rant ve bahşiş biçiminde cebine atamayacaklarını devletin maaşlarıyla kapatır. Siyasal çıkarları da onu aynı şekilde her gün baskıyı, dolayısıyla devletin kaynaklarını ve görevlerin sayısını arttırmaya zorlar.¹⁷⁰

Demek ki Marx, Bonapartist devletin "asalak" yapısının kapitalizmin yoluna diktiği engelin tamamen farkındaydı. Burjuvazinin geniş kesimlerinin gözünde memuriyetin ve devletle ilgili yatırımların kapitalist girişim karşısında hâlâ sahip olduğu üstünlükle birlikte, bürokrasinin hâlâ kendi idamesi için köylünün ürettiği artığa dayanıyor olması, her iki açıdan da bunun kanıtını oluşturmaktadır. Marx'ın, Bonapartist devlette güçlü kapitalizm-karşıtı itikadın varolduğuna inandığı açıktır. Bu durumda şu soru ortaya çıkıyor: Marx, Bonapartist devletin kapitalist olmadığına da mı inanmaktaydı? Bu sorunun kesin yanıtı şudur: Marx, 1789 devriminin bir burjuva devrimi olduğuna inandığına göre, bu devrimden yaklaşık altmış yıl sonra Fransa devletinin hâlâ bir biçimde kapitalist olmadığını

168. Age., s. 457.

169. Marx, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri", s. 110-11.

170. Marx, "Onsekiz Brumaire", s. 186.

savunması kendiyile çelişkiye düşmek olurdu. Yine de Marx zaman zaman, Bonapartist devletin kapitalist olmadığını düşündürecek bir dil de kullanmıştır. "Louis Bonaparte'in Onsekiz Brumaire"nin ilk baskısında şöyle yazıyor:

[Bonapartist] devlet aygıtının parçalanması merkezilik için tehlike oluşturmaz. Bürokrasi sadece, kendi karşıtı olan feodalizmin yükünü hâlâ sırında taşıyan bir merkeziliğin aşağı ve vahşi biçimidir. Napolyoncu restorasyondan hayal kırıklığına uğramış, umarsız durumdaki Fransız köylüsü, kendi küçük mülkiyetine duyduğu inancı terkedecek, bu küçük mülkiyet üzerine kurulmuş olan bütün bir devlet yapısı yerle yeksan olacaktır...¹⁷¹

Nedeni nedir bilinmez ama bu satırlar sonraki baskılardan çıkarılmıştır. Fakat yine de Marx, başka pasajlarda, "mutlak monarşi zamanında ortaya çıktı"ğını kabul ettiği Fransa devletinin asalak karakterinden bahsetmeyi sürdürür. Bu anışturmaların meramı, Marx'ın, İkinci İmparatorluk dönemi Fransa devletinin kapitalist olmadığını inandığını mı göstermektedir? Örneğin Comminel şunu ileri sürüyor:

Marx'ın betimlediği devlet merkezi artık çekme biçiminin, yani doğrudan köylüden çekilmiş merkezi rantın, yine Marx'ın *Capital*'in III. cildinde kapitalist olmayan toplumlar söz konusu olduğunda belirttiği "ekonomi dış" artık çekme tarzlarının bir örneğini oluşturduğu açık gibi görünmektedir. Marx sadece, burjuva devrimine ilişkin açıklamalarına ustalıkla uyan bir on-dokuzuncu yüzyıl Fransa toplumu çözümlemesi yapacak kadar, çok iyi bir sınıf toplumu gözlemcisiydi.¹⁷²

O halde Marx, bütün bunların gösterdiği kadar kuramsal açıdan tutarsız biri miydi? Öncelikle Marx'ın Bonapartizme yaklaşımının tarihsel yanlarına bakalım. Marx'ın devletin özerkliğine ilişkin söylediklerinde iki ayrı açıklama düzeyinin varlığını ayırt etmenin mümkün olduğunu belirtmiştik; bunlardan birincisi 1848'den sonra burjuvazi ile proleterya arasındaki sinifsal güç dengesine ilişkin konjonktürel bir değerlendirmeye dayanmaktadır; ikincisi ise, daha uzun erimli bir bakışır ve rejimin karakterini daha gerilere götürerek, hatta devrim öncesi dönemin mutlakçı devleti ile belli paralellikler kurar. Ancak bu iki açıklama düzeyinin şu ya da bu biçimde çelişkili bir nitelik taşıdıklarını varsaymamalıyız. Daha

ziyade Marx birbiriyile ilgili ama farklı iki açıdan ele almak suretiyle, Bonapartist devletin tarihsel açıdan doğru bir açıklamasını yapmaya girişir. Bürokrasi ile küçük mülk sahibi köylülük arasındaki "ortak-yaşam" ilişkisinin, kapitalizm-karşıtı belli eğilimler taşıdığına tamamen farkındadır. Öte yandan bundan, 1850'lerde kapitalizmin Fransa'da henüz aşmamadığı gibi bir sonuç çıkarmaz. Elbette İngiliz kapitalizminin oluşturduğu ideal örneğe bir benzerlik söz konusu değildir, ama yine de kapitalizmdir. Öndördüncü yüzyılda ücretli emeğin varlığının toplumun kapitalist olması anlamına gelmeyeceği gibi, "ekonomi dış" artık çekme tarzlarının yalın mevcudiyeti de, Fransa toplumunun kapitalist olmadığını söylemek için yeterli değildir.

Mutlaklık ile tarihsel paralellikleri ne olursa olsun, devlet merkezi artık çekme biçimini kendi koşullarında, devletin dışında, sınıf ilişkileri ve üretici güçlerde meydana gelen değişikliklerden yalıtılarak çözümlemek gibi bir tuzağa düşmemek, Marx'ın Bonapartizm çözümlemesinde kilit öneme sahiptir. Başka bir deyişle bu analitik çerçevelerinin her ikisi de özselidir; Marx bir anlamda devletin dışsal biçiminin geçmişle belli "düzenlilikleri"ni nasıl muhafaza ettiğini, oysa aynı anda içsel karakterinin kapitalizmin ilerlemeci gelişmesi tarafından nasıl değişikliğe uğratıldığını gösterir.

Tarihsel sürekliliklerle çok fazla ilgilendiği için Comminel, Bonapartist devletin, "Fransa devletinin artık çekme [sürecinde] yerine getirdiği rolde temel hiçbir değişiklik olmadığını bir kanıt olduğunu öne sürbilmektedir."¹⁷³ Bu sav, kuşkusuz tarihsel olguları abartmakta ve yanlış yorumlamaktadır.¹⁷⁴ Devletin önceliklerinde daha kapitalizm yanlısı yönelime doğru bir kaymanın İkinci İmparatorluktan epey önce ortaya çıktığını düşündürtecek yığınla kanıt bulunmaktadır. Christopher Johnson, 1830'larda meurların devlet destekli kapitalist girişimleri kayıran kesimleri ile toprağa dayalı geleneksel çıkarlara duyarlılığını sürdüren siyasetçiler arasında bir yarılmanın baş gösterdiğini ileri sürmektedir:

1830'lu yıllar boyunca ekonomik sorunlar hakkında siyasetçiler ... ile bürokratlar arasında... belirgin bir yönelim farklılığı olduğu görülüyor. Rejim yerini sağlamlaştırırken bu ikinciler kapitalizm yanlısı politikaların ön cephesinde yer alırken, siyasetçiler onları etkilerinden çekiyordu.¹⁷⁵

173. Age., s. 202.

174. Robin Blackburn da bu noktaya temas etmiştir; *The Overthrow of Colonial Slavery* (Londra: Verso, 1988), s. 4, s. 549-50

175. Christopher Johnson, "Fransa Ekonomisi Tarihinde 1830 Devrimi", John M. Merriman'ın yayına hazırladığı *1830'ta Fransa İçinde* (New York: New Viewpoints, 1975), s. 160.

171. Age., s. 243.

172. Comminel, *Rethinking*, s. 203.

Bununla birlikte Fransız ekonomisinin yapısında tayin edici dönem noktası, İkinci İmparatorluk ile birlikte ortaya çıktı. 1852 ile 1857 arasında, devletin öncülüğündeki yeni kredi mekanizmaları aracılığıyla finanse edilen demiryolu ağının süratle yayılmasıyla birlikte, Fransa tarihinde ilk kez diğer sanayileşmekte olan ülkelerinkine benzer bir büyüme oranını tutturabildi. Para, demiryolu şirketlerine, mühendislik ve metalürji şirketlerine, aktıkça devletin harcamaları da %50 yükseldi. Bütün bu sektörlerde şirket birleşmelerine kapı açıldı; demir ve çelikte üretimin %53'ü, sektez büyük şirket tarafından gerçekleştiriliyordu. Sanayi üretimi %50, ihracat ise %150 artmıştı.¹⁷⁶ Kapitalizmin süratle yayılması, yer yer patlak veren sınıf çatışmalarına bir panzehir gibi görülmüyordu. Fakat rejimin halkçı yüzünü sürdürülebilmek için bir dizi "liberal" toplumsal reform yapılması gerekiyordu; genel oy hakkı geri getirildi, basın denetimi gevşetildi, grevlere izin verildi (1864) ve gösterilere müsamaha edildi.¹⁷⁷

Endüstriyel genişleme ve ekonomik modernleşme, Chevalier ve sabık Orleanlı Rouher gibi Louis Napolyon'un çevresini kuşatan St. Simoncu dânişmanların "dini" haline geldi. Bu kimseler, bütçe açığını, endüstriyel birleşmeleri, hisse senedi piyasası ile endüstriyel girişimleri düzenleyen yasaların liberalleştirilmesi ve 1860'da Cobden-Chevalier serbest ticaret anlaşmasının imzalanması gibi hatırı sayılır sayıda liberal ekonomik politikaya öncülük ettiler. "Uluslararası rekabetin zindeleştirici rüzgarlarından, teknolojik modernleşmeyi hızlandırması ve üretkenliği yükseltmesi bekleniyordu".¹⁷⁸

Marx, St. Simoncu Pereire kardeşlerin başlattığı *Credit Mobilier* gibi devlet destekli projelerin ilerlemeci karakterine işaret etmiştir. Uzun vadeli kredinin ve anonim şirketlerin kurulmasının, Fransa'da kapitalist gelişimin önündeki engellerin kaldırılması bakımından yaşamsal olduklarını görmüştü. Bu yenilikler, "endüstriyel gelişmeye temel" oluşturalabilir ve sermayenin yoğunlaşmasını arttırmak, küçük ölçekli sanayinin parçalanmasını hızlandırmak ve böylelikle modern işçi sınıfının gelişmesini sağlamak suretiyle, "modern ulusların ekonomik yaşamlarında yeni bir çağ" açabilirdi. "Aslında", diyordu Marx, Fransa gibi "son derece hareket-siz bir ülkede bir *Credit Mobilier* olsa bir olanak ve zorunluluktur."¹⁷⁹

176. Magraw, *France 1815-1914*, s. 159-60.

177. Age., s. 164.

178. Age., s. 162.

179. Marx, "Onsözüz Brumaire", s. 244-5.

Fransa toplumu, daha da önemlisi uluslararası güç dengeleri temelden değiştiği için, bütün bu gelişmeler, Bonapartist devletin Fransa toplumdaki rolünün "temelde değişmemiş" olmaktan çok uzak olduğunu, değiştiğini göstermektedir. Mutlaklık ile yapılan ve gerçekte değişen bir şey olmadığını öne süren duragan karşılaştırmalar, sadece devrimlerin tarihsel önemlerinin göz ardı edilmesi gibi bir risk taşımakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel materyalizmi, maddi yaşamda meydana gelen değişikliklerle hiç bir bağlantı kurmadan yapılan bir "mülkiyet biçimleri" sosyolojisine dönüştürme tehlikesini de beraberlerinde getirirler.

Comminel ne yazık ki bunu yapıyor gibidir. Gerçekten de tarihsel açıklamalarında var olan tek yanlılık, kuramsal yönteminden ileri gelmektedir. Tarihsel materyalizmi, üretim güçlerinin gelişmesinin her zaman üretim ilişkilerini belirlediğini söyleyen teknolojik belirlemecilikten kur tarayım derken, üretim güçlerine hiçbir rol tanımayan bir yorumla kapı açmaktadır.

Comminel, Marx ile Engels'i, liberal düşünceden miras aldıkları "doğalci materyalizm"den kendilerini tam anlamıyla kurtaramamakla suçlamaktadır. Örneğin *Alman İdeolojisi'*nden alınma bir pasaj yorumlarken şunları yazıyor:

Üzerinde yaptıkları eleştirel değişikliklere ve Marx'ın insanın maddi varlığının toplumsal niteliğini önceden kabul etmesine rağmen— Marx ve Engels, liberalizmden materyalist evreler kuramını devralırken ne yazık ki özellikle toplum-sal işbölümü ilişkisi konusunda [liberalizmin] "teknik" ve "doğalci" kavramlarına teslim olmuşlardır. Tıpkı liberal kavramlaşmada olduğu gibi, burada da toplumsal gelişimin maddi temelinin *artan üretkenlik, gereksinimlerin artması ve bu ikisinin de temeli olarak nüfus artışı* olduğu söylenmektedir.¹⁸⁰

Bu durumda söz konusu başarısızlık, "liberal sınıf kavramlaşması"nın¹⁸¹ varlığını sürdürmesi ve Marx'ın, Fransız Devrimi'ni bir burjuva devrimi olarak gören liberal anlayışı hiç eleştirmeden devralmasıyla ilişkilidir. Fransız Devrimi, sömürülen sınıf sömüren sınıfla karşı karşıya getirmediğinden, Marx'ın sınıfsal sömürü ilişkilerine öncelik tanıyan tarihsel materyalizm anlayışı ile uyumsuzdur. "Burada içkin olarak var olan sorun şudur: İlk olarak burjuva devrimi kuramını ortaya çıkartan liberal sınıf kavramlaşması, tarihsel materyalizmin sınıflı

180. Comminel, *Rezhimlik*, s. 148.

181. Age., s. 150.

toplum kavramlaştırması ile bağdaşmamaktadır.¹⁸²

Bu çözümleme, Marx ile Engels'in "doğalcı materyalizm"inin, Comminel'in dediği gibi defolu olduğunu varsaymaktadır. Herşeyden önce Marx'ın, insanlık tarihinin anlaşılmasında toplumsal üretimin temel olduğu savının meşruluğu nereden gelmektedir? Marx, *Alman İdeolojisi*'nde materyalizmi şu sözlerle temellendirmektedir:

Kendilerinden hareketle başladığımız öncüller, ne keyfi ne de dogmadılar, muhavyede soyutlama yapılabilmesini mümkün kılan gerçek öncüllerdir. Gerçek bireyler, onların gerçek etkinlikleri ve, hem önceden mevcut buldukları hem de kendi etkinliklerinin ürünü olan, içinde yaşadıkları maddi koşullardır.¹⁸³

Buradan çıkan sonuç şudur: "Belirlenecek ilk olgu, bu bireylerin fiziki örgütlenmesi ile bunun sonucu olarak doğanın geri kalanı ile girdikleri ilişkidir." O nedenle "tarih yazımı daima bu doğal temellerden ve tarihin seyri sırasında insanın gerçekleştirdiği eylemler aracılığıyla uğradıkları değişikliklerden başlamak zorundadır."¹⁸⁴

Marx ile Engels'in materyalizmi haklaştıran dayandıkları öz budur ve felsefi açıdan bakıldığında işe maddi üretimle başlayan bir toplum ve tarih kuramını haklaştıranın da yegâne temeli budur. Tarih, "bu doğal temellerden ve tarihin seyri sırasında insanın gerçekleştirdiği eylemler aracılığıyla uğradıkları değişikliklerden" başladığı için, Marx kaba bir materyalist değildir. Doğanın insan varlığını koşullama ve belirleme biçimine bu sebat gösterilmeden, bir toplum ve tarih kuramı içinde toplumsal üretime öncelik verilmesini sağlayacak ne tutarlı ne de zorlayıcı bir felsefi temel bulmak mümkün olabirdi.

Marx ile Engels'in, tarihsel materyalizme ilişkin ilk formülasyonlarının bazılarında işbölümüne ve nüfus artışına aşırı önem verdiklerini söylemek bir şey; Marx ile Engels'in, toplumsal ilişkilerin temelde doğal güçlerin yansılardan başka bir şey olmadıklarına inanmaya devam ettiklerinden, hâlâ "doğalcı materyalizm" in batağından kurtulamadıklarını öne sürmek başka bir şeydir. Bu, Marx ile Engels'in, tarihsel materyalizmin başlangıç noktası olarak üretimin doğal ve fiziksel temelini öne çıkarmayı amaçladıklarını anlamamaktır. Yapukları, tarihin materyalist yoldan anlaşılması

182. Age., s. 152.

183. Karl Marx, *German Ideology* (New York: International Publishers, 1974), s. 42.

184. Age., s. 42.

için felsefi bir temellendirme/haklılaşmada bulunmaktı; Marx'ın kaba materyalizme yönelik eleştirilerinin de gösterdiği gibi, tarihin doğal güçlerin ürünü olduğu gibi bir savları yoktu.

Comminel'in, Marx ve Engels'in temellendirme işlemlerinde var olan amacı takdir edememiş olması, tarihsel materyalizme ilişkin yorumunda üretim güçlerine gereken önemi vermemesine neden olmuştur. Tarihsel değişimde üretim güçlerine öncelik tanıyan Marksistleri eleştirdikten sonra Comminel tam tersi bir hataya düşerek, "köklerini 'doğa'dan ya da 'maddi varlık'tan alan her tarihsel gelişme anlayışının, tarihin ana olgusu olarak sınıf sömürüsünün yerini alan bir liberal ideolojik yönelimi içinde taşıdığını" öne sürmektedir.¹⁸⁵

Bu, Marx ile Engels'in tarihsel materyalizm anlayışını ciddi bir biçimde tahrif etmek demektir. Marx için üretim aynı anda hem toplumsal hem de maddidir. Üstelik maddi olan ile toplumsal olan arasındaki ilişki, basit bir neden-sonuç ilişkisi değildir; aralarında içsel ya da diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Marx'ın tarihsel materyalizmin bu biçimde anlaşılmasında nasıl ısrarlı olduğu *Capital*'in üçüncü cildinde de son derece açıktır:

Üretimin sahiplerinin doğrudan üreticilerle olan dolaysız ilişkisi—ki bu daima emek yöntemlerinin gelişmesinde, dolayısıyla emeğin toplumsal üretkenliğinde kesin bir evreye karşılık gelir—her zaman en içerdeki gizleri, bütün toplumsal yapının en gizli temellerini ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçimini, kısacası kendisine karşılık gelen devlet biçimini ortaya koyar.¹⁸⁶

Marx'ın, üretim ilişkilerinin, "emek yöntemlerinin gelişmesinde belli bir evreye karşılık geldiği" savı, üretimin toplumsal ve maddi yanlarının birliği üzerindeki ısrarı, "Marx'ın tarihsel materyalizmi liberal bilimsel materyalizmle birleştirme niyeti"nin—hatta Engels'te çok daha belirgin olan bu eğilimin—varlığının ayrıca bir kanıtı olarak görülmektedir. Bu kusurlar bir kere kabul edildikten sonra, Comminel şöyle bir sonuca varıyor: "Bu mütakabiliyetin 'yönü', olağan kabul edilen yönün tersine çevrilebilir ve bu sefer öncelik, "emek yöntemlerinin gelişmesi" ile ilgili bakımdan sömürü ilişkilerine verilebilir."¹⁸⁷

Sınıf sömürüsünü, maddi temelden ayırmak için bunca ısrar niye?

185. Comminel, *Rehtinking*, s. 159.

186. Marx, *Capital*, cilt 3, s. 791.

187. Comminel, *Rehtinking*, s. 169.

Bu sorunun yanıtı, devrimden önce ve sonra burjuvazinin içine girdiği ekonomik etkinlik biçimlerinin, Fransa toplumunun kapitalizm yönündeki uzun vadeli dönüşümüyle ilgili bulunduğu inkâr arzusunda yatıyor görünmektedir. Maddî temeli sınıf ilişkilerinden ikili bir biçimde ayırmak suretiyle, Fransız Devrimi kendini "sınıf-ıç" bir çatışma içine sokar; Bonapartizm, devrimden sonra da varlığını sürdüren bir dizi kapitalizm öncesi devlet biçiminden biri haline gelir sadece. Üretim ilişkilerindeki gelişmeler tarihsel materyalizmden çıkarıldığında, elimizde sadece toplumun "temeli"nde meydana gelen niceliksel değişikliklerin toplumsal sınıfları nasıl etkilediğine dair hiçbir şey söylemeyen sosyolojik bir sınıf beitim-lemesi kalır.

Comminel hiç kuşkusuz, revizyonistlerin, sınıf ile siyaset arasındaki bağları koparmaya çalışan ve çok daha ciddiye arzededen ikiciliklerine tutarlı bir Marksist yanıt verebilmek için, kendi tarihsel materyalizm tanımını [nün kabul edilmesini] ve burjuva devrim kavramını terketmenin ödenmesi gereken küçük bir bedel olduğunu ileri sürecektir. Ancak bu seçeneğin gerçek mi yoksa sahte mi olduğunu sormamız gerekir. Farklı bir açıdan bakılırsa, revizyonistlerin esinlediği ve bir adım daha atıp sınıf ile siyaset arasında bağları koparmak isteyen kişilere kapıyı açanın Comminel'in bu sınıf ilişkilerini üretici güçlerden ayrılan tutumu olduğu söylenebilir.

Belki de en incelikli ve belli açılardan en verimli gelişmesini Theda Skocpol'un çalışmasında bulan bu revizyonist tezi ele almak suretiyle yukarıda sözünü ettüğümüz durumu daha iyi örnekleylebiliriz. Comminel gibi Skocpol da revizyonist tarihçilerin çalışmalarna dayanarak, Fransız Devrimi ile ilgili kaba Marksist anlayışı reddetmektedir: "Aslında Fransa, kapitalizmin gelişmesini egelleyen zincirleri bir anda parçaladığını varsayan bir burjuva devrim anlayışının gerçekleştirilmesi açısından zayıf bir malzeme oluşturmaktadır."¹⁸⁸ Devrim yapan bu topluma, girişimci bir endüstriyel-kapitalist burjuvazi ne siyasal ne de ekonomik bakımdan ege-men olabilmıştır. Tersine devrim sonrası devlet,

merkezleşmiş, meslekten bir bürokrasinin, bazıları hayli büyük olan, çok sayıda orta ve küçük özel mülkiyet sahibinin egemenliğindeki bir toplumla ortak-yaşamsal bir birlikte varoluşuna dayanmaktadır. Bu Yeni Rejim'de devlet, daha fazla toplumsal yapısal değişikliğe ön ayak olmaya yöneltilmemiştir.¹⁸⁹

188: Skocpol, *States and Social Revolutions*, s. 177.

189: Age., s. 204.

Skocpol, devrim ile kapitalizm arasında bir bağ olduğunu tam anlamıyla reddetmez. Mülkiyet haklarının basitleştirilmesi ile korporatist ve taşralı engellerin, birleşik bir ulusal ekonomi ile üniter bir devletin yaratılması uğruna kaldırılmasının, ondokuzuncu yüzyıl Fransasında kapitalizmin gelişmesi açısından özel olduğu görüşündedir.¹⁹⁰ Bununla birlikte 1789 devrimci bunalımı, Skocpol'e göre, esas olarak sınıf yapısının dönüşümü ile ilgili değil, "yönetim yapısı"nın değişmesi ile ilgili bir bunalımdır.¹⁹¹ Klâsik Marksizmin başlıca kusuru, Skocpol'e göre, devletin sınıf ilişkileri yapısı karşısında sahip olduğu bağımsızlığa gereken ciddiyetle eğilmemiş olmasıdır. Bu yüzden diyor Skocpol,

Max Weber, devrimin sonuçları açısından daha iyi ve daha yararlı bir kavrayıştır... Klâsik Marksizm, askeri bir devlet sistemi içine gömülü idari ve cebri aygıtlar olarak devletin ... özerk gücünü öngörememiş ya da yeterince açıklayamamıştır.¹⁹²

Daha sonra Skocpol revizyonist tarihçiler gibi, devrim sırasındaki olayları, esas olarak devlet içinde, siyasal temsil biçimleri üzerinde egemen sınıf kesimleri arasında patlak veren *siyasal* bir mücadele olarak görmektedir.¹⁹³ Mutlakçı monarşinin devrilmesinin ardından iktidara gelen grup, yeni bir hakim sınıf değil, "eski toprak sahibi-tüccar egemen sınıf karşısında kenarda kalmış ve esas olarak devlet-kurma etkililikleriyle kendini ve ulusu ilerletmeyi amaçlamış radikal siyasal seçkinler"den oluşmaktadır.¹⁹⁴ Son olarak, "Fransız Devrimi, (herhangi bir anlamda) bir burjuva devrimi olduğu kadar ya da daha çok bürokratik ve ... devleti güçlendiren bir devrim olmuştur".¹⁹⁵

Elbette Comminel ile Skocpol'un uyduğu pek çok konu vardır. Her ne kadar Skocpol belli kayıtlarda bulursa da, her ikisi de Fransız Devriminin bir burjuva devrimi olarak yorumlanmasına karşıdır. Her ikisi de devrimi, devlet aygıtının denetimi konusunda seçkinler arasında patlak veren özüde siyasal bir mücadele olarak görmektedirler. Ancak farklı düşüncükleri yerler de aynı ölçüde önemlidir. Fransa toplumunun içsel

190. Age., s. 179.

191. Age., s. 66.

192. Age., s. 286-92.

193. Age., s. 67.

194. Age., s. 185.

195. Age., s. 179.

yapısını çözümlerinin odağna yerleştiren Comminel, devletin artığın çekilmesindeki rolünü merkeze koyarak devrimin şifsal yorumuna yine de bir yer açmaya çalışır. Comminel'i, devrim sonrası devletin özünde hâlâ kapitalizm öncesi bir nitelik taşıdığı sonucuna götüren saik budur. Skocpol'un asıl gücü, içsel toplumsal ve siyasal dinamiklerin uluslararası askeri, siyasal ve ekonomik rekabet tarafından nasıl biçimlendirildiğini göstermeye çalışmasıdır. Ne yazık ki Skocpol bu ikinci ögeyi, bir ölçüde toplumsal üretim ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerden bağımsız düşünülen "özerk" siyasal dinamiklerle birlikte anlamaktadır. Skocpol'e göre bunlara başka bir biçimde yaklaşmak, ekonomik indirgemeciliğe sürüklenmek anlamına gelecektir.¹⁹⁶

Skocpol'un, devlet sistemi ile sermaye birikimi sürecinin, iki ayrı ve farklı mantığa tâbi olduklarını öne süren "ikili-sistem" yaklaşımı kurmak gibi bir niyeti olduğu görülüyor.¹⁹⁷ Hangi tarihsel dönem ele alınıyor olursa olsun bu, son derece tartışma götürür bir durumdur, ama ele alınan dönem hakkında özel olanı gözetimden kaçırıyor. Fransa'nın üretim ilişkilerinin geri kalmışlığı, ilk kez ve son derece ykacı bir yoldan, devletin karşı karşıya kaldığı askeri rekabette kendini belli etmişti. Fransa, İngiltere'nin daha gelişmiş toplumsal ilişkiler sisteminin zorlayıcı gücünü bir dizi askeri yenilgi ve mutlakçı devletin nihai iflâsı yoluyla tanımıştı. Ama askeri yenilgi, Marx'ın da belirttiği gibi, kapitalizmin "tek tek ulusların eski doğal dışlayıcılıkları"nu yok ederken yarattığı değişikliklerin en gözle görülür ifadelerinden başka bir şey değildi. Yine bu yenilgi, Fransa gibi daha az gelişmiş ülkelerdeki sınıf yapıları üzerinde özel bir etkiye sahip yeni bir üretim ilişkileri ve güçleri dizisini *uluslararasılaştırmıştı*. Fransız Devrimi, "üretim ilişkileri ile güçleri arasında bir çelişki" olarak yaşanmadı, ama devrimin altında yatan nedenlerin ve sonuçlarının böyle bir süreçle bağlantılı olduğu da kuşku götürmez.

Vurgulanması gereken nokta, ele aldığımız ikici [dualistik] yaklaşım-

196. Age., s. 24-33.

197. Skocpol'un ikiciliği ancak, sınıf ilişkileri ile siyaset olabilecek en kapsıtlı biçimde tanımlanursa anlamlı olabilir. Ancak Colin Barker bize şunu hatırlatmaktadır: "Kapitalizm... devletlerden oluşan bir dünya sistemidir ve kapitalist devletin aldığı biçim, ulus-devlet biçimidir. O nedenle kapitalist devlet biçimi ile ilgili yapılacak bir değerlendirmenin devleti, gerek bir şifsal tahakküm aygıtı, gerekse burjuvazinin bölümleri arasında bir rekabet aygıtı olarak gözönünde bulundurulması gerekir". Colin Barker, "Kapitalist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not", *Capital and Class* (1978), s. 118.

Skocpol'un "ikili-sistemler" bakış açısının yarattığı bir eleştirisi için bakınız: Christopher Chase-Dunn, "Devletlerarası Sistem ve Kapitalist Dünya Ekonomisi: Mantık Bir mi, İkt mi?", *International Studies Quarterly* cilt 25, sayı 1 (Mart, 1981).

lardan hiçbirinin bu çelişkili sürecin açılımlarını açıklayabilme yeteneğine haiz olmadıklarıdır. Son olarak, bu iki bakış açısı da garip bir bakışımı paylaşmaktadırlar. Comminel sınıf ilişkilerini maddi temellerinden ayırdığı için toplumsal sınıfların, gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte yeni üretici güçlerin gelişmesi tarafından nasıl biçimlendirildiğini gözden kaçırmaktadır. Yine, Comminel'in içsel sınıf ilişkilerine takıntısının kökeninde, "mülkiyet biçimleri" sistemine verdiği ayrıcalıklı yerle bu ikiciliğin bulunduğu söylenebilir. Tarihsel gelişme, mülk sahibi olanlarla olmayanlar arasında basit bir mücadeleye indirgenirse, bu durumda tarihsel açıklamanın odağının sadece ulusal sınırlarla kısıtlı kalması kaçınılmazdır. Tarihsel çözümlenmenin görevi, ulusal mülkiyet biçimleri tipolojisi yapmaktan ibaret kalır; tarihsel materyalizmin yerini "tarihsel sosyoloji" alır.¹⁹⁸ Tarihsel sosyolojiden yana biri olarak Skocpol, çözümlenmesindeki yöntemsel üstünlüklere karşın, tarihsel değişmeyi, toplumun maddi koşullarındaki gerçek dönüşümlerden ayrılmaya son derece istekli olduğundan, başarısız kalmaktadır. Ekonomik olan ile siyasal olan arasında bir rakoz yerleştirdiği için, farklı üretim ilişkileri sistemlerinin, uluslararası sistem içerisinde yer alan rakip devletler üzerinde nasıl farklı rekabetçi sonuçlar yarattığını göstermeyi başaramamaktadır.

Tarihsel materyalizm kuranların, Marksistleri gerçek tarihsel olayların araştırılmasından bağışık kılmak gibi bir niyetleri yoktu. Tersine tarihsel materyalizm, *bütünsel* [holistik] bir toplum ve toplumsal değişme görüşü üzerinde temellendirilmiş bir yöntem olarak tasavvur edilmişti. Marx, ısrarla maddi ve toplumsal yaşamın, siyaset ile ekonominin birliğini öne sürmüştür. Fakat bu ögelerin temel birliği, tarihsel çözümlenmenin başlangıç noktası olarak alınmazsa, tarihsel materyalizm de süratle anlamını yitirir.

Bu bölümde Fransa'nın kaydettiği gelişme ile ilgili yaptığımız çözümlenme, tarihsel materyalizmin temel ilkelerini, epey çığnemiş bir tarihsel sel alana uygulama çabasından ibarettir. Dedğimiz gibi Fransız Devrimi, devrimin hemen ertesinde tam gelişmiş endüstriyel bir kapitalist toplum yarattığı için değil; mücadele sırasında ve ekseriyetle de dolaysız olarak [aktörleri tarafından] algılanan amacının hilafına, burjuvazinin bir kesiminin toplumu kendi çıkarlarına göre yeniden biçimlendirecek bir program oluşturmak zorunda kalmaları gibi özgül bir anlamda burjuva devrimiydi. Burjuvazi, devrimi yaptığı kadar, devrimci mücadelelenin dina-

mükleri de burjuvaziyi yapıyordu. Ama siyasal devrimi, daha uzun ve dolambaçlı bir süreç olan kapitalizmin gelişmesi ile karıştırmamak gerekir. Birincisinin yaptığı şey, kapitalizmin yoluna dikilen "ortaçağ döküntüleri"ni temizlemektir. O nedenle burjuva devrim tezi, önceden, ideolojisi ve zenginlik biçimleriyle soyluluktan ayrılan ve feodalizmin zincirlerini kıracağı anı bekleyen, sınıf bilincine sahip bir burjuvazinin varlığını gerektirmez. Mesele daha ziyade şudur: Mutlakçılığın, birbiriyile tamamen gelişik iki üretim ilişkileri dizisinin çarpışmasından kaynaklanan bunalımı, burjuvaziye izlenebilecek tek bir yol bırakmıştı: Senyörlüğün kaldırılması, yasal eşitliğin kurulması ve mülkiyet haklarının güvenceye alınması ile Fransa'nın tek bir ekonomik pazar halinde birleştirilmesi. Bütün bunlar kapitalist gelişme açısından merkezi önem taşımaktaydı.

Bununla birlikte devrimci çözümün, hâlâ kapitalizmin yoluna gerçek birtakım engeller dizecek türden bir doğası vardı. Hiçbir şey bu durumu, devrim sonrası devletin oynadığı gelişikli rolden daha iyi gösteremez. Biçimsel ve resmi açıdan kapitalizm için hukuki bir çerçeve oluşturmakla birlikte, devletin bilhassa tarımsal ekonomideki "asalak" varlığı, en azından devrimden sonraki otuz yıl boyunca ekonominin en devingen sektörlerinin, toprak mülkiyeti ile devletin yürüncesine en az bağlı olan sektörlerin olması anlamına geliyordu. Fransa'daki kapitalist gelişme, Marx'ın sözünü ettiği "gerçek devrimci yolu" değil, tacir kapitalistin [egemenliğinde gerçekleşen] üretimin daha eski biçimlerinin tedrici bir biçimde dönüşmesini gerektiren daha yavaş bir yolu izlemiştir. Rekabetçi birikimin baskısı altında sermaye öntünde açılan bu yolu izlemek zorunda kalmıştı. Bu durum, hiç bir suretle düz ve çizgisel bir süreç olmamıştır; fabrika üretimi çoğu zaman, bünyesinde hâlâ kapitalizm öncesi pek çok özellik barındıran tüccar kapitalist girişimle yanyana gelişmiş; zanaatkarlar ve el işçileri, modern proleteryanın bir parçası olarak, birarada ve sayısal olarak büyümelerini sürdürmüştür.

1850'ler ve daha çok 1860'lar kapitalizmin Fransa'daki gelişmesinde yaşamsal bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası rekabetin yarattığı baskı, dünya ekonomisi içindeki en geri kalmış devletleri bile, kapitalist büyümeyi teşvik etmek bakımından çok daha etkin roller üstlenmek zorunda bırakmıştır. Ama bu kapışma içinde gelişmiş ülkeleri yakalamayı başarmak, yüksek düzeyde bir merkezileştirmeyi gerektiriyordu. Fransa burada oldukça rahihli bir konumda bulunmaktaydı. Uzun zamandır kapitalist gelişmenin öntüne bir engel olarak dikilmiş devasa "asalak" devlet aygıtı şimdi, kapitalizmin süratle ilerlemesine yardımcı olabilececek yegâne

araç haline gelmişti. Dolayısıyla Fransa'da kapitalizm ilerledikçe ekonomik olan ile siyasal olan arasında net bir ayrılma olmadı. Tersine, özel sermayenin ekonomik bakımdan görece geri kalmışlığı, devletin giderek, Engels'in "toplum ulusal sermayenin kişileşmesi" deyişindeki hali alması demektir.¹⁹⁹

199. Fredérick Engels, *Anıt-Dühhing* (Moskova: Progress Publishers, 1969), s. 330. [Anıt-Dühhing, Sol Yay., Çev. Kenan Somer]